

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Mojca Seničar

**SLOVENSKI FANTJE V VOJSKI TRETJEGA
RAJHA**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2006

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Mojca Seničar

Mentorica: doc. dr. Maja Garb

Somentor: doc. dr. Damijan Guštin

SLOVENSKI FANTJE V VOJSKI TRETJEGA
RAJHA

Diplomsko delo

Ljubljana, 2006

IZJAVA O AVTORSTVU diplomskega dela

Spodaj podpisani/-a MAJKA SENCAR, z vpisno številko 1990914,
rojen/-a 25.01.1979 v kraju CELJE, sem avtor/-ica diplomskega dela z naslovom:
SOVENSKEJ PANTHE Y VOJNY TRITHEVA RANNA

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predloženo diplomsko delo izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem priložil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorstvu in sorodnih pravicah, Uradni list RS št. 21/95), prekršek pa podelje tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko diplomskega dela ter soglašam z objavo diplomskega dela v zbirki »Dela FDV«.

V Ljubljani, dne 24.4.2006

Podpis avtorja/-ice:

Majka Sencar

1. UVOD	5
2. METODOLOŠKI OKVIR	8
2.1. OPREDELITEV PODROČJA PROUČEVANJA	8
2.2. NAMEN IN CILJI PROUČEVANJA.....	8
2.3. HIPOTEZE.....	9
2.4. UPORABLJENA METODOLOGIJA	9
2.5. OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV	10
3. MOBILIZACIJA IN KRŠITVE MEDNARODNEGA VOJNEGA PRAVA	12
4. OSEBNE IZPOVEDI MOBILIZIRANIH MOŽ V NEMŠKO VOJSKO	15
4.1. PRIPRAVE NA MOBILIZACIJO IN RAZNARODOVALNA POLITIKA.....	16
4.1.1. Priprave v prvih dneh vojne.....	16
4.1.2. Nemško državljanstvo na okupiranih območjih	19
4.1.3. Uvedba vojaške obveznosti.....	21
4.2. VPOKLIC SPODNJEŠTAJERCEV V DELOVNE IN VOJAŠKE FORMACIJE	22
4.2.1. Potek in uspešnost mobilizacije na slovenskem Štajerskem.....	23
4.2.2. Prihod v vojašnice in urjenje	27
4.3. SLOVENSKI VOJAKI V NEMŠKIH BOJNIH VRSTAH.....	31
4.3.1. Dodeljevanje nalog in postavitve na frontah	31
4.3.2. Napredovanje slovenskih vojakov	33
4.3.3. Zasluženi dopust.....	34
4.3.4. Med prazniki.....	35
4.3.5. Na vojskovališčih.....	36
4.3.6. Kazni.....	40
4.3.7. Prebegi s front.....	42
4.3.8. V ujetništvu.....	46
4.4. PRESKRBA V NEMŠKI VOJSKI	50
4.5. ODNOSI SLOVENSKIH VOJAKOV V RAZLIČNIH OKOLIŠČINAH Z NADREJENIMI, SOVOJAKI TER VOJAKI NASPROTNE STRANI	52
4.6. STIKI Z DOMAČIMI	60
4.6.1. Stiki s civilisti	64
4.7. TOLAŽBA V NAJHUJŠIH TRENUTKIH	65

4.8. VRNITEV IN BOJ ZA PRAVICE V LASTNI DOMOVINI.....	68
4.8.1. <i>Vključitev v mirnodobno življenje</i>	69
4.8.2. <i>Doslужenje vojaškega roka</i>	70
4.8.3. <i>Urejanje statusa</i>	70
4.9. ZGODOVINA IN PREDSTAVITEV ZVEZE DRUŠTEV MOBILIZIRANIH SLOVENCEV V NEMŠKO VOJSKO 1941 – 1945	72
5. VERIFIKACIJA HIPOTEZ	77
6. ZAKLJUČEK.....	79
7. LITERATURA	81
7.1. KNJIGE:	81
7.2. ZBORNIKI:	82
7.3. LEKSIKONI, ENCIKLOPEDIJE, SLOVARJI:	82
7.4. ČLANKI:	83
7.5. BILTENI:	83
7.6. DOKUMENTI:	84
7.7. URADNI LIST:	84
7.8. INTERNETNI VIRI:	85
7.9. DRUGI VIRI:	85
8. PRILOGE	87

1. UVOD

Ena najpomembnejših nalog okupacijske nemške civilne uprave je bilo uničenje slovenskega naroda kot etnične skupnosti. Temeljito in na kratek rok, v pičlih petih letih, so nacisti predvideli popolno ponemčenje dežele in ljudi. Za dosego tega cilja je okupator izvajal tri temeljne ukrepe, in sicer: množično izganjanje Slovencev, množično naseljevanje Nemcev ter naglo in popolno ponemčenje tistih Slovencev, ki bi še ostali doma. V tretjo skupino ponemčevalnih ukrepov je spadala tudi prisilna mobilizacija v nemško vojsko. Okupator jo je izvajal v skladu s svojim načrtom o izkoriščanju žive sile in gmotnih sredstev v okupirani slovenski Štajerski ter za svoje vojne potrebe (Žnidarič, Dežman, Puklavec, 2001: 143).

Mobilizacija Slovencev v nemško vojsko je tema, ki je ključna za razumevanje 2. svetovne vojne, za razumevanje totalitarnih sistemov in usode posameznika na življenjskem robu, kamor stoletje revolucij in totalitarizmov poriva ljudi. Omogoča interpretacijo dosedanjih zgodovinske spoznanj o prelomnih časih 2. svetovne vojne (Žnidarič, Puklavec, Dežman, 2001: 182).

V resnici pa ima 2. svetovna vojna več resnic. Tisti, ki so se borili na »pravi« strani, so jo dobrih 45 let pisali po svoje, oni »drugi« (nepravi) so bili ves ta čas tihi. Šele, ko se je začela »slovenska pomlad«, so izpod strogo varovane partijske preproge molčečnosti in enostranskega črno-belega slikanja vojnih in povojnih dogodkov začela vreti na dan pričevanja tudi drugih, ki so bili med vojno na »drugi« strani. Nova spoznanja so precej popačila sliko o dobrih in slabih Slovencih, o zavednih in nezavednih, o poštenih in nepoštenih (Žibert, 1995: 8).

Mobiliziranci v nemško vojsko v drugi svetovni vojni so ena izmed vročih tem, ki sta jih torej odprla osamosvojitve Slovenije in padec starega sistema, ki je to temo uspel držati v bunkerju dobrih 45 let. Tema je dobila podoben emocionalni in politični naboj kot vprašanja povojnih pobojev, revolucije ali državljanske vojne in ostalih tem povezanih z 2. svetovno vojno in ureditvijo po njej. Tema, ki so jo s svojimi spomini in srce parajočimi pričevanji opremili preživeli iz pekla nečloveškega trpljenja vojnih grozot 2. svetovne vojne, uporabili pa zgodovinarji in politiki določene slovenske politične orientacije za promocijo in lastno povzdigovanje. Tema, kjer je trpljenje in boj naivnih za priznanje lastnih pravic, postalo orodje za politično prevlado nekaterih in materialno in častihlepno prosperiteto ljudi, ki so se odločili, da bodo svoje kariere gradili na distanciranju od boja proti prejšnjemu sistemu.

Vse to je temo umestilo v politično areno, kamor vsekakor ne sodi. Poskusov objektivnega opredeljevanja in opisovanja ter razlag okoliščin, ki so pripeljale do mobilizacije, in razmer, v katerih je potekala, je precej. Potrebno pa je obdržati tudi objektivnost pri oceni teh ljudi po drugi svetovni vojni, čeprav lahko po drugi strani razumemo osebno in emocionalno komponento, ki je prisotna pri teh ljudeh ob spominih na tiste čase in na razmere, ki so vladale po vojni. Vendar za opis in analizo fenomena mobilizirancev v nemško vojsko in njihovega položaja pri dokumentiranju zgodovine osebni pogledi niso bili ne priporočljivi, niti niso pomagali pri ocenah situacij, kjer nismo bili prisotni in ki so v večini primerov predstavljene zgolj s stališča teh ljudi.

Del, kjer so emocije lahko in tudi so prisotne, so opisi doživetij teh ljudi. Vojne izpovedi so vedno žalostne in boleče, tega ne more in ne sme, posamezniku, ki je vojno preživel, nihče vzeti. Nihče mu ne sme vzeti njegovih spominov in dostojanstva, nihče mu ne sme vzeti njegove osebne izkušnje. Nihče mu ne sme vzeti pravice do njegovih izbir in njegovih odločitev. Osebne odločitve so vedno pravica posameznika, razmere odločanja niso nikoli enake, vendar odločitve nosijo s seboj posledice. Posledice niso vedno identične z razlogi za odločitve, vendar jih je potrebno včasih sprejeti, še posebej če nisi na pravi strani. Mnogi, ki so se odločili za drugačno odločitev, so se znašli v enakih razmerah. V danih razmerah so izbrali drugačne razloge in včasih plačali tudi višjo ceno. In če smo iskreni, Stalin je imel prav: zmagovalcem ne sodijo. Zatorej glavna ost te naloge ni usmerjena na to, kako bi se morali te teme lotiti politiki in zgodovinarji in k popravljanju krivic in ugibanju, kakšen naj bi bil najboljši način opredelitve tega pojava. Glavna ost je namenjena opisu tega, kar se je v resnici dogajalo in opisu vprašanj določenih področij, ki se v soočanju s to temo odpirajo.

V raziskovanju te teme, lahko zasledimo tri elemente, ki se med seboj prepletajo, si nasprotujejo, se dopolnjujejo in se borijo za svojo interpretacijo. Ti elementi so politika, zgodovina in osebna interpretacija. Zadnji element bo rdeča nit moje naloge, medtem ko sem se prvemu in drugemu elementu posvetila v diplomskem delu na Filozofski fakulteti¹. Sicer se mora pravnega lotiti politika in najti odgovore za današnji pravni položaj mobilizirancev in pravno umestitev procesa mobilizacije. Pri zgodovinskem morajo zgodovina in njeni objektivni raziskovalci podati analizo, kaj se je dogajalo v letih, ko je mobilizacija potekala in o tem, kako so se s procesom mobilizacije soočale oblasti in različne institucije po drugi svetovni vojni. Osebnega pa sestavljajo zgodbe ljudi, ki so plačali visoko osebno ceno, ker so živeli v nepravem obdobju, obdobju vojne.

¹ Glej: Seničar Mojca: Življenje kot vojaška srajca – Pot spodnještajerskih fantov skozi pekel nemške vojske; september 2003, Ljubljana.

S celovitim prikazom in oceno tega dogajanja se lahko zgodovina oddolži vsem tistim, ki so v tem dramatičnem obdobju izgubili svobodo, zdravje in življenje; tistim, ki so izgubili svoje najbližje in so ostali najbližje in so ostali brez staršev; tistim, ki so izgubili svoje imetje in možnosti za preživetje ter mobilizirancem, kot posebnim žrtvam vojne, ki so s svojim odzivom na prisilno mobilizacijo zavarovali svoje družine in tako zmanjšali uničujoče krutosti nad slovenskim prebivalstvom. S tem diplomskim delom pa želim tudi sama prispevati k boljši osveščenosti mlajših slovenskih rodov o tem, kaj se je v letih med drugo svetovno vojno dogajalo ljudem, ki so bili vpoklicani, in kaj v letih po vojni, ko se jim je lastna domovina Slovenija odrekala 50 let.

2. METODOLOŠKI OKVIR

2.1. OPREDELITEV PODROČJA PROUČEVANJA

Predmet proučevanja mojega diplomskega dela je prisilna mobilizacija slovenskih fantov v nemško vojsko v letih med 1941 in 1945. Na samem začetku sem se oprla na opredelitev mobilizacije v mednarodnem pravu ter podatke o zavestnem in namernem kršenju le-tega. Okupator je na zasedenem ozemlju uvedel svoj pravni sistem, različne kategorije državljanstva in posledično tudi vojaško obveznost. Že v času vojne pa so bile vse oblike siljenja k službi v okupatorjevi vojski prepovedane. Poglavitno pa je poglavje o osebnih izkušnjah preživelih mobilizirancev v nemški vojski, na tujih frontah, daleč od doma in njihovih bližnjih. V nalogi sem prikazala odnos med slovenskimi in vojaki drugih narodnosti, ki jim je bila skupna nemška uniforma, odnos nadrejenih do Slovencev, možnosti napredovanja Slovencev v nemški vojski in kaj se je dogajalo s čustvi mobiliziranih fantov v času, ko za čustva ni bilo ne prostora in ne časa.

2.2. NAMEN IN CILJI PROUČEVANJA

Moja naloga je pokazati širšemu krogu ljudi, da so bili slovenski mobiliziranci prisiljeni oditi med tuje vojake zaradi neizbežnih in krutih kazni, ki so sledile zaradi izmikov, prebegov in celo najmanjših malenkosti, ki so bile nesprejemljive v očeh okupatorjevih sodelavcev. Čeprav pravila niso bila zapisana nikjer, so bila »pravila igre« jasna vsem, zato usode niso izzivali, ampak so se pokorili in postali žrtve okupacijskega sistema in kasneje tudi žrtve lastne države. Gnala jih je predvsem želja po samoohranitvi, z odzivom pa so zavarovali tudi svoje družine.

2.3. HIPOTEZE

Hipoteza 1: Nemška mobilizacija prebivalcev okupiranih ozemelj v nemške sile je bila namerna kršitev mednarodnega vojnega prava in ne posledica neobstoja pravil vojnega prava.

Hipoteza 2: Med delovno službo in vojaškim urjenjem so bile večje skupine Slovencev še skupaj, na bojiščih pa so jih razpršili po raznih enotah, kjer so veljali za nezanesljive tujce. Že na začetku vojne so mnogi načrtovali pobeg iz nemške vojske, vendar so bile možnosti preživetja majhne.

Hipoteza 3: Nova oblast sicer ni javno označila mobilizirance v nemško vojsko kot okupatorjeve sodelavce, vendar se je trudila, da je mobilizirancem ob vsakem stiku dala vedeti, da njihov status ostaja na zadnjem mestu. Zato za številne ostaja vprašanje statusa še vedno odprto.

2.4. UPORABLJENA METODOLOGIJA

Z analizo primarnih in sekundarnih virov sem preučila, smiselno razčlenila in interpretirala zbrane vire. Zaradi zgodovinske usmerjenosti diplomske naloge, so bile v največji meri uporabljene metode teoretičnega proučevanja, verodostojnost osebnih izkušenj pa sem dosegla s pomočjo analize virov in opravljenih intervjujev z enajstimi preživelimi mobiliziranci. Posluževala sem se zgolj opisne (deskriptivne) metode, saj je bil moj glavni namen z opisovanjem prikazati določeno stanje v določenem času. Z opisno metodo sem torej predstavila in utemeljila dejstva in zaključke, do katerih sem prišla v analizi. Z zgodovinsko analizo pa sem prikazala razvoj dogodkov v drugi svetovni vojni in s tem povezan razplet dogodkov in reševanje problema statusa mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko.

2.5. OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV

FRONTA: (fr. frons iz lat.) v vojski : vrsta, dolžina razvrščenih vojakov, v vojnih operacijah bojna črta; izraz je v rabi za vse oborožene sile na bojišču (nasprotno je zaledje) (Šafar, Snoj, 1973: 521). Po Slovarju slovenskega knjižnega jezika je fronta področje, kjer se spopadata sovražni vojski (Bajec, Jurančič, Klopčič, Legiša, Suhadolnik, Tomšič, 1994: 225).

MOBILIZACIJA: (lat. *mobilis* gibljiv, fr. *mobilization*) vojna mobilizacija je prehod oboroženih sil iz rednega stanja v stanje popolne pripravljenosti za vojno z namenom, da hitro, urejeno in popolno postavi oborožene sile po vojnem razporedu (formaciji) na osnovah prej pripravljenega splošnega mobilizacijskega načrta. V državni oziroma vojni mobilizaciji so pomembne tudi ženske, ki jih v sodobnih vojnah uvrščajo v sanitetno službo, promet, preskrbovalne enote ali ustanove in neposredno v borbene enote. V zaledju fronte nadomeščajo moško delovno silo v vseh panogah gospodarstva, prometa, sanitete, civilne zaščite itd. (Šafar, Snoj, 1975: 643). Mobilizacija pomeni kadrovske in materialno popolnitev oboroženih sil, uvedba ukrepov za obrambo, zaščito in pomoč na civilnem in vojaškem področju ter preusmeritev oziroma prilagoditev gospodarskim vojnim razmeram (Javornik, 1998: 2641).

OKUPACIJA: (lat.) pomeni zasedba, zavzetje, osvajanje. V mednarodnem pravu pomeni zasedbo nekega ozemlja brez gospodarjenja po kaki državi oziroma začasna oblast v vojni nad ozemljem druge države, na katerem praviloma ni več vojaških operacij, t.i. vojna okupacija; po določbah haaških mirovnih konferenc (1899 – 1907) lahko okupator opravlja oblast le toliko, da ohrani javni red, druge zadeve pa izvršujejo domače oblasti; prepovedani so zločini, kar nacisti in fašisti v drugi svetovni vojni niso upoštevali. Mednarodno vojaško sodišče je s statutom posebej določilo odgovornost za zločine, storjene na okupiranih območjih; obstoj okupirane države mednarodno pravo še naprej priznava in ne dovoljuje nobene dokončne teritorialne spremembe do konca vojne (Šafar, Snoj, 1975: 784). Po Slovarju slovenskega knjižnega jezika pa okupacija pomeni pravno stanje na kakem ozemlju, ki ga je tuja država, navadno z bojem, spravila pod tujo oblast (Bajec, Jurančič, Klopčič, Legiša, Suhadolnik, Tomšič, 1994: 764).

VOJAŠKA OBVEZNOST: je dolžnost služenja vojaškega roka (rekrutna dolžnost) in služenja v rezervni sestavi armade. Čas in oblika vojaške obveznosti sta predpisana z zakonom (Šafar, Snoj, 1976: 650).

VOJNI INVALID: je oseba, ki je popolnoma ali deloma onesposobljena za delo zaradi poškodb, ki ji jih je prizadela vojna (Šafar, Snoj; 1976: 652).

VOJNO PRAVO: so pravna načela, ki jih morajo v vojni upoštevati vojskujoče se strani, s čimer preprečijo ali omejijo nasilje (npr. zaščita neborcev, ranjencev in bolnikov, prepoved uporabe strupenih plinov ipd.) (Šafar, Snoj, 1976: 652).

VOJSKOVALIŠČA: so vsa ozemlja vojskujočih se držav, oceani, morja in zračni prostor, ki jih imajo v oblasti ali nadzorujejo, kjer njihove armade izvajajo operacije in od koder se preskrbujejo v vojnem času; državna ozemlja vseh držav v vojni v celoti so splošna bojišča, državna ozemlja vsake od teh držav pa so posebna bojišča (Šafar, Snoj, 1976: 651). Po Slovarju slovenskega knjižnega jezika pa je bojišče kraj oboroženega spopada (Bajec, Jurančič, Klopčič, Legiša, Suhadolnik, Tomšič, 1994: 56).

ŽRTEV: po Slovarju slovenskega knjižnega jezika je žrtev nekdo, ki je poškodovan ali umre zaradi napada ali nasilja koga (vojna žrtev, žrtev nasilja) ali nekdo, ki je deležen negativnih posledic zaradi česa, kar se zdi komu drugemu pomembno, vredno uveljaviti: žrtev kakšne ideologije, ali kakšnega sistema (Bajec, Jurančič, Klopčič, Legiša, Suhadolnik, Tomšič, 1994: 1711).

ŽRTVE FAŠISTIČNEGA TERORJA: ljudje, ki so bili med drugo svetovno vojno ubiti, so umrli ali postali nesposobni za produktivno delo zaradi poškodb ali bolezni, katerih vzrok je bilo uničenje, zapiranje, internacija ipd. s strani fašističnih okupatorjev ali njihovih sodelavcev (Dolinar, 1976: 1079).

3. MOBILIZACIJA IN KRŠITVE MEDNARODNEGA VOJNEGA PRAVA

Mednarodno vojno pravo vsebuje pravila, ki dokaj natančno urejajo položaj, odgovornosti in pristojnosti okupacijske oblasti. Ta pravila temeljijo na misli, da je vojaška okupacija začasno dejansko stanje, s katerim ni mogoče spremeniti pravnega statusa okupiranega ozemlja in njegovih prebivalcev. Prav zato mora okupator upoštevati raznovrstne omejitve, ki mu jih nalaga mednarodno pravo (Türk, 1992: 36).

Za izrabljanje človeških sil in gmotnih zmogljivosti zasedenih slovenskih pokrajin niso imeli vsi okupatorji enakih možnosti. Nemški okupator je namreč dobil rodovitnejše in gospodarsko razvitejše predele, saj je npr. industrija na slovenskem štajerskem pomenila tretjino vse štajerske industrije, na Gorenjskem in v Mežiški dolini pa celo polovico ali še več industrije v t.i. povečani Koroški. Nemški okupator je imel veliko večje potrebe po človeški sili kot druga dva okupatorja: uvedel je obvezno registracijo delovne sile in njene presežke pošiljal v nemško vojno industrijo, rudnike in kmetijstvo. Tudi v zasedenih slovenskih predelih je leta 1942 uvedel obveznost polletne državne delovne službe (Reichsarbeitsdienst) in vojaško obveznost, s čimer je ponovno kršil določbe mednarodnega prava. Nemška mobilizacija Slovencev je pravno utemeljena s tem, da so bili prej jugoslovanski državljani sedaj nemški državljani oziroma nemški državljani na preklic. S tem statusom pa so bili jugoslovanski državljani obremenjeni z vsemi državljanskimi dolžnostmi. Državljanstvo je bilo močno povezano z izsiljenim članstvom v Štajerski domovinski zvezi, posledično pa tudi s prisilnim služenjem v nemški vojski. V zeleno vojaško suknjo je okupatorju uspelo vtakniti nekaj desetisoč ljudi, vendar mu je narodnoosvobodilno gibanje začelo na Gorenjskem odvzemati vojaške obveznike že pozimi 1942-43, na Štajerskem pa od leta 1943 in še zlasti v letu 1944.

Podobno je mobiliziral v svojo vojsko madžarski okupator v Prekmurju. Italijanski pa zaradi posebnega položaja Ljubljanske pokrajine njenega prebivalstva ni mobiliziral v svojo vojsko, kot je to delal na Primorskem, kjer mu je narodnoosvobodilno gibanje zlasti pozimi 1942-43 odvzelo precej obveznikov. Nemški in italijanski okupator sta tudi rekrutirala domače prebivalstvo za boj proti partizanom. Medtem ko je imel na nemškem okupacijskem območju vermanšaft v začetku popolnoma drug namen – predvojaška vzgoja in raznarodovanje – ter je imel pod popolnim nemškim vodstvom le značaj kolaboracionistične formacije, pa sta imela »bela« in »plava garda« pod italijanskim okupatorjem (MVAC ali

prostovoljna protikomunistična milica - italijansko: Milizia volontaria anticomunista) in domobranstvo pod nemškim okupatorjem zaradi vidne in pomembne mobilizatorske in politične vloge vrhov slovenske buržoazije poleg kolaboracionističnega značaja tudi značaj oborožene pesti slovenske kontrarevolucije. S svojim sodelovanjem s fašizmom kot največjim nasprotnikom človeštva in človečnosti, ki je tudi slovenski narod obsodil na smrt, so si te formacije vtisnile neizbrisni pečat narodnega izdajstva.

Če se vrnem k osnovam mednarodnega vojnega prava, so večji del temeljnih norm, ki urejajo odnos med vojskujočimi se državami in med njihovimi oboroženimi silami, uredili prva in druga haaška konvencija, sprejeti leta 1864 in 1907. Med njimi je s stališča obravnavane problematike najpomembnejša IV. haaška konvencija o spoštovanju zakonov in običajev vojskovanja na kopnem, oziroma njena priloga, ki jo poznamo pod imenom »Haaški pravilnik« (Türk, 1992).

Zanimivo je, da je Nemčija tudi aktivno sodelovala pri oblikovanju besedila 23. člena haaškega pravilnika na haaški mirovni konferenci leta 1907. To določilo izraža temeljno načelo o nedopustnosti samovolje vojskujoče se države, glede ravnanja z državljani sovražne države – ti namreč ne smejo biti uporabljeni za vojskovanje proti svoji državi. To pravilo, ki v času sestavljanja haaškega pravilnika ni predstavljalo izrazitega problema, pa je dobilo popolnoma drugačen pomen v prvi in drugi svetovni vojni. Ni namreč povsem jasno, ali bi vojskujoča se država smela mobilizirati državljane sovražne države za vojskovanje s tretjimi državami.

Pri razlagi določb mednarodne pogodbe je treba upoštevati tudi druge določbe oziroma delne pogodbe haaškega pravilnika, še zlasti tiste o vojaški okupaciji. Na primer v 45. členu izrecno prepoveduje agresorju prisiljevanje prebivalstva okupiranega ozemlja k priseganju zvestobe sovražni državi. Okupator je obravnavan kot sovražna država in okupacija kot dejansko stanje, ki ne odpravlja legitimne oblasti. V 43. členu haaškega pravilnika pa piše, da je okupator odgovoren za red in varnost na okupiranem ozemlju in je dolžan spoštovati zakone, ki veljajo na okupiranem ozemlju.

Po drugi svetovni vojni so pravila mednarodnega vojnega prava dobila natančnejšo določitev, pri čemer so pisci upoštevali izkušnje obeh svetovnih vojn. Problem mobilizacije prebivalstva okupiranih ozemelj je po drugi svetovni vojni na novo opredeljevala 4. ženevska konvencija (iz leta 1949) o zaščiti civilnega prebivalstva med vojno. Le-ta obsega obsežne določbe o vojaški okupaciji, ki ostaja tudi po drugi svetovni vojni obravnavana kot stanje, ki ne odpravlja legitimne oblasti na tem ozemlju. V 51. členu pa 4. ženevska konvencija določa, da okupacijska sila ne sme siliti zaščitene osebe k služenju v svojih oboroženih ali v

pomožnih silah. Po razširitvi obsega prepovedi pa sta prepovedana tudi pritisk in propaganda, ki vplivata na »prostovoljno« odločitev za vključitev v okupatorjevo oboroženo silo. Ženevska konvencija je formulirana tako, da je prepovedano vsako vključevanje v oboroženo silo okupatorja, ne glede na območje operacij (Türk, 1992: 34).

S stališča obravnavane tematike je pomembno tudi vprašanje urejanja državljanstva. Bistvenega pomena je to, da okupator ne sme posegati v urejanje državljanstva. Nemčija formalno ni priključila ozemelj, ampak je uvedla poseben okupacijski režim, ki je med drugim vseboval tudi predpise o državljanstvu, sprejete oktobra 1941 in maja 1942. Manj pomembna je razlika med stalnim državljanstvom in državljanstvom do preklica (ki je trajala do maja 1942). Pravila o državljanstvu pa gotovo ne sodijo med taka, da bi jih okupator nujno moral spreminjati.

Pravni položaj, ki ga je uvedel in izvajal nemški okupator na našem ozemlju, ni imel mednarodne veljave, zato tudi teorija o veljavnem nemškem državljanstvu nima pravne podlage, historično pa ne vzdrži resne presoje. Dejstvo je, da je bil mednarodnopravni položaj slovenske Štajerske med drugo svetovno vojno neprestano položaj vojaške okupacije, ki pa je lahko le začasno stanje.

Najkrajše povedano: »Vse oblike siljenja (vključno s propagando in raznimi oblikami pritiska) k službi v oboroženih silah okupatorja so bile prepovedane že v času svetovne vojne in so pomenile kršitev mednarodnega vojnega prava« (Türk, 1992: 35). Nemška praksa mobiliziranja prebivalcev okupiranih ozemelj v nemško oboroženo silo je bila vsekakor kršitev mednarodnega vojnega prava in to brez ozira na posebne okoliščine okupacije Štajerske, Koroške in Gorenjske (Dežman, 2001: 319). Te kršitve pa niso bile posledica neobstoja ali nepreciznosti pravil vojnega prava, ampak rezultat njihovega namernega kršenja. Žrtve teh kršitev pa so bili, poleg pripadnikov drugih narodov, tudi Slovenci (Türk, 1992: 36). Prisilno mobilizacijo štejemo med hujše zločine nemškega okupatorja nad slovenskim prebivalstvom, njene žrtve pa med žrtve vojnega nasilja (Žnidarič, 2001: 27).

4. OSEBNE IZPOVEDI MOBILIZIRANIH MOŽ V NEMŠKO VOJSKO

Diplomsko delo je v nadaljevanju zasnovana na intervjujih, opravljenih s preživelimi mobiliziranci, člani Zveze društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945, šestimi z ozemlja priključene Štajerske in pet z Gorenjske (Franci Šrimf, Adolf Čerič, Štefan Esih, Ludvik Merc, Ludvik Puklavec, Milan Klemenčič, Jože Ogrinec, Miro Prešeren, Joža Markun, Zdravko Ribnikar, Emil Kranjc). Prizadeti o svojih usodah niso veliko pisali, zato je gradiva o nacističnem rekrutiranju Slovencev pri nas malo dostopnega, vendar se iz leta v leto zbirka zgodb in vojnih resnic bogati. Vsem, ki so jih bili pripravljene deliti z mano in vsemi, ki bodo brali te vrstice, se iskreno zahvaljujem za njihov čas in pričevanja.

Iz skoraj vseh spominskih pričevanj je mogoče razbrati, da slovenskim vojakom v nemški uniformi ni bilo do ubijanja, da jih je gnala naprej predvsem sla po samoohranitvi. Iz tisočih podobnih življenjskih zgodb veje hkrati nemoč pred uničujočo logiko vojne in izjemna notranja moč ter volja po samoohranitvi. Na koncu koncev je vendarle šlo zgolj za golo življenje, ki v takratnih okoliščinah ni imelo nobene cene.

Fideršek Franc: »Svoje življenje bi bil marsikdo pripravljen tvegati, mnogo težje pa je bilo potisniti v nesrečo starše, mlajše brate, sestre in vso domačijo« (Tomažič, 1994: 89).

Več desetisoč jih je bilo mobiliziranih na približno enak način, vsak pa je svojo usodo nosil s seboj v žepu (Žibert, 1995: 8).

Mobiliziranci nam skozi svoje izjave izrisujejo tudi moralno psihološki lik dobe. S svojimi vedenjsko značajskimi držami, tako osebnimi kot skupnostnimi, nam pripovedujejo o svojih preživetvenih strategijah v ekstremnih razmerah. Njihovi spomini nam govorijo tako o razpotjih, na katerih so se znašli, pa tudi o moralnem zemljevidu, po katerem so se usmerjali (Žnidarič, Dežman, Puklavec, 2001).

Osebni opisi doživetji mobilizirancev so tisti najbolj človeški del naše celotne zgodbe in v večini primerov najbolj pretresljiv del. Vojna ne pušča nikogar neprizadetega, nihče ni le nepristranski opazovalec. Ti mladi fantje, ki jih je tuja roka odtrgala iz toplega in varnega okolja njihovega doma in poslala v mrzle pokrajine po vsem svetu, med rožljanje orožja, puke bomb, krike ranjenih, stokanje umirajočih, nemško kričanje nadrejenih, ..., pa so v večini primerov ves svoj strah in doživetja zapisovali na papir in upali, da, če padejo, naslednje generacije in njihovi domači preberejo njihove zgodbe in jih ne pozabijo.

Franček Bauman: »Bili smo rosno mladi in prepuščeni sami sebi. Kateri vojni val je koga zajel, tisti ga je pogoltnil. Ni bilo človeka, ki bi mi svetoval, kam naj bi šel, če ne v nemško vojsko, v katero sem bil poklican« (Tomažič, 1994: 5).

V naslednjem poglavju bom torej predstavila enajst zgodb štajerskih in gorenjskih mobiliziranih mož v nemško vojsko, ki so bili žrtve nacističnega kršenja mednarodnega vojnega prava kot tudi sistemov bivše Jugoslavije in Slovenije. Mobiliziranci so spregovorili o vseh podrobnostih življenja na tujih tleh v tuji vojski med tujimi vojaki. Ob pripovedovanju je bilo opaziti bolečino zaradi vsega, kar se jim je zgodilo že med vojno in krivic, ki so sledile po vojni.

4.1. PRIPRAVE NA MOBILIZACIJO IN RAZNARODOVALNA POLITIKA

Elita nemškega naroda je imela že pred začetkom vojne in okupacijo Slovenije močno poželenje po Spodnji Štajerski. Toda ob dvigu nacionalsocializma in vedno močnejšemu vplivu, ki ga je le-ta imel v sosednji Avstriji, so rasli tudi apetiti po slovenskem ozemlju. Po začetku vojne in hitrem zlomu jugoslovanske vojske je prišlo do okupacije Spodnje Štajerske. K teritorialno upravni enoti Spodnja Štajerska je sodila celotna slovenska Štajerska, šest gorenjskih občin, ki so jih Nemci zaradi gospodarskih razlogov priključili Štajerski, ter 10 do 15 kilometrov širok pas Dolenjske, južno od Save med Radečami in Dobovo, ki so ga Nemci priključili iz »narodno političnih« razlogov (Žnidarič, 2001). V to upravno tvorbo je bilo vključenih 14 celih štajerskih okrajev in samostojnih mest (Brežice, Celje, mesto Celje, Gornji Grad Konjice, Laško, Ljutomer, Maribor desni breg, Maribor levi breg, mesto Maribor, Ptuj, mesto Ptuj, Slovenj Gradec in Šmarje pri Jelšah) ter sedem občin okraja Dravograd. Od Gorenjske je bilo v okupacijsko enoto Spodnja Štajerska vključenih šest občin kamniškega (1) in litijskega (5) okraja, od Dolenjske pa devet celih in del treh občin krškega okraja (Žnidarič, 2001: 16). Po podatkih okupatorjevega popisa prebivalstva iz novembra 1942 in po nekaj manjših ozemeljskih spremembah na obmejnem območju ter ob upoštevanju okrožja Ljutomer je okupacijska enota Spodnja Štajerska obsegala 6782,12 km² in imela 592.369 prebivalcev (Žnidarič, 2001: 17). To povečano okupirano slovensko Štajersko so nacisti nameravali že jeseni (1. oktobra) leta 1941 priključiti k nemškemu rajhu oziroma k štajerski pokrajini ter ukiniti urad šefa civilne uprave. Pristojnosti šefa civilne uprave so bile zelo velike. Podrejen je bil Hitlerju, na Spodnjem Štajerskem pa je bil edini zakonodajalec.

Za mlajše generacije je nerazumljivo predvsem dejstvo, da odgovor na vprašanje odhoda v vojsko ni bil njihova odločitev. Ko je Emil Kranjc pripovedoval svojo zgodbo vnukom, se je eden od njih še posebej začudil: »Ali ste bili tako neumni?« Tega primera seveda ni doživel samo v domačem krogu mlajših članov. Nevednost zavaja in skupaj z nepoznavanjem zgodovinskih dejstev pogosto dela krivico. Že pred vojno so bile razmere v Kraljevini Jugoslaviji precej nevzdržne. Delavec v tekstilni tovarni je na primer zaslužil 800 dinarjev, za kilogram sladkorja ali liter olja pa je bilo potrebno odšteti 16 dinarjev, za jajce po dinar. Plače so bile slabe in brezposelnost velika. Ko so Nemci zavzeli ozemlje, so začeli na veliko graditi tovarne in zaposlovati ljudi. Kdor je le hotel, je dobil službo, tako tudi Emilova starša, čeprav je bil vedno prisoten tudi strah (Kranjc, 2005).

Mobilizacija se je začela s skrbno organiziranim načrtom. Okupator je v prvih dneh vojne priključil zasedena ozemlja svoji državi, ljudje na teh ozemljih pa so bili deležni strogih ponemčevalnih ukrepov. Z uvedbo nemškega prava je okupator uvedel nemško državljanstvo. Pomemben podatek je ta, da so del prebivalstva predstavljali Nemci, nekdanji jugoslovanski državljani nemške narodnosti, ki so postali polnopravni državljani. Ostalo prebivalstvo pa so razvrstili na druge državljske kategorije². S tem so bili dani pogoji tudi za vpoklic »novih državljanov« v službo nemške države.

4.1.1. Priprave v prvih dneh vojne

Priprave na nemško mobilizacijo so se začele že leta 1941 v skladu s predvideno priključitvijo zasedenih slovenskih dežel k Nemčiji. Osnovni namen nacistične mobilizacije slovenskih fantov in mož iz slovenske Štajerske in Gorenjske v nemško vojsko je bil zagotovitev čim večjega števila ljudi za vojaške enote, pripomogel pa naj bi tudi k ponemčenju teh ljudi. Med prvimi ponemčevalnimi ukrepi je bilo uničenje vsega narodnega, slovenskega. Razpustili so vse slovenske zveze, društva, organizacije ter zaplenili njihovo imetje. Ukinili so slovenske in uvedli nemške časnike, slovenske napise zamenjali z nemškimi in podobno. Mobiliziranci so posebno poglavje ponemčenja Slovencev. Da bi se usposobili kot del vojnega stroja, so se morali naučiti nemščine.

Po navodilih zveznega vodje Štajerske domovinske zveze Franza Steindla je bilo za pridobitev nemškega državljanstva potrebno znanje nemškega jezika. Zato so znatno povečali

² Več v točki 4.1.2. Nemško državljanstvo na okupiranih območjih

število tečajev nemščine in so nazadnje potrebovali še dodatne učitelje. Za obstoj slovenske narodnosti je bila posebno nevarna okoliščina, da slovenski učitelji niso smeli več poučevati na ozemljih, ki so jih zasedli Nemci. Ti so najprej za kakšne štiri tedne prekinili pouk, nato so s Koroške in Štajerske preselili na slovenska območja dva tisoč učiteljev in pomožnega osebja, večinoma mlade ljudi. Ne glede na to, da je šlo izključno za nemške učitelje, jih tudi po številu ni bilo dovolj, da bi skrbeli za okoli tri tisoč razredov. To pomeni, da so na novo nameščeni učitelji morali prevzeti več razredov hkrati. Na ozemljih, ki so jih zasedli Nemci je bilo pred napadom na Jugoslavijo aprila 1941 sedemsto ljudskih in štirideset meščanskih šol. Poleg tega so bile še gimnazije, višje srednje šole, učiteljišča, semenišča. Ko so upravo prevzeli Nemci, je bilo na Spodnjem Štajerskem vsega skupaj 394 ljudskih in 26 meščanskih šol s skupno 4255 razredi – nemška je bila ena sama šola, namreč drugorazredna ljudska šola v Mariboru. Do konca maja je pouk v nemškem jeziku potekal na 294 šolah, vendar samo na eni od petih višjih srednjih šol (Maribor), ker ni bilo ustreznih nemško govorečih učiteljev (Griesser - Pečar, 2004: 36). Na voljo so bili tudi tečaji nemščine za odrasle, ki seveda dolgo niso imeli kakšnega posebnega uspeha. Obisk se je povečal šele, ko je bilo znanje nemščine pogoj za pridobitev »državljanstva na preklic«. Na Spodnjem Štajerskem je Štajerska domovinska zveza (ŠDZ) ³ že pozimi 1941/42 organizirala 23.030 nemških tečajev za 123.058 udeležencev. Kljub temu je jeseni 1942 samo 12 odstotkov prebivalcev obvladalo nemški jezik. Dve tretjini od njih sta živeli v Mariboru, ker so Nemci do takrat izselili že nekaj tisoč Slovencev, priselili pa nemške uradnike in uslužbence. Zvezni vodja ŠDZ je zaradi tega začel »veliko jezikovno ofenzivo«, katere cilj je bil, da se nemški jezik do spomladi 1945 uveljavi kot »splošno pogovorni jezik«. Do srede aprila 1943 je bilo vsega skupaj še 5171 nemških tečajev z 215.000 udeleženci. Rezultat je bil nezadovoljiv. Nazadnje so se Slovenci na nemških območjih srečevali z velikimi omejitvami visokošolskega študija. Tistim, ki so imeli status »zaščitencev«, ta študij ni bil dostopen, »državljanom na preklic« pa

³ Ustanovljena je bila 10. maja 1941. Vodili so jo Nemci iz Avstrije in domači Nemci (folksdolčerji), ki so bili še v stari Jugoslaviji uveljavljeni kulturbundovski funkcionarji in nacistični agitatorji. (Žnidaršič, 2001: 19) Za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo se je prijavilo kar 95% prebivalstva in nacisti so to številko proglašali za plebiscitno odločitev spodnještajerskega prebivalstva za nacistično Nemčijo. Sprejete člane, teh je bilo kar 81% prebivalstva, rojenega pred 31. marcem 1927, so razdelili v dve skupini: na dokončne in začasne člane Štajerske domovinske zveze. Popis novembra 1942 je pokazal, da naj bi bila slika takšna: 17.132 dokončnih članov, 258.232 začasnih članov in 68.278 nečlanov. V **Prilogi št. 1** pa je iz popisa prebivalstva novembra 1942 razvidno natančnejše številčno stanje članstva v Štajerski domovinski zvezi. Do maja 1943 se je število članov ŠDZ povzpelo na okrog 345.000, sredi leta 1944 pa jih je bilo že 357.226. (Žnidaršič, 2001: 20). Dokončni člani so postali v prvi vrsti folksdojčerji in dotedanji člani Kulturbunda, dobili pa so rdeče izkaznice. Vsi drugi so kot začasni člani, ki naj bi svojo pripadnost Führerju in nemškemu rajhu še dokazali, dobili zelene članske izkaznice. Oboje izkaznice pa so bile pravzaprav edino legitimacijsko sredstvo, ki so ga nemške oblasti uvedle v okupirani coni (Žnidaršič, 2001). ŠDZ je imela pod svojim okriljem tudi otroške, mladinske, ženske in druge organizacije ter polvojaško formacijo vermanšaft (Ferenc, 1977). ŠDZ pa je kot množična politična organizacija imela tudi ključno ponemčevalno vlogo. Uradno glasilo ŠDZ je bil nemški Marburger Zeitung.

le z izrednim priporočilom, na primer ŠDZ, Koroške ljudske zveze ali Štajerskega okrožnega študentskega vodstva. Za študij je bila pomembna predvsem politična usmerjenost proslincev in njihova zanesljivost v nacionalsocialističnem smislu (Griesser – Pečar, 2004: 37).

Nemci so pripeljali tudi svoje uradnike. V njihovih vrstah je bilo sorazmerno malo Slovencev, ki so potem opravljali podrejene službe. Višje slovenske uradnike so odpustili, delno izgnali. Le malo županov je ostalo v svojih službah, kjer so bili skupaj s svojo upravo dolžni podpirati hitro napredovanje nemštva (Griesser – Pečar, 2004: 37, 38).

Sistematično so uničevali gospodarske temelje Slovencev. V prvih dveh letih so samo na Štajerskem zaplenili 112 industrijskih, 471 obrtnih in 426 trgovskih podjetij ter zasegli več kot 7200 kmečkih posestev s približno 115.000 hektarji zemljišč. Vsa slovenska krajevna imena, imena cest in tudi vsi javni napisi so morali izginiti. Nadomestili so jih z nemškimi (Griesser – Pečar, 2004: 38).

»Ko so Nemci okupirali dele Slovenije, so vse slovenske šole na tem ozemlju zaprli, ostale so le osnovne šole in nemška obrtna šola v Kranju,« potrdi Emil Kranjc. Vse naslove na trgovinah so spremenjena napisali na zidove, da bi se dlje obdržala. Vsi napisi so bili spremenjeni v nemške. Če si naglas govoril slovensko, te je gestapo kaznoval. Mladina je bila vsa v t.i. hitlerjugendu, saj so starše tistih, ki niso bili, zaprli (Kranjc, 2005). Milan Klemenčič je obiskoval gimnazijo v Mariboru, ko so jo v petem razredu zasegli Nemci. Vse tiste, ki niso bili sprejeti nazaj v gimnazijo, so poslali na prešolanje na desni breg Drave v nekdanjo meščansko šolo, kjer so se učili samo nemško zgodovino, nemško pisanje, nemški pravopis in nemški zemljepis.

Posebej močna pa je bila tudi propagandna dejavnost. Ta se je neredko združevala z grožnjami, ki so vključevale izgone družinskih članov in smrt za dezertarje. Propaganda za mobilizacijo se je naslanjala tudi na splošno ponemčevalno dejavnost in demagogijo, hkrati pa je premlevala posebne teme, povezane z mobilizacijo samo. Obveznike so prepričevali, da vstopajo v »najboljšo vojsko na svetu« (Ževart, 1991).

Iz posebnih nacionalno političnih razlogov pa je okupatorjeva oblast uvedla vojaško obveznost. Zlasti izrazit oborožen odpor proti okupatorju pa je za nekaj mesecev preložil vpoklice v nemško vojsko (Žnidarič, 2001).

Ker pa priključitve Spodnje Štajerske k nemškemu rajhu ni bilo, je bilo treba vprašanje uvedbe vojaške obveznosti urediti na drug način, in to s podelitvijo dveh kategorij nemškega državljanstva. Šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem je predlagal, da bi problem državljanstva na hitro rešili še pred nameravano priključitvijo in s tem se je strinjal tudi šef civilne uprave za Gorenjsko. Ministrski svet za obrambo je 14. oktobra 1941 pripravil

odredbo o podelitvi državljanstva na »osvobojenih območjih Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske«. Izvršilni odlok o tej odredbi pa je nemški notranji minister izdal šele 10. februarja 1942, potem ko so priključitev slovenskih pokrajin k nemškemu rajhu prestavili za nedoločen čas.

Če pregledamo kronološko, kako je do tega prišlo, moramo vedeti, da je Nemčija v državah, ki jih je takoj priključila k tretjemu rajhu, s tem aktom tudi uvedla nemško pravo na teh ozemljih in prebivalcem podelila nemško državljanstvo. Nekoliko drugače pa je bilo v deželah, v katerih so nacisti uvedli sistem civilne uprave oziroma jo le podaljšali, saj so sprva načrtovali aneksijo za 1. oktober 1941.

4.1.2. Nemško državljanstvo na okupiranih območjih

Nacistična Nemčija je torej v deželah, vključenih v nemški rajh, takoj uvedla nemško pravo in za prebivalce teh dežel nemško državljanstvo. Prve zamisli o ureditvi državljanstva na slovenskem Štajerskem so zapisana že v poročilu višjega vladnega svetnika dr. Müller-Scholtesa notranjemu ministru z dne 30. maja 1941, v katerem je napovedal ureditev državljanstva še pred nameravano priključitvijo okupirane slovenske Štajerske k nemškemu rajhu (Žnidarič, 2001: 23). 23. avgusta je bil izdelan osnutek odredbe o pridobitvi državljanstva, do izdaje odredbe pa je prišlo, kot sem že omenila, 14. oktobra 1941. Odredba, ki je imela veljavo zakona, je v prvem členu določala, da nemško državljanstvo pridobijo nekdanji jugoslovanski državljani nemške narodnosti in osebe nemške narodnosti brez državljanstva, ki so imele prebivališče na ozemlju okupiranih Štajerske, Koroške in Gorenjske (Žnidarič, 2001). Drugi člen je določal, da osebe nemške ali tej sorodne krvi, ki so bile jugoslovanski državljani ali brez državljanstva in so imele prav tako prebivališče, kot je opisano zgoraj, dobijo državljanstvo na preklic (auf Widerruf), če jih bodo spoznali za domovini zveste prebivalce Spodnje Štajerske, Koroške in Gorenjske in ne bodo dobili državljanstva po prvem členu. Te osebe bodo lahko najpozneje v desetih letih postale pravi nemški državljani, če jim ne bo državni notranji minister v soglasju z državnim komisarjem za utrditev nemštva v tem času preklical državljanstva. Tretji člen je veljal za tiste Jugoslovane, ki ne bi dobili državljanstva ne po prvem ne po drugem členu, ali pa bi jim ga kasneje preklicali. Ti so postali zaščitenci nemškega rajha (Schutzangehörige) (Žnidarič, 2001: 23).

Državni notranji minister je določil, koga se lahko šteje za »domovini zvestega Štajerca« in koga med »osebe nemške ali tej sorodne krvi«. Merilo za »domovini zvestega Štajerca« je bilo začasno članstvo v ŠDZ. Nič konkretnega pa v odloku ni bilo zapisano o zaščitencih (Žnidarič, 2001: 24). Poleg teh treh skupin so bili na slovenskem Štajerskem še tuji državljani in osebe brez državljanstva.

Po štetju novembra leta 1942 je bilo v okupacijski enoti Spodnja Štajerska (brez okupiranega območja v Posavju) 531.610 prebivalcev. Od tega 27.059 polnopravnih nemških državljanov, 415.694 nemških državljanov na preklic, 82.365 zaščitencev, 5536 tujcev in 956 oseb brez državljanstva (Žnidarič, 2001: 25). Daleč največji delež nemških državljanov je bil v okrožju Maribor mesto (18,8%), najmanjši pa v brežiškem okrožju (0,6%). Precej enakomeren je bil delež nemških državljanov na preklic, saj se je gibal med 82,6 v celjskem in 66,7 odstotki v mariborskem mestnem okrožju. Zaščitencev nemškega rajha je bilo največ v brežiškem okrožju (18,6%), najmanj pa v mestu Maribor (11,7%). Sorazmerni je bil delež nemških državljanov po okrožjih slovenske Štajerske⁴ (Žnidarič, 2001: 25).

Notranji minister je 24. marca 1942 izdal tudi odredbo o uvedbi vojaške obveznosti, državne delovne službe in posebne delovne obveznosti za zaščitence, naslednji dan pa odredbo o uvedbi t.i. nürnberških rasnih zakonov na Spodnjem Štajerskem, ki so skozi prizmo rasizma opredeljevali nemško državljanstvo (Žnidarič, 2001).

Prav pri uvedbi vojaške obveznosti pa okupator ni upošteval svojih prejšnjih propagandnih gesel o tem, da bo nemško državljanstvo dobil le tisti, ki bo obvladal nemščino in jo bo vedno tudi uporabljal (Ževart, 1991: 10).

»Okupator je slovensko ozemlje vse do Save priključil k nemškemu rajhu in največji zločin ni bilo podeljeno državljanstvo na preklic, ampak posledični vpoklic slovenskih fantov k služenju tuje vojske. Vsi mobilizirani prebivalci smo namreč postali obvezniki« (Ogrinec, 2005).

»Tako leta 1942 smo dobili nemško državljanstvo, zato je bil odhod v nemško vojsko neizogiben. Vsi smo bili in smo še danes nemški državljani, saj nam državljanstva ni nihče ukini, tudi današnja Nemčija ne« (Čerič, 2005).

Razvrstitev prebivalcev na slovenskem Štajerskem v politične in skladno s tem tudi v državljanske kategorije je imela zelo konkretne praktične posledice (Žnidarič, 2001: 70). Z zgoraj omenjenim odlokom in njegovim uresničevanjem so bile dane okoliščine za vpoklic

⁴ Glej **Prilogo št. 2**: Razvrstitev prebivalstva na slovenskem Štajerskem v politične in skladno temu tudi v državljanske kategorije.

»novo pečenih« državljanov v delovne in vojaške formacije nemške države, torej okoliščine za nemško mobilizacijo.

4.1.3. Uvedba vojaške obveznosti

Kot že omenjeno, je imela nacistična oblast na slovenskem Štajerskem posebne nacionalno politične razloge za uvedbo vojaške obveznosti. Predvidevali so, da bo vpoklic slovenskih fantov in mož v nemško vojsko močnejše povezal slovensko prebivalstvo z vojnimi prizadevanji in usodo Nemčije, prepričani pa so bili tudi, da bodo vpoklici v nemško vojsko pospešili ponemčevalni proces. Okupator je želel v nemško vojsko čimprej odpeljati mlade izobražence, ki so še ostali na Štajerskem po množičnih deportacijah, ki niso bile izpeljane do konca. S tem ukrepom je želel zmanjšati potencial za morebitni odhod teh moških v partizane.

V uvedbi vojaške obveznosti in vpoklicih v nemško vojsko je okupator videl priložnost, da ju izkoristi tudi pri nacistični propagandni dejavnosti; nemška mobilizacija pa je bila dobrodošla tudi zato, ker so z njo načrtovali s Spodnje Štajerske odstraniti precej »nemirnih elementov«⁵.

Namesto predvidenega ponemčenja samih mobilizirancev pa se je zgodilo ravno obratno. Vpoklicani so iskali in mnogi tudi uspeli pri izmikanju nemški vojski deloma v odporniška gibanja v Sloveniji, delno preko ujetništva v partizanske brigade in na druge načine. Utrpeli so težko opisljivo trpljenje, katerega del je za vedno zavito v temo.

4.2. VPOKLIC SPODNJEŠTAJERCEV V DELOVNE IN VOJAŠKE FORMACIJE

Mobilizacija je zadela celotno prebivalstvo, ker so jo spremljale brutalne represalije proti neposlušnim in njihovim svojcem. Podlaga za vpoklice je bila mednarodnopravno sporna odredba o vsiljenem državljanstvu, državljanstvu na preklicih o zaščitencih, ki je stopila v

⁵ Povzeto po Žnidarič, Marjan: Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni, Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945, Celje 2001, str. 29–35.

veljavo leta 1942. Takoj zatem so začeli delati popise za mobilizacijo v nemško vojsko in obvezno delovno službo. Okupator je tako začel izvajati mobilizacijo, ki jo je spremljala močna propaganda in zastraševalna akcija.

Vsi klicani na nabor niso bili potrjeni v delovno službo in vojsko, predvsem zaradi bolezni in vojno pomembnih opravil, na primer železarji in železničarji. Niti niso bili vsi letniki vpoklicani istočasno. Komaj pa bi lahko našli koga, ki je v nemško vojsko odšel prostovoljno. Po večini so bili to Nemci ali folksdojčerji, ki so dobili rdeče izkaznice Štajerske domovinske zveze in stalno nemško državljanstvo oziroma so to imeli že pred napadom na Jugoslavijo. Nacisti so do srede leta 1944 izgnali (zaprli in odvedli v delovna taborišča) mnoge sorodnike tistih, ki so jim pobegnili iz vojske (Dežman, 1990: 11). Življenje je postalo eno samo pričakovanje – nenehno pričakovanje usodnega poziva.

»Odločitev ni bila naša. To se je enostavno dogajalo!« pove Adolf Čerič med pogovorom (Čerič, 2005). Leta 1943 je kriterijem mobilizacije v nemško vojsko ustrezal tudi Milan Klemenčič. Vpoklican je bil dan pred svojim 18. rojstnim dnem (Klemenčič, 2005). Polnoletnost pa je na bojišču v Normandiji »praznoval« še en sogovornik, Emil Kranjc. 4. maja 1944 jih je dopolnil 18, dober mesec kasneje, 6. junija, pa se je v Normandiji začela invazija. »Bilo je hudo« (Kranjc, 2005)!

V času množičnega prisilnega slovenskega eksodusa je tako rekoč cvet slovenskega naroda (mladi, čvrsti mladeniči iz slovenskih domov) odšlo v boj za tujo slavo in korist (Stanonik po E. Kocbeku, 1999: 20).

Kljub strogim ukrepom proti tistim, ki so se na kakršenkoli način upirali ali pa se hoteli izogniti obveznosti, pa mobilizacija ni dosegla pričakovanega rezultata. Na Spodnjem Štajerskem je bilo namreč za mobilizacijo predvidenih skoraj 50.000 potencialnih kandidatov, v resnici pa je okupator uspel v svojo vojsko vpoklicati le okrog 28.000 mož.

4.2.1. Potek in uspešnost mobilizacije na slovenskem Štajerskem

Z mobilizacijo fantov in mož v nemško vojsko se je na izvedbenem oziroma tehničnem in na politično propagandnem področju ukvarjal velik aparat. Tehnično so mobilizacijo neposredno izvajali vojaški prijavni uradi, v delo pri popisih pa so bili vključeni okupatorjevi občinski uradi in župani, sodelovali so tudi oblastni organi in vodstva ter organizacije Štajerske domovinske zveze. Pri uradih deželnih svetnikov v okupatorjevih okrožjih so bili

vojaški oddelki. Referat pri uradu političnega komisarja okrožja Celje je 25. januarja 1942 poročal, da so priprave za popise v teku in da so bili 12. januarja župani celjskega okrožja na tečaju v zvezi s popisi, saj so morali v zadnjih dveh mesecih leta 1941 pomagati pri popisu letnikov 1900 – 1924. Nekateri ukrepi v zvezi z vojaško obveznostjo so bili torej opravljeni že pred njeno uvedbo (Ževart, 1992).

Do 9. decembra 1941 so za mobilizacijo v okrožju Celje popisali 15.923 vojaških obveznikov, s katerimi so predvidevali začetek mobilizacije februarja 1942. To predvidevanje pa je temeljilo na ukazu vrhovnega poveljstva nemške vojske, ki je bil sad sporazuma med okrožnim vojaškim poveljstvom v Celju in nemškim notranjim ministrstvom. Spodnja Štajerska je bila podrejena 18. vojaškemu okrožju s sedežem v Salzburgu, vojaški okrajni poveljstvi za Spodnjo Štajersko pa sta bili v Mariboru in v Celju, medtem ko so bili prijavnici uradi za mariborsko okrajno poveljstvo v Mariboru in na Ptujju, za celjsko pa v Celju, Brežicah in Trbovljah. Ti uradi so popisovali vojaške obveznike, vodili o njih evidenco, izvajali zdravniške preglede, reševali prošnje posameznikov za odložitev služenja vojaškega roka ipd. 31. januarja 1945 je bilo to poveljstvo v Celju priključeno mariborskemu. Vojaški okrajni poveljstvi sta bili podrejeni vojaški nadomestni inšpekciji v Gradcu, ta pa 18. vojaškemu okrajnemu v Salzburgu (Žnidarič, 2001).

Z Odredbo, ki je bila izdana 24. marca 1942⁶, sta bili uvedeni vojaška obveznost in državna delovna služba na Spodnjem Štajerskem. Druga odredba je določila posebno delovno obveznost za zaščitence, ki je bila 25. aprila razširjena z izdajo objave o popisu zaščitencev za posebno delovno obveznost. 26. marca je šef civilne uprave dr. Üiberreither izdal še prvo objavo o popisu za vojaško službo in državno delovno službo, ki je zajemal moške in ženske letnikov 1923 in 1924 (Žnidarič, 2001).

21. maja 1942 je bila izdana objava o naborih za vojaško službo in državno delovno službo za moške letnikov 1923 in 1924, v kateri je bilo zapisano, da se morajo vsi vojaški obvezniki osebno oglasiti 30 minut pred navedenim časom na kraju nabora. Četrta točka objave pa je opozarjala, da se »tisti vojaški obvezniki, ki ne izpolnijo svoje dolžnosti in se ne oglasijo k naboru ali pri naboru navedejo napačne podatke, kaznujejo z denarno kaznijo ali zaporom, lahko pa se tudi prisilno privedejo«.

Nacisti so že 12. januarja o popisih in naborih obvestili vse župane in vodje okrožij. Takrat so že pričeli s prvimi tehničnimi pripravami na mobilizacijo. Skrbelo pa jih je, kako se bo odzvalo prebivalstvo. V celjskem okrožju so župani dobili nalogo, da svojemu deželnemu

⁶ Glej **Prilogo št. 3**: Odredba o uvedbi državne delovne službe v Spodnji Štajerski.

svetniku v poročilu za april 1942 opišejo reakcijo prebivalstva med popisi obveznikov za vojaško in delovno službo (Ževart, 1977).

Leta 1942 so najprej popisali letnike 1923 in 1924, sredi istega leta so popisali letnika 1921 in 1922, kasneje pa še 1919 in 1920, konec leta pa še letnika 1925 in 1918. S temi popisi so leta 1942 zajeli kar osem letnikov. Popisali so torej vse mladeniče, stare od 17 do 24 let.

Za popisi je okupator začel z nabori, ki so se izvajali v istem zaporedju (letnikov) kot popisi. Nabori letnikov 1923 in 1924 so bili v drugi polovici maja in do sredine junija, že od 5. maja 1942 dalje pa so bili tudi nabori deklet istih letnikov. Letnika 1925 in 1918 sta bila na naborih januarja in v prvi polovici februarja 1943 (Ževart, 1977).

V Gradcu so na štabnem razgovoru v začetku junija 1942 analizirali prve nabore. Ocenili so sposobnost za vojsko (oblikovali so oceno o sposobnosti za vojsko) in ugotovili, da je bilo od 1449 posebnih delovnih obveznikov kar 17,18 odstotkov (ali 249) nesposobnih. Sredi julija pa so ugotovili, da se je na naborih prijavilo 87 odstotkov nabornikov, nabora pa se ni udeležil le 1 odstotek vojaških obveznikov (Žnidarič, 2001).

Fantje letnikov 1923 in 1924 so bili julija 1942 že vpoklicani. Prvi so odšli kar v vojsko, fantje letnika 1924 pa so morali najprej v državno delovno službo in od tam v vojsko. Ob vpoklicu prvih vojaških obveznikov letnika 1923 se je začetek nemške mobilizacije izkazal za zelo uspešen. Od 770 vpoklicanih mladeničev iz okrožij slovenske Štajerske so se razen treh vsi odzvali pozivu. Posameznike, ki so bili prvotno oproščeni vojaščine, so klicali vse do konca vojne (Žnidarič, 2001).

Za naciste so te številke pomenile uspeh. Zvezni vodja štajerske domovinske zveze Franz Steindl je v dopisu šefu civilne uprave dr. Üiberreitherju navedel podatek, da je v prvih treh dneh vpoklicev odšlo iz slovenske Štajerske več kot 1600 rekrutov letnika 1923 v nemško vojsko. Poleg tega podatka je Steindl v dopisu zapisal, da so bili fantje pred odhodom dobro razpoloženi, na mobilizacijsko mesto pa so prišli s praznično okrašenimi vozovi v spremstvu godbe. Ti fantje, ki so odšli prvi, so bili razporejeni v enote na Tirolskem, Salzburškem in Zgornjem Štajerskem (AMNOM, 12/4).

Mobiliziranci so pred odhodom prejeli »Nemško čitanko« z navodili in vojaški časopis. Število mobiliziranih je bilo zabeleženo v vojaškem časopisu Steierische Soldatenzeitung avgusta 1942. Število v nekaterih krajevnih skupinah je pokazalo, da leta 1942 niso odšli v nemško vojsko le fantje letnika 1923, ampak tudi drugi. Raziskovalci teme sklepajo, da so se vpoklicem odzvali tudi novi prostovoljci nemške narodnosti in nemčurji. Realnejše stanje so prikazali z odštetjem zaščitencev nemškega rajha in deleža nesposobnih oziroma oproščenih za vojaško službo (13%) od potencialnih mobilizirancev. V teh 13 odstotkih so všteti telesno

nesposobni in tisti, ki so bili začasno oproščeni (zaposleni v oboroževalni industriji na železnici, v zdravstvu, sinovi večjih kmetov, kateri so potrebni za delo na kmetiji).

Avgusta 1942 sta morala na nabor letnika 1922 in 1921, do konca leta 1942 pa sta bila na naborih letnika 1919 in 1920. Do konca leta 1942 so popisali tudi letnika 1918 in 1925, januarja in v prvi polovici februarja 1943 pa sta morala na nabor. Kmalu zatem je bil letnik 1925 vpoklican v državno delovno službo (Ževart, 1977).

Nabori vojaških obveznikov so trajali vse do leta 1944 in vpoklicani so bili letniki vse od 1908 do 1927. Mobiliziranih je bilo 5 najvitalnejših letnikov fantov, ki bi lahko bili kandidati za oborožen odpor. Ker je bila po prvi svetovni vojni rodnost velika, so fantje, rojeni v letih od 1920 do 1924, predstavljali okrog 3 odstotke prebivalcev okupirane Štajerske. Mobilizacija je pomenila rešitev, marsikje so bile postojanke OF varne prav zato, ker je na steni v hiši visela slika sina v nemški uniformi. Med mobiliziranci je bilo tudi več mladih predvojnih skojevcev in tudi partizanov iz leta 1941. Ker je mobilizacija v letu 1942 uspela, so okupatorji zmanjšali najhujši teror. V letu 1943 je padlo najmanj talcev v vojni. Z mobilizacijami v letu 1943 od letnikov 1925 navzgor in od 1919 navzdol, so računali, da bo šlo lažje; mlade so prej pridno dresirali v hitlerjugendu⁷, starejše pa v Wehrmanschaftu (v nadaljevanju diplomskega dela vermanšaft).

Večina je pokorno prišla na pozive in odhajala v vojašnice po vsej Nemčiji ter v priključene pokrajine. Vsak je odhajal s tihim upanjem, da se bo že nekako izmazal in se vrnil živ med svoje domače. Žal skoraj tretjini vpoklicanih to ni uspelo.

Leta 1943 se je torej, po letu hudih izgub, osvobodilno gibanje na slovenskem Štajerskem začelo zopet krepiti. Nemška mobilizacija ni bila več uspešna, kot je bila prejšnja leta. Tudi pri uresničevanju vpoklicev je prišlo do velikega upadanja, popuščanje pa je bilo čutiti tudi v okupatorjevem nasilju.

Potencialna sila za mobilizacijo, s katero je okupator lahko računal, po vpeljavi odloka o državljanstvu je bila torej sestavljena iz vpoklicanih letnikov od 1908-1929. Na Spodnjem Štajerskem je bilo tako potencialnih kandidatov leta 1942 65.712.

Zaradi težav, ki so jih imeli z vpoklicem starejših letnikov (krepitev partizanskega odpora, večje število zaščitencev, vedno večja državljanska nepokorščina nabornikov zaradi manjše moči okupatorja) je bilo tako na slovenskem Štajerskem vpoklicanih v nemško vojsko zgolj okrog 28.000 mož. Po ocenah vodstva Štajerske domovinske zveze je bilo do srede maja 1943

⁷ 1926 – 1945: nacionalsocialistična mladinska organizacija, od 1936 po razpustitvi drugih mladinskih organizacij »državna mladina« (Dolinar, Knop, 1994: 374); sicer tudi: taborišče za vzgojo in strelišče. Na Spodnjem Štajerskem ni bilo hitlerjugenda, pač pa enaka organizacija z imenom Deutsche Jugend. Glej **Prilogo št. 4**: Propagandni plakat.

poslanih v vojsko ali na prisilno delo v rajh približno 45-50.000 ljudi. Torej so jih več poslali na prisilno delo kot v vojsko.

Pošiljanje delavcev na območje nemške Štajerske je privedlo do pomanjkanja delovne sile. Z vojaškimi organi je bil dosežen sporazum, da določeni obvezniki ne bodo odšli v vojsko, ker jih Spodnja Štajerska potrebuje za izgradnjo in varnost le-te in ker so potrebni za oboroževalno industrijo in kmetijstvo.

Mobilizirancev je bilo največ iz revnih delavskih družin in kmečkih sinov. Tisti, ki so se odločili za pobeg, so ponavadi naredili tako, kot da domači nimajo s tem nobene zveze. V takih primerih običajno proti staršem niso izvajali najostrejših represij. Bil je čas totalne vojne, zato so dezerterstvo brutalno kaznovali – s smrtjo. Razlike med vojskami so bile v načinu izvršitve kazni.

Okupatorjeva mobilizacija se je začela krhati na tri načine: z odhodi v partizane ali skrivanjem vojaških obveznikov, s pobegi iz nemške vojske v partizane ali skrivanjem in s pobegi s fronte (Žnidarič, 2001: 48).

Okupator je za mobilizacijo predvidel 48.830 ali 74,2% vseh mož. Razlikovati pa moramo med številom mobiliziranih in številom tistih, ki so v nemško vojsko resnično šli oziroma po vpoklicu v njej tudi ostali. Pričakovanja so bila vse prej kot dosežena.

4.2.2. Prihod v vojašnice in urjenje

Po prihodu v okupatorjeve vojašnice so slovenski fantje postali del Hitlerjevega vojaškega stroja, v katerem posameznik ni pomenil ničesar. Ker so bili osebni podatki v vojaški knjižici napisani v ponemčeni obliki, je bila zato identifikacija slovenskega vojaka v nemški uniformi zelo težka. Nemški vojak slovenskega rodu je bil v morju stotisočev nacistične vojske nepomemben člen. Vojaško urjenje je imelo v življenju mobilizirancev posebno mesto.

Večina je bila ob vpoklicu prepričanih, da jih ne bodo poslali na fronto, pač pa jih bodo imeli za fizična dela, za stražarje ali kaj podobnega, saj niso obvladali niti nemškega jezika. Očetje in tisti starejši, ki so že bili v 1. svetovni vojni, so dajali nasvete, kako je treba ravnati, če bi le prišli na fronto. Vsi so predlagali, kako se je treba narediti bolan ali pa se prebiti v ujetništvo (Žibert, 1995: 25). Zaprti v živinskih vagonih so se nekateri ob odhodu v delovno službo za vedno poslovili od rodne zemlje.

Glavna naloga pri delovni službi je bilo učenje reda in urjenje vojaških spretnosti, utrjevanje discipline in učenje jezika. Rezultat temeljitega urjenja je bil kasneje viden zlasti v partizanih, kjer so dezerterji iz nemške vojske prekašali soborce v izurjenosti (Puklavec, Hartman, Presker, 1992). Dan je bil skrbno načrtovan do minute natančno. Tudi v nočnem času so bile večkrat organizirane gasilske vaje, protiletalski alarmi in druge podobne vaje. Zanimivo je, da so oficirji in vojaki dobivali enako hrano.

Ob hudi fizični izčrpanosti, ki je bila deloma tudi posledica pruskega načina vojaške organiziranosti nemške vojske, so bile za slovenskega fanta hude muke tudi politične ure, na katerih so prikazovali lik »viteškega« nemškega vojaka. Na teh urah so poveljevali Hitlerjeve zasluge za nemško raso in rojstvo Velike Nemčije, lagali o uspehih nemške vojske na bojiščih. Napovedovali so, da bodo po vojni iztrebili vsa ljudstva, ki nimajo arijske krvi, ali pa jih spremenili v sužnje, kar so Slovenci razumeli kot grožnjo (Žnidarič, Dežman, Puklavec, 2001).

Vojaško usposabljanje je potekalo v zelo strogem vojaškem duhu – vse v nemškem jeziku. Slovensko govoriti je bilo prepovedano. Toda, ker vsi niso znali nemško, so se skrivaj, če je bilo le mogoče, pogovarjali slovensko. Pravih tolmačev med slovenskimi vojaki verjetno namerno ni bilo, da so jih prisilili, da so se čimprej naučili nemškega jezika. Prepoved je veljala tudi na fronti, kjer pa niso bili tako pozorni, ker je bilo malo takšnih, ki bi lahko med seboj govorili v svojem rodnem jeziku (Stanonik, 1999: 27).

Tudi predavanja so bila izključno v nemškem jeziku in že v prvih dneh po prihodu v nemške vojašnice se je izkazalo, da tehnično usposabljanje zaradi nezadostnega znanja jezika za večino slovenskih mobilizirancev ne bo uspešno. Urjenje pa je bilo precej enostavnejše v pehotnih enotah, zato so slovenske rekrute premeščali v le-te, kjer pa je bilo tudi veliko Poljakov in Čehov. Vsebinsko pouka so rekrutom v slovenščino prevajali tovariši, ki so znali nemško.

Ravnanje z rekruti je bilo v večini vojašnic poniževalno in nevredno človeškega dostojanstva. Podoficirji in oficirji so rekrutom najprej dali vedeti, da niso ljudje, ki bi smeli misliti s svojo glavo. Za vsako malenkost so jih kaznovali in žalili. Izmišljali so si tudi nemogoče kazenske sankcije. Zelo priljubljeno je bilo na primer ribanje hodnikov vojašnice z zobno ščetko. V vojašnicah je bila hrana, za razliko od hrane v delovni službi, slaba. Za kosilo so na primer dobivali pol krožnika juhe z nekaj neolupljenimi krompirji. Vsak dan po kosilu pa je bilo čiščenje orožja in opreme. O prijetnejši izkušnji pripoveduje Adolf Čerič iz Maribora, ki se je leta 1944 znašel v eni od vojašnic v Münchnu. Tam je bilo usposabljanje

rekrutov omejeno na vojaške veščine, brez političnih predavanj. Oficirji in podoficirji, večinoma Bavarci, so bili do Slovencev lojalni (Žnidarič, Dežman, Puklavec, 2001).

Za moje diplomsko delo pa je najbolj pomembno dogajanje za »štirimi zidovi« vojske tretjega rajha. Takole je Alojz Žibert ⁸ zapisal spomin slovenskega Gorenjca – nemškega vojaka: »V barakah nas je bilo približno polovica Slovencev – Gorenjcev in polovica Nemcev – Avstrijcev. Nemci, bivši Avstrijci so nas stalno obmetavali z izrazi, ki so pri njih sicer v navadah in udomačeni, za nas pa so žalitev, kot na primer: verfluchtes Schwein (prekleta svinja), verfluchtes Hund (prekleti pes) in podobno. Mi pa smo imeli druge izraze, ki so jih imeli Nemci za žaljivke (osel neumni, hudič naj te vzame). Stvar je večkrat nekontrolirano ušla iz rok, se razplamenela in prišlo je celo tako daleč, da so Nemci slovenske fante zmerjali s političnimi opazkami, jim očitali nezanesljivost, jih zmerjali s Slovani, ki jih je treba čimprej pokončati in podobno.« Fantje so doma v barakah večkrat govorili o odhodu v vojsko in ugibali, na katero fronto bodo poslani.

Franci Šrimf se je že pred vojno usposabljal za poklic mehanika v dopoldanskih urah, popoldne pa je obiskoval pouk realke. Leta 1941 so šolo zaprli, zato je ni končal. Nemci so ga poslali v normalno službo v neki tovarni v Avstriji, ki jo je upravljala nemška vojska in kjer so potrebovali ljudi s poklicno izobrazbo, zato je bil več kot primeren. Njegova naloga je bila pregledovanje letalskih motorjev, kar je obvladal in jih poskusil uničiti, vendar mu ni uspelo. Nemcem je zaradi svojega znanja predstavljal trn v peti. V delovni službi je bil obkrožen s številnimi Hrvati, ostali pa so bili folksdojčerji raznih pokrajin (na primer Sudeti). V vojsko je bil vpoklican leta 1942, kjer so ga določili za spremljevalca tankista. Novinci so bili na urjenju štiri do šest mesecev (Šrimf, 2005).

Jože Ogrinec je moral po mobilizaciji za tri mesece v delovno vojaško službo v Francijo. Spomni se, da so se učili predvsem reda, discipline in ravnanja s puškami. Te vaje so bile hudo naporne in mukotrpne. Dobili do tudi precej injekcij proti raznim boleznim. Jože ni nikoli zanimal svojega porekla, da je Jugoslovan, in pozive k prostovoljnosti za odhod v posamezne enote vedno zavrnil. Odgovornih in vodilnih nalog Slovinci niso dobivali, dobil je mesto namestnika – operativca in v službi je bil zadovoljen (Ogrinec, 2005).

Miro Prešeren je tri mesece preživel v mestu Reutlingen v Würtembergu ob francoski meji, kjer so imeli naporno in zgoščeno vojaško prevzgojo s trdo vojaško disciplino. Predpostavljeni, od podoficirja do oficirjev, so jih učili predvsem vojaških vrlin, kako uničiti sovražnika na fronti. Po treh mesecih so jih premestili na območje srednje Francije, 100 km

⁸ Povzeto iz njegove knjige Pod Marijinim varstvom, Spomini Slovenca – nemškega vojaka na drugo svetovno vojno v letih 1941 – 1945, Gorenjski glas Kranj, Kranj 1995.

južno od Pariza, in jih nastanili kar v prostore nekdanje osnovne šole. Tam so oficirji celo poletje pripravljali vojake za vojni teren ter sestavljali vojaške bataljone za ruske in afriške fronte. »Moral bi biti dodeljen v bataljon, ki je šel v Stalingrad, vendar sem imel srečo. Bil sem v enoti, ki je okoli vrta osnovne šole popravljala železno ograjo, ki se je podrla. Za popravilo so se javili trije Slovenci, ki niso imeli dosti izkušenj z zidanjem, vendar so se tako rešili pred odhodom v Rusijo. Tako je delovna skupina ostala v Franciji, oproščeni pa so bili tudi vsakodnevnih vaj. Večji del vojakov, ki so sestavljali bataljon za na rusko fronto, je bilo Poljakov, Čehov, Slovencev in Avstrijcev (Prešeren, 2005).

»Mobiliziran sem bil 2. avgusta 1943, star 17 let, tehtal pa celih 40 kilogramov. To je bil razlog, da so me najprej poslali za šest mesecev v delovno službo, saj sem bil nesposoben za vojsko. Pred vojno sem obiskoval gimnazijo, po začetku okupacije pa sem moral v obrtno šolo. Izučil sem se za brivca - frizerja in poklic mi je zelo služil tako v nemški kot kasneje v jugoslovanski vojski. Februarja 1944 sem bil z delovno skupino na treh različnih krajih, kjer smo na tamkajšnjih letališčih postavljali barake. Predvsem fantom, ki niso znali nemškega jezika, so najprej oprali možgane, da so brezpogojno ubogali. Ukaze so jih naučili na pamet in fantje pogosto niti niso mislili na to, kaj delajo. K sreči sem se v gimnaziji učil jezika, tako da sem slovnico obvladal in precej dobro razumel govorico. Bilo pa je kar 90 odstotkov mobiliziranih fantov, ki ni znalo niti besedice nemško« (Kranjc, 2005).

Joža Markun je bil v vojsko vpoklican 12. januarja 1943. Tri mesece je bil pripadnik delovne službe v Avstriji, kjer so se urili s puškami, z lopatami in trdo trenirali za frontno zaščito. »V nemški vojski je vladala strašna disciplina,« doda Joža (Markun, 2005).

Zdravko Ribnikar je bil mobiliziran istega leta in ker je bil ob prvih vpoklicih februarja na bolniški, je bil za šest mesecev oproščen delovne službe. Septembra je moral v kasarno v Freising, kjer je bilo veliko Slovencev, precej Štajercev in nekaj Gorenjcev, predvsem tisti, ki jih je marčevska mobilizacija »zgrešila«. Tam so bili skoraj tri tedne, potem pa so jih poslali v Rusijo na vojaške vaje oziroma na izpopolnjevanje. V kasarni so pred odhodom dobili popolno vojaško opremo in suho hrano za 14 dni. Ker pa so bile transportne razmere na poti v Rusijo izredno zasedene, so se namesto 11, vozili 18 dni. Do prihoda so tako imenovane železne rezerve hrane pri večini vojakov pošle, saj med potjo niso dobili druge hrane. Ko so prišli na črnomoško obalo, so morali oddati vso opremo na pregled in če je imel kdo pri sebi še kaj hrane iz železne rezerve, so vse gnali v izliv Dnjepra v blatno brozgo do kolen in nazaj. Toliko časa, da jih je več kot polovica omagala. V šotorišču so se morali očistiti, kot da ni bilo nič. »K sreči je bilo lepo vreme,« pove Zdravko (Ribnikar, 2005).

Na začetku vojne je okupator veliko pozornosti posvečal urjenju novincev, proti koncu pa se je vse pogosteje dogajalo, da so rekrute pošiljali na bojišče brez usposabljanja, saj so se vojaške vrste močno redčile.

4.3. SLOVENSKI VOJAKI V NEMŠKIH BOJNIH VRSTAH

Na vse mogoče načine so nemški oficirji v svojih govorih opravičevali vojno in opogumljali vojake: »Bodite na fronti hrabri in se zavedajte, da se borite za prihodnost nemškega naroda. Naš boj je edinstven ter vzvišen nad vsak dvom. Končna zmaga bo naša, ker mora biti naša!« Vsi so dobili še dodatno opremo, ki je v celoti tehtala kar več kot 50 kilogramov, in tako opremljeni čakali na odhod. Dobili so zadnja navodila nadrejenih pred odhodom na fronte. Pobeg s fronte k sovražniku ali s frontne linije nazaj se kaznuje s smrtjo brez vsake posebne obsodbe. S smrtjo se kaznuje tudi vsakršna nepazljivost v strelskem jarku, na straži ali neupoštevanje ukazov. Če kdo namenoma poškoduje, rani ali zaužije kaj škodljivega z namenom, da bi se izognil boju, se obravnava kot izdajalec domovine in se kaznuje s smrtjo. Tako so naštevali in grozili. Tik pred odhodom pa je vojake obiskal tudi vojni kurat, ki jim je s pooblastilom vojaškega škofa podelil odvezo vseh grehov s pogojem, da se jih kasneje, kadar bo pač priložnost, izpovedo v individualni spovedi. Tako so bili pripravljani za klavnico (Žibert, 1995: 65).

Med delovno službo in vojaškim urjenjem so bile večje skupine Slovencev še skupaj, na bojiščih pa so jih razpršili po raznih enotah.

4.3.1. Dodeljevanje nalog in postavitvev na frontah

V enotah so v veliki večini poveljevali nemški oficirji, le redkokje avstrijski. Mobiliziranci so imeli za napredovanje v nemški vojski malo možnosti, zato so opravljali zadolžitve navadnega vojaka, ki je bilo nemalokrat izpostavljeno izredni nevarnosti, niso pa pričali o tem, da bi to doletelo le slovenske vojake. Naloge so morale biti opravljene natančno in vestno, pri zadolžitvah pa Slovenci niso bili izjema. Nevarnosti so bili izpostavljeni v enaki meri kot ostali vojaki.

Nemški vojski je Franci Šrimf služil 38 mesecev, vendar pa na bojiščih Slovenci nikoli niso bili skupaj. Nadrejeni so mu bili vedno Nemci in pri dodeljevanju nalog ni šlo za vprašanje čina, ampak vojakove sposobnosti. »Naša naloga je bila polaganje min, miniranje in utiranje poti z izvidniškimi napadi, pri čemer smo morali biti maksimalno previdni, saj so svojo neprevidnost nekateri plačali z življenjem« (Šrimf, 2005). Kot je povedal Adolf Čerič, so v vojski bivše gimnazijce, ki so obvladali nemški jezik, uporabili za zahtevnejše naloge. Adolf je bil edini od slovenskih vojakov v bavarski diviziji in potrdil je tezo, da postavitve na bojiščih ni bila pogojena z narodnostjo. Sam je dobil nalogo telegrafista (Čerič, 2005). Na bojišču pri Litvi pa je bil edini Slovenec med nemškimi vojaki Štefan Esih, kjer je bil tudi ranjen (Esih, 2005).

»Največ sem imel nemških sovojakov, drugih narodnosti ni bilo dosti. Na frontah ni bilo razlik, ločevanj med narodnostmi«, pove Ludvik Merc (Merc, 2005). Miro Prešeren prav tako potrdi tezo, da položajev na bojiščih nadrejeni niso dodeljevali glede na narodnost vojakov. »Vsi smo bili na frontni liniji!« (Prešeren, 2005).

Drugačna pa je bila izkušnja Jože Markuna v Franciji, kjer je njihov teritorij obsegal površino v velikosti naše Gorenjske. Iz tega teritorija so se morali vsi francoski prebivalci izseliti v notranjost države, kar se je dogajalo vsak torek. Ob eni takih zamenjav je nemška vojska zamenjala ujete francoske oficirje s Poljaki, ki so dezertirali iz nemške vojske, Francoske oficirje so Nemci zajeli na neki zabavi v notranjosti države in jim dali povelje, da postrelijo vse poljske dezertarje. To naj bi bil opomin vsem vojakom, da ne bi komu kaj podobnega prišlo na misel, predvsem pa je bil ta strašilni ukrep namenjen vojakom slovanske narodnosti (Markun, 2003: 33, 34). Joža pove: »Že tako so nas Nemci vedno pošiljali v prve bojne vrste, na straže in sploh tja, kjer je bilo najprej pričakovati ogenj.« Tako je bilo tudi na Silvestrov večer leta 1944: »Poslali so nas v izvidnico, da bi ugotovili, od kje streljajo s topovi. Bila je svetla noč, nikjer pa žive duše. V izvidnice in prve bojne vrste smo tako kot vedno spet morali mobilizirani vojaki slovanskega porekla« (Markun, 2005).

Po besedah Jožeta Ogrinca pa razlik med dodeljevanjem nalog oziroma zadolžitvami med Slovenci in Nemci ni bilo. Lokacija, kamor so fante pošiljali na fronte ni bila odvisna od tega, od kod je kdo prihajal. Razkropljeni so bili povsod (Ogrinec, 2005).

4.3.2. Napredovanje slovenskih vojakov⁹

Ne glede na to, kako uspešni so bili pri urjenju in kako so se izkazali na bojiščih, so imeli slovenski vojaki v nemški uniformi zelo malo možnosti za napredovanje. To jim je onemogočal status nemškega državljana na preklic, ki jih je postavljajl v neenakopravni položaj z ostalimi nemškimi državljani. V višji čin so tako lahko napredovali le, če so se znebili državljanstva na preklic. To pa je bilo res samo izjemoma. Večina slovenskih mobilizirancev je namreč začasno nemško državljanstvo obdržala do konca vojne.

Omejitev za napredovanje slovenskih vojakov je izhajala iz tajnega navodila, ki ga je zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franz Steindl 1. avgusta 1944 poslal enotam nemške vojske. Za nemške državljane na preklic je veljalo, da lahko brez omejitve napredujejo do naddesetnika in če se izkažejo, lahko dobijo vsako vojno odlikovanje. V primeru, če naj bi Spodnještajerec, ki ima državljanstvo do preklica, napredoval do podčastnika ali častnika, je bilo potrebno pred takšnim napredovanjem s strani vojaške instance predlagati zveznemu vodstvu Štajerske domovinske zveze ukinitvev preklica. Za odlikovanje sta bila pomembna predvsem dva dejavnika: izkazovanje nedvoumne politične pripadnosti in brezhibno znanje nemščine. Če tudi potem ni bilo nobenih zadržkov, se je lahko po kratkem postopku izdalo soglasje za napredovanje. Takšni predlogi pa so bili utemeljeni tudi takrat, če je Spodnještajerec dobil posebno odlikovanje, vendar ni primeren za napredovanje.

Nemška vojska pa takšnega političnega stališča Štajerske domovinske zveze ni vedno upoštevala. Posamezniki so dosegli tudi podčastniške čine, pa vse do čina višjega podčastnika, seveda samo izjemoma. Kljub vsemu je nekaj Slovencev doseglo tudi čin nižjega častnika, kar je bilo povezano s predhodno dodelitvijo trajnega nemškega državljanstva.

Za Slovence je šlo pri priznanjih vedno vse bolj počasi, na fronti pa so bili nekateri lahko med prvimi. Alojzu Žibertu so dali čin poddesetnika, njegovi nemški sobojevniki, ki so bili prav toliko časa na fronti kot on ali pa še dosti manj, pa so že imeli podoficirske znake (Žibert, 1995: 186).

Franciju Šrimfu so poveljevali samo nemški predpostavljeni in iz njegovih izkušenj Slovenci niso prišli dlje od čina desetnika po današnjih kriterijih, zelo redko tudi do vodnika (Šrimf, 2005). Po besedah Ludvika Merca so slovenski vojaki v nemški uniformi lahko

⁹ Povzeto po knjigi avtorjev Žnidarič, Dežman, Puklavec: Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni, Zveza društev mobiliziranih v nemško vojsko 1941 – 1945, Celje 2001. Glej **Prilogo št. 5**: Priznanja, ki so jih Slovenci vendarle lahko dobili.

dosegali čine desetnika ali naddesetnika, saj je bilo napredovanje pogojeno z nemškim državljanstvom. Šele ko so izgubili nemško državljanstvo na preklic in postali nemški državljani, so lahko dosegali tudi višje položaje v nemški vojski. Do teh podatkov pa so mobiliziranci prišli šele po vojni (Merc, 2005). »Napredovanja nisem doživel, verjetno kot Slovenec«, meni Ludvik Puklavec (Puklavec, 2005). Najvišji čin, ki ga je lahko dosegel Slovenec v nemški vojski, je bil čin desetnika oziroma »gefreiterja« (Ogrinec, 2005).

Višji čin slovenskim vojakom ni pomenil več kot pridobitev določenih protekcij. Ne glede na čin so se vsi borili za svoje življenje.

4.3.3. Zaslужeni dopust

Dopust je pripadal vsakemu vojaku, vendar so slovenski marsikje doživeli razočaranje.

Ko je bilo delovne službe (RAD) konec, so izbirne komisije zbirale prijave za letalstvo, mornarico in druge rodove vojske. Zbirali so le prostovoljce, kar pa za SS ni bil primer. Proti koncu bivanja pri RAD je bil vsem obljubljen kolektivni dopust. Ob misli na dopust in veselju ob tem je bilo slovo od Avstrijcev pristrčno. Kot hladen tuš pa jih je presenetila vest, da že naslednji dan odhajajo v vojsko in ne domov na dopust. Zvečer je v barakah nastopilo pravo razdejanje. (Žibert, 1995: 36) Vlak jih je po kratkem slovesu s svojci odpeljal v neznano.

Eno takih razočaranj je doživel Miro Prešeren, ko je stopil do svojega nadrejenega in zahteval dopust. V odgovor je dobil: »Od vojaške uprave za »Oberkrainerje« (gorenjske mobilizirance) nismo dobili dovoljenja za izdajo dovolilnic za dopust« (Prešeren, 2005).

Zdravko Ribnikar opiše izkušnjo z dopustom kot spomin na iznajdljivega prijatelja Slovenca: »Prišel je čas, ko so najboljši dobili dopust. V Rusiji v tistem času ni bilo na trgu sukanca, zato si za en konec niti dobil kar deset jajc ali četrtno masla. Tone Kunstelj pa je imel v Radovljici prijateljico, ki je delala v trgovini. Prosil jo je za uslugo, naj mu pošlje sukanec, ki ga bo lahko dobro unovčil. Oficirji so mu v zameno za sukanec dodelili dopust.« Tudi Zdravko ni ostal praznih rok, Tone mu je prepustil svoj del prej omenjene skrbno skrite železne rezerve, saj se Tone ni nameraval vrniti (Ribnikar, 2005).

Joža Markun je podobno kot Miro Prešeren in kot prej opisano ostal brez dopusta, ki jim je pripadal. Po treh mesecih vaj v državni delovni službi so Avstrijce, Nemce in nekaj Francozov spustili domov na dopust, Slovence pa preselili v Zgornjo Šlezijo. Bali so se

namreč, da se z dopusta ne bi več vrnil, saj se je na Slovenskem že začel boj proti okupatorju (Markun, 2003: 25, 26).

Emil Kranjc pa je že imel svojo dovolilnico v rokah, ko je nek Avstrijec nadrejene opomnil, da spada Emil pod »Oberkrainerje«. To je zadostovalo, da sta oba ostala brez dopusta, saj tudi tožarjenja niso odobraval (Kranjc, 2005).

Štefan Esih je po bolnišničnem dopustu šel nazaj, ker je preprosto moral iti. Skrbelo ga je za domače, ki bi lahko zaradi njega utrpeli posledice, zato jim ni hotel povzročati težav. Poleg tega pa mu zdravstveno stanje ni dopuščalo opravljati drugačne naloge. Zanimivo je, da po njegovih besedah partizanov tudi na Ponikvah ni bilo, tako da se jim ni mogel pridružiti. Bolnišnični dopust je dobil spet decembra 1944, ko bile na Spodnjem Štajerskem hude hajke. Vsem domačim je bilo hudo, vendar se je ponovno odločil, da se vrne na Dunaj. V začetku aprila 1945 pa je še zadnjič dobil napotnico za bolniški dopust. Na vlaku iz Hanovra proti Sloveniji je moral biti zelo previden, saj so bili vlaki pogosta tarča preletov nasprotnikovih letal. Previdnost pa je bila najpomembnejša tudi zato, ker so se morali med dopustom paziti tako partizanov kot Nemcev. Najprijetnejše, kar je doživel na vlaku do Dravograda, pa je bila slovenska govorica (Esih, 2005).

Vsekakor je bil dopust za tiste, ki so ga le dočakali, nepozaben, trenutki z domačimi pa neprecenljivi, saj ne eni ne drugi niso vedeli, kaj jih še čaka.

4.3.4. Med prazniki

Od dolgega bivanja v strelskih jarkih in podzemnih bunkerjih na vzhodni fronti so bili vojaki blatni, od prenašanja ranjencev krvavi, predvsem pa lačni, žejni, utrujeni, ušivi. Bili so kosmati, polni mrčesa, prask, umazanije in ran. Med prazniki pa so tudi domačini tuje vojake sprejeli medse in jim nudili vse, kar so mogli in kar jim je še ostalo po toliko letih komunizma in okupacije. Dekleta so prostovoljno oprale obleko in perilo, pokrpale luknje in zlikale (Žibert, 1995: 117). Kjer se je našlo nekaj Slovencev, so skupno zapeli naše božične pesmi in kasneje še ljudske, domačini pa so jih občudovali. Po nekaj kozarčkih vodke, se je razvil tudi zanimiv pogovor, saj nemških vojakov nikoli niso slišali tako prepevati, pa tudi sicer niso bili tako prijaznih in dobrodušnih obrazov. Nenavaden jim je bil tudi jezik (Žibert, 1995: 118).

»Jugoslavci smo, Slovenci, slovanskega rodu, prav tako kakor vi. Govorimo vašemu jeziku podoben jezik in zato vas razumemo. Naša država je bila samostojna, potem pa so nas zasedli Nemci. Mnogo naših je v zaporih, mnogo so jih tudi že pobili, toda le malo v odprtem boju. Pobijajo talce, ljudi, ki se ne morejo braniti. Mi smo morali v vojsko. Če ne bi šli, bi pobili nas in naše domače. Imamo sorodno vero kakor vi. Ločeni smo od naše slovenske zemlje in naših sorodnikov. Nimamo maščevalnih teženj in upov na prihodnost. Smo pač v vojski, ker so nas v to prisilili« (Žibert, 1995: 119).

Za božič leta 1943 so bili vojaki prosti vojaških obveznosti, razen stražarji na nekaterih točkah v vasi in okolici. Med obiski po tamkajšnjih hišah so opazili le peščico ljudi, s katerimi so poskušali navezati stik in začeti pogovor o praznikih. Pri njih so dobili nekaj vina, od njih pa so kupili tudi nekaj krompirja in živih kokoši za božično pojedino, za katero so zadolžili tri Slovence. Srečo so imeli, da so jo lahko tudi v miru pojedli (Prešeren, 2005). Tudi Zdravko Ribnikar se spomni prostih božičnega in silvestrskega večera in vina, ki so si ga izboljšali s sladkorjem. Sladko črno vino jim je prijalo, predvsem pa so ob žlahtni kapljici pozabili na vse hudo in bili dobre volje (Ribnikar, 2005). Zgodbe mojih sogovornikov velikokrat pričajo o iznajdljivosti vojakov, del svoje mi je zaupal tudi Emil Kranjc: »Bil je čas praznikov, ko so me poslali s kolesom po kvas. Štab je bil od najbližje pekarnice oddaljen 26 kilometrov. Tri dni sem živel kot kralj. Zame so skrbela tri dekleta, oprale mojo obleko in po dolгих letih sem spal na postelji. Dve sta me na poti nazaj celo pospremili, vendar sta se morali vrniti pred fronto« (Kranjc, 2005).

Le med prazniki so vojaki lahko vsaj za kratek čas zaživel in zadihali. Pozabili so na grozote vojne in bojišč. To je bil čas, ko so se tudi pozabavali in okusili kanček miru med vojno.

4.3.5. Na vojskovališčih

Prisilni mobiliziranci so svoje sodelovanje na bojiščih doživljali zelo različno. Okupator jih je pošiljal na fronto tako, da so bili v prvih bojnih vrstah običajno ločeni od rojakov. Slovenski vojaki v nemški uniformi so se znašli v peklu najhujših bitk na vzhodni fronti, nekateri so doživeli srdite spopade na italijanski fronti, spet tretji so se znašli v metežu zavezniške invazije v Franciji, srečamo pa jih tudi na skandinavskem in južnem bojišču. Letalska in pomorska vojna z zavezniki pa je divjala skoraj brez ozemeljskih omejitev. Na

vseh teh bojiščih so bili prisotni slovenski vojaki v nemški uniformi. Dnevna srečanja s smrtjo so slehernemu segla v dušo, pri nekaterih kot večna bolečina, pri drugih kot večna otopelost (Žnidarič, Dežman, Puklavec, 2001: 103).

Po končanem urjenju so slovenske mobilizirance praviloma razporedili v različne enote nemške vojske na vseh bojiščih in v zaledju. Posamezne slovenske vojake so v teh enotah nadzorovali kot nezanesljive tujce, večinoma pa so delili enako usodo kot drugi pripadniki oboroženih sil. Biti nezanesljiv je za mnoge pomenilo, da so morali opravljati posebne in posebno nevarne naloge. Zaradi upornosti so se mnogi znašli v kazenskih enotah (na minskih poljih in podobno), kjer so bile majhne možnosti preživetja. Znani so primeri, ko so uporne enote uporabili na vzhodni fronti za takšne naloge, kjer ni nihče preživel. Skoraj vsi vpoklicani so bili ranjeni, mnogi so postali invalidi. Zaradi vsega tega je bil beg iz pekla za večino Slovencev želja, ki so jo mnogi tudi uresničili.

Sicer pa so se slovenski fantje v nemških vojaških enotah kmalu izkazali. Mobiliziranci iz Spodnje Štajerske so bili kot vojaki pohvaljeni, na osnovi njihovega dobrega vedenja pa je prišlo celo do predloga, da bi vsem Spodnještajercem, ki so zvesti nemškemu rajhu, dali dokončno nemško državljanstvo, kar so za nekatere vojake leta 1944 tudi uresničili.

Zaradi velikih potreb na bojišču so nacisti jeseni 1943 pošiljali slovenske mobilizirance na vzhodno fronto celo brez usposabljanja. Za silo so jih oblekli in oborožili ter takoj poslali na bojišče. Število žrtev je bilo zaradi tega zastrašujoče veliko. Za nemško vojsko, ki jo je poleg topništva tolklo še sovjetsko letalstvo, so se nekatera bojišča spremenila v prave klavnice. V takih primerih je bila za marsikoga celo sreča, če je bil ranjen, saj se je na ta način za nekaj časa umaknil z bojišča v zaledje in s tem povečal možnost preživetja (Žnidarič, Dežman, Puklavec, 2001).

Precej je bilo takih, ki so odšli na delo ter si po kakšnem letu dni garanja prislužili državljanstvo in s tem dolžnost služiti za topovsko hrano (Fideršek, 1994: 96).

O grozotah ruskega bojišča nam govori pričanje enega od udeležencev bojev na vzhodni fronti, Edvarda Kolmaniča: »Julija 1944 sem prišel zopet v svojo enoto Heeresari. Enota je imela štiri baterije, tri bojne in eno štabno. Nismo spadali k nobeni diviziji. Bili smo samostojni. Vrhovno poveljstvo nas je premeščalo tja, kjer je najbolj vrelo. Zato smo imeli mnogo ranjenih in mrtvih. Ravno, ko sem se vrnil v enoto, so Nemci pri mestu Jasi ob Dnjestru, načrtovali veliko ofenzivo. Ruski vojni obveščevalci so nemško nakano o ofenzivi izvohali, zato je ruska vojska začela ofenzivo eno uro prej. Nemci še niso bili pripravljeni in nastala je popolna zmeda. Od petnajstih topov, kolikor jih je imela enota Heeresari, je prišel iz tega peklenkega kotla samo top, pri katerem sem bil jaz. Od 150 mož pa sta se rešila samo

dva navadna vojaka in dva podoficirja. Vsi drugi so bili pogrešani, zajeti ali pa so padli. Dosti kasneje smo izvedeli, da so Rusi takrat napadli s 300 težkimi topovi, dvema tankovskima divizijama in 400 letali. Šest dni in noči smo se brez vode in hrane umikali pred Rusi. Kot strela iz jasnega se je razširila vest, da so Romuni izstopili iz nemškega vojaškega pakta. Sedaj so nas poleg Rusov napadli še Romuni. Neko noč smo se vozili po avtocesti, na obeh straneh je bil gozd. Z desne so nas napadali Rusi, z leve pa Romuni. Kolona z motoriziranimi vozili in konjsko vprego se je pomikala skozi križni ogenj. Bilo je mnogo mrtvih in težje ranjenih. Mrtve smo odmetavali z vozil, ne da bi jih pokopali, ker je sovražnik premočno pritiskal za nami. Težko je bilo tudi z ranjenci, zlasti s tistimi težjimi. Primanjkovalo je sanitetnega materiala, zlasti zdravil, obvez in injekcij. Med nami je bil dogovor, kdo izmed nas bo dal kakemu težkemu ranjencu milostni strel, da ne pride živ v roke Rusom. Tak medsebojni dogovor sva sklenila tudi jaz in neki Poljak. Vedno sva na »cugmašini« sedela drug poleg drugega, vsak od naju pa je imel pripravljen naboj v puškini cevi« (Žnidarič, 2001: 100).

Na položajih je konec leta 1944 še vedno vladala močna nemška propaganda, češ da bodo na bojišča dobili najbolj sodobna orožja ter zmagali (Markun, 2003: 38). V enoti, kjer je bil Joža Markun so dobili novo povelje nemške komande, da morajo zasesti francosko mesto Nantes in se oskrbeti z vsem potrebnim. Tako so s tretjega na četrti januar 1945 preko železniške proge s severa prodirali proti mestu in naleteli na prvo oviro. Preko proge je že bila napeljana žična ovira, cesta preko železniške proge pa minirana. Podoficir Peterman jim je dejal, da za nemško vojsko ni ovir. Stopil je naprej in odločno potegnil za žično oviro, na kateri so bile privezane mine. V trenutku je ena eksplodirala in ga ubila, Joža pa je bil ranjen že drugič. Kljub bolečim ranam je moral z ostalimi prodirati naprej. Tu ni bilo milosti (Markun, 2005). Marsikatero pričanje kaže na to, da so nadrejeni pogosto izpostavljali življenja mladih fantov, jih spravljali v nevarne in smrtonosne položaje. Joža Markun se je med pogovorom spomnil tudi očetovih besed, ko je pripovedoval, da so se v prvi svetovni vojni skrivali v jamah, ki so jih naredile granate in da tja granata nikoli več ni priletela. V eni od takih sta Joža in poljski vojak Jaruševic, polna strahu, prebila kar tri dni, potem ko je kakšnih petsto metrov stran od njunega zaklona francosko letalo spustilo bombo na umikajoče se Nemce, ki jih je v trenutku razstrelila. Jarek sta toliko poglobila, da se nihče ni videl iz njega. Vse, kar sta imela te tri dni pri sebi, je bila škatla cigaret in orožje (Markun, 2005).

Emil Kranjc se živo spomni vseh grozljivih prizorov in noče govoriti o njih. Vsak od fantov je domov prinesel svojo zgodbo, ena drugi pa sta si bolj podobni kot žalostni enojajčni dvojčici. Pravi, da so filmi o Normandiji dovolj slikoviti, še vedno pa ogromno stvari ni

prikazanih in bodo, za razliko od navedenih, za vedno ostali zaviti v temo. Pred boji so jim svetovali, naj se ne grupirajo. V neki veliki luknji, kamor je padla granata, se je skrilo pet fantov, ampak je na njihovo nesrečo priletela še ena na isto mesto. Torej tudi zgoraj omenjene besede očeta Jože Markuna niso veljale za svete, k »sreči« pa so to izkusili drugi. Vojake, ki jih je zadela bomba, so odpeljali s samokolnicami, sicer pa bi bili popolnoma neprepoznavni, če ne bi nosili prepoznavnih tablic¹⁰. Emilu pa se je zgodila še ena sreča v nesreči, ko je skupaj s še dvema Slovencema poskušal pobegniti s fronte, vodil pa naj bi jih neki Poljak. Obljubil jim je drugače, potem pa jih je vodil direktno v generalštab njihove divizije. Ker jih je od celotnega bataljona ostalo živih le devet, je bil Emil Kranjc med prejemniki odlikovanja – železnega križca druge stopnje. Odlikovanje je pripomoglo k milejši kazni, v zagovor pa je še povedal, da so se na terenu izgubili. Vse tri je zagovarjal Emil, ki je edini obvladal nemško, in jih rešil iz dodatnih težav. Dobili so tri mesece disciplinskega bataljona, kjer je bila disciplina še strožja, vojaki pa so morali brez hrane in brez orožja opravljati trdo delo. Na fronti so jih kazensko pošiljali v prvo linijo kopati jarke in polagati mine (Kranjc, 2005).

Štefan Esih iskreno pove, da jih je ohranjala samo želja po preživetju in močna vera (Esih, 2005). Nihče od sogovornikov pa nikoli v času služenja v nemški vojski ni pomislil na to, da bi raje zamenjal z nekom, ki je padel med bojem, in se tako rešil vsega hudega.

Ludvik Merc je že pred vojno veljal za problematičnega fanta, vojne razmere pa so mladim fantom zbistrile glave. Pri Berlinu je bil na usposabljanju tri mesece, potem pa je bil prestavljen na rusko fronto, na polotok Krim. V tistem času so bili Rusi že v absolutni premoči, zato so se nemške vrste bolj umikale kot branile, primanjkovalo pa jim je tudi municije. Ludvik je bil pri Sevastopolu ranjen, zato so ga z letalom prepeljali v Odeso, kjer so ranjence razporedili na lažje in težje ranjene. Lažje ranjene so na hitro pokrpali in jih poslali nazaj v bojne vrste, težji pa so dobili izkaznico za v vojaško bolnišnico. Strah in želja po preživetju sta bila razlog, da je v vladajoči zmedi nekemu težje ranjenemu vojaku, ki mu ni bilo več pomoči, vzal njegovo izkaznico in se tako rešil. Vojake so za silo pozdravili, jih usposobili za povratek na fronto in poslali v Nemčijo, od tam pa naprej v Normandijo, kjer je šestega julija 1944 izgubil sluh in kasneje prišel v francosko ujetništvo (Merc, 2005).

Januarja 1945 je Ludvik Puklavc prišel v enoto, ki se je pripravljala na fronto v Innsbrucku. Vojna se je praktično takrat že odločila in bilo je le vprašanje, kam jih bodo poslali na fronto. Innsbruck so vsakodnevno bombardirali, zato je bilo prebijanje dneva svojevrstno: zjutraj je enota odšla iz mesta na obrobne planjave, kjer so se zadrževali in

¹⁰ Glej **Prilogo št. 6**: Razpoznavna tablica

bombardiranje samo opazovali. Po bombardiranju pa so včasih šli v mesto reševati civilne in vojaške žrtve. Najbolj so se bali vzhodne fronte in ta se je zgodila. Četa, v kateri je bil Ludvik, je štela okrog 26 vojakov in podoficirjev, formacijsko pa bi morala imeti 180 mož. Na ravninskem delu fronte je bila umrljivost takšna, da je posamezni vojak lahko računal, da bo preživel največ teden ali štirinajst dni. Ludvik si tega ni želel, zato je načrtoval čim hitrejši prebeg preko fronte. Sicer pa tudi vremenske razmere niso bile prijetne. Na tleh je ležal zmrznjen sneg, zato je bilo kritje težavno. Vkopavanje z majhno lopatko, ki jo je imela pehota, je bilo skoraj nemogoče, drugega orodja pa niso imeli. O utrjeni bojni črti so lahko samo sanjali. Zatočišče so iskali v ruševinah posameznih hiš. Kurirji so se ponoči lahko za silo gibali, da so nekako oskrbovali položaje (Puklavec, 2005).

Strah je bil prisoten na vseh bojiščih. Ob prihodu na južno fronto, v priljubljeno mesto Chieti ob jadranski obali, so vojaki, med katerimi je bil tudi Miro Prešeren, dobili par ur prosto. Slovenci so se med seboj hitro našli in že jih je bila polna gostilna. Dali so si duška in vino je teklo v potokih, prosti čas pa so si sami podaljšali za kakšni dve uri. Zjutraj so dobili ukaz, da se pripravijo za odhod na bojišče z vso opremo. Po ozkih ulicah in gričih so se s tovornjaki vozili več ur. S seboj so imeli vso vojaško opremo, od navadnih pušk, municije, granat, strojnic in tudi močnejše bojne opreme. Bataljon bi se lahko s tako opremo branil na položaju več dni, seveda ob predpogoju, da so vojaki predani domovini. Situacija pa je bila popolnoma drugačna. Med vojaki je namreč vladalo prepričanje, da moralno niso tako močni, da bi premagali sovražnika. Vojaki so bili od povsod: iz Francije, Češke, Poljske, Slovenije, Avstrije in Nemčije. Strah pa je preplaval tudi celo pehotni oficirski štab. Fronta je bila na več predelih Italije premagana in je zahtevala le umik v zaledje (Prešeren, 2005).

Za Milana Klemenčiča je spomin še kako živ: »Ne morete si predstavljati, da na območje pol kvadratnega km doživite artilerijski ogenj. Na vsak kvadratni meter pade granata in skačete iz luknje v luknjo. To je nepopisno. Glavna je bila volja in cilj, da ostaneš živ« (Klemenčič, 2005).

4.3.6. Kazni

Kazni so bile stroge že od same okupacije dalje, tako v šolah, državni delovni službi, kot v bojnih enotah. Kaznovali so za vsako malenkost. Lestvica kazni pa je bila neizmerna. Ludvik Puklavec se spominja, da so že v nemški gimnaziji veljali ostri pogoji. Ena izgovorjena

slovenska beseda je pomenila izključitev. Ker prve mesece še niso znali nemško, so jim celotno prvo leto gledali skozi prste, drugo leto pa je bilo brez usmiljenja (Puklavec, 2005).

V državni delovni službi je moral tisti, ki je imel roko v žepu, tudi po štirinajst dni nositi zašite žepe. Če so kje, mogoče tudi na poti v stranišče, našli pri kateremu odpet gumb, so ga iztrgali z blagom vred, potem pa se je bilo treba javiti z zašito obleko in prišitim gumbom pri dežurnem oficirju. Če kdo ni hitro in pravilno pozdravil kakega predpostavljenega, tudi tiste najnižje, je moral zvečer po uro in več stati pred obednico z roko v pozdrav. Bile so seveda tudi druge kazni, kot čiščenje stranišča, kopalnice ali kanalizacije ali pa tudi zapor, ki se je ločil na zapor ob hrani brez kruha ali pa zapor samo ob vodi. Za majhno nepazljivost na straži je sledil teden dni zapora. Kontrole so bile organizirane zelo pogosto in kar se da prefinjeno, da je bilo preizkuševalca včasih zelo težko opaziti. Kljub hudi zimi je vsaka soba v baraki dobila dnevno le po deset kilogramov premoga (Žibert, 1995: 32).

Lopata je v državni delovni službi služila kot nadomestilo puške. Uporabljala se je kot puška v paradnem koraku, pri telovadbi in v drugih akcijah. S paradno lopato se ni nikdar delalo, zato je morala biti vedno čista in negovana. Fantje so jo po kovinskem delu drgnili s pepelom, vendar tako, da se niso poznale odrgnine in raze. Treba jih je bilo še polirati s papirjem in cunjjo. Zvečer pred spanjem je dežurni oficir ob kontroli pregledal vsako lopato posebej. Če je našel le majčkeno nesnago, največkrat je bilo to ob nasadilu, je zmetal vse lopate v blato na dvorišče. Takoj je bil dan znak za preplah – alarm – in vsa skupina je morala čistiti, dokler ni bilo zadoščeno šikanam, potem pa so sledile še kazni, čepeti po pol ure in več v spalnih srajcah na zbornem mestu, ali pa smo morali poskakovati kot žabe na vežbališčnem prostoru (Žibert, 1995: 30).

To, da so bili za vsako malenkost kaznovani, potrdi tudi Franci Šrimf v najinem pogovoru. Če nisi imel volje in nisi upošteval pravil, so te kmalu »pospravili na hladno«. Ni pa bila redkost, ko so bili za svoje napake kaznovani tudi nadrejeni. Več so jih postrelili ali pa jih prisilili v samomor, njihovim četam pa so v obeh primerih sporočili, da so padli v bojih. Za oficirje je bilo značilno, da so frontah kazali svoje strahove in vedno prvi ušli v zaledje (Šrimf, 2005).

Kot že prej omenjeno, je bil Emil Kranjc dodeljen v disciplinski bataljon zaradi poskusa pobega s fronte. Joža Markun pa je bil priča kazni, ki jo je določila usoda za nemškega oficirja Franzna. Nemški vojski je na strogo zasedenem teritoriju že primanjkovalo hrane, tako so se avgusta 1944 s tovornjaki odpravili proti notranjosti Francije. V bližini mesta Saintes so jih iz gozda napadli francoski partizani ali »maquis«, vendar so se sredi boja razbežali. Oficir Franzen je dal obkoliti kmetijo in povelje za temeljito preiskavo. Našli so

samo dva otroka in stara starša. Franzen pa je bil vsem znan kot zagrizen in brutalen nacist, ki je bil v Rusiji ranjen, zato ni mogel streljati. Tako je imel nalogo metalca ognja. Zažgal je kmetijo, v kateri so stanovalci živi zgoreli. Kmalu pa se je izteklo tudi njegovo življenje. Ne dolgo po požigu so šli v vinograd po grozdje, ko so francoski partizani ponovno napadli. Kot bi to hotela usoda, je bil takrat v trebuh zadet le oficir Franzen, ki je v mukah umiral v vinogradu (Markun, 2005).

Represija nad upornimi mobiliziranci in dezertjerji je dramatično poglavje, ki še dolgo ne bo pojasnjeno. Številne so obravnavala vojaška sodišča in jih obsojala na stroge kazni. Sicer pa je o sojenjih znanih le malo dokumentov. Izvršene so bile tako smrtne kazni, mnogi obsojenci pa so prišli v kazenske enote. Pogosto je bila obsodba na t.i. frontno obveznost v kazenskih enotah, ki so bile zadolžene za čiščenje min in druga nevarna opravila. Postopek je bil večkrat zaostren tako, da je bil mobiliziranec najprej obsojen na smrt, kasneje pa pomiloščen in poslan v kazensko enoto. Koliko je bilo izrečenih smrtnih obsodb pa še vedno ni znano. Mnogo je bilo tudi groženj brez kazni.

4.3.7. Prebegi s front

Če je bila mobilizacija v prvih letih vojne kar uspešna ¹¹, pa je število fantov, ki so resnično odšli v nemško vojsko in naprej na bojišča po vsem svetu vedno manjše. Prisilna mobilizacija je povzročila različne oblike odpora proti njej. Kot sem že dejala, je večina mobilizirancev, ki so se nemški vojski pridružili v prvih dneh, po ukazu šefa civilne uprave dr. Siegfrieda Uiberreitherja z dne 24. marca 1941, to storila zaradi strahu pred možnimi posledicami, ki bi jih lahko imelo njihovo zavračanje mobilizacije za njihove družine. Toda ker je bil odhod v vojsko povezan z osebno odločitvijo, kot je pravzaprav še danes; res, da so bile takrat posledice »neodločitve« veliko, veliko hujše; je obstajal določen odstotek nabornikov, ki so že v prvih dneh izbrali drugo pot. Ta odstotek je skozi vojno le rasel, saj se je povečevala tudi vrsta možnih izbir in zmanjševal pritisk nemškega okupatorja. Odločitev je postajala vedno lažja, saj so možne posledice govorile vedno bolj v prid odpora proti mobilizaciji.

Poti, ki so obstajale že prej so bile: neupoštevanje pozivov, skrivanje, pobeg z območja mobilizacije, samopohabljanje, dezertiranje iz nemške vojske (ta način je bil najbolj pogost s

¹¹ O tem lahko govorimo vsaj do jeseni leta 1943

strani nezadovoljnih z mobilizacijo) in seveda odhod v partizane (Žnidarič, 2001). Mnogi mobiliziranci so načrtovali svoj pobeg iz nemške vojske že v prvih letih vojne. Včasih so bili ti načrti skupinski, saj je bilo tako več možnosti. V času nemških umikov je bila možnost prebega večja, tako se je tudi število prebegov povečevalo proti koncu vojne, ko se je nemška vojska umikala. Toda kljub temu je dezerterjem še vedno grozila nevarnost, tako od nemške vojske kot tudi od zavezniške. Na okupiranih ozemljih Francije, Poljske, Sovjetske zveze in na Balkanu so slovenski vojaki navezovali stike s tamkajšnjim civilnim prebivalstvom ali celo pripadniki odporiških gibanj. Eden izmed takih primerov je bil v Besançonu v Franciji, kjer so bili kot posledica neuspešnega skupnega načrtovanja protinemške akcije francoskega odpora in slovenskih mobilizirancev usmrčena dva Slovenca (Ževart, 1994). Prvi prebegi so se začeli na vzhodni fronti, saj je bilo na zahodni fronti do izkrcanja v Normandiji to praktično nemogoče. Na vzhodu so se prebegi pojavili že v letu 1943. Sami prebegi so bili povezani z velikim tveganjem. V večini primerov so pomenili smrt, če so bili neuspešni. Neuspešnega dezerterja je vojaško sodišče po kratkem postopku obtožilo na smrt z ustrelitvijo. Usmrnitev je v prisotnosti dezerterjeve enote opravila eksekucijska skupina petih vojakov, ki jo je določil poveljujoči častnik. Takšne eksekucije so delovale na vojake zelo zastrašujoče.

Kako je Joža Markun s poljskim tovarišem Juruševicem ostal zaradi varnosti v jami, ki jo je skopala granata, cele tri dni, je že opisano. Po treh dneh čakanja v jarku sta (19. aprila 1945) nekje v oddaljenosti zaslišala bučne Francoze in Angleže. Preostalo jima ni drugega kot predati se ali pa umreti od lakote. Odvrгла sta orožje in se preko travnika podala proti francoski vojski. Z dvignjenima rokama sta hodila po cesti in ko so ju opazili, je proti njima zapeljal oklepnik. Nek francoski vojak je Joža kar iz oklepnika s puškinim kopitom tako silovito udaril po glavi, da mu je pritekla kri. Ob njem je sedel temnopolti ameriški vojak, ki mu je takoj očital, da se kaj takega ne počne z ujetniki in preprečil nadaljnjo grobst. Do naslednjega jutra so čakali na nekem močno zastraženem travniku, Francozi in Angleži pa so s petjem in glasbo že slavili zmago. Predali so se osvoboditeljem, vendar so bili med zadnjimi ujetniki, zato so tudi najbolj »nastradali« (Markun, 2005).

Milan Klemenčič je bil na atlantski obali blizu Bresta, kjer so bili francoski Poljaki, ki so delali kot rudarji v Porenju. Preko teh Poljakov, ki so se imeli za Francoze, in nekaterih pristnih Francozov, ki so dobro govorili nemško, se je dogovoril za prebeg k francoskim makijem¹², kjer je dobil na izbiro ostati v Franciji ali z barkami odpluti v takratno Anglijo.

¹² »Maquis« ali makijevec je goščar, pripadnik makije, francoski partizan 1941 – 1945 (www.slovarji.com/slovarji/slovarji-09/9m.html).

Pri makijih je bilo dvanajst Slovencev in vsi so se odločili za odhod v Anglijo. Tam so bili najprej interniranci, potem pa so imeli zopet izbiro, in sicer med zavezniškim ujetništvom kot nemški vojaki in med prostovoljno angleško vojsko. Zanimivo pa za angleško vojsko državljanstvo ni bilo pogoj, saj so tam služili fantje zelo različnih narodnosti, od Slovencev, Čehov, Nizozemcev do alzaških Francozov. Milan si je državljanstvo pridobil po vojni (Klemenčič, 2005). Nemški oficirji so budno spremljali gibanje slovenskih vojakov in jih zmeraj preganjali naprej, sami pa so z naperjenimi brzostrelkami in pištolami hodili za njimi. Vsak korak vstran od smeri, ki jo je hodila kolona, je pomenil smrt. Mnogi so sicer poskušali kljub strogim ukrepom, toda to početje je bilo zelo blizu ruski ruleti, saj v navzkrižnem ognju nikoli nisi vedel, od kod bo prišla krogla – z ruske ali nemške strani. Ruski sprejem pa tudi ni bil vedno najpristržnejši, večinoma so prebežnike pretepali in zasliševali in se šele nato odločili, kaj bodo z njimi, včasih pa je koga doletela tudi sreča in so ga brez »trdih prijemov« sprejeli, kot se je to zgodilo v primeru Ludvika Puklavca, ki je prebegnil v začetku februarja 1945 blizu poljskega mesta Gdinja. Počakal je do prvega mraka, ko je obstreljevanje malo prenehalo, nato je odložil puško in odvrigel tudi opasač z municijo, nato pa se podal proti ruskemu položaju z dvignjenimi rokami. Ruski vojak ni streljal, imel je celo to srečo, da ga je bolj zanimala njegova ura in vsebina žepov. Trudil se je govoriti v nekem jeziku, ki naj bi bil podoben ruščini in povedal, da ni Nmec, kar je vojak razumel in sprejel. Tako so tekle najdaljše minute v njegovem življenju, ker se je po lastni volji postavil za tarčo vojaku sovražne vojske, vseeno pa je bil prebeg zanj rešilna bilka (Puklavec, 2005). O prebegu na ruski fronti je razmišljal tudi Ludvik Merc. Rusi so imeli zelo močno propagando za svojo vojsko, hkrati pa so obljubljali, da bo vojna kmalu končana. Vendar pa je bilo za prehod preveč nevarno, ker je bilo vmes minsko polje (Merc, 2005).

Pri prebegu v slovenske partizane pa sta se pojavili kot glavni oviri: notranji boj posameznikov, deloma podprt s strahom o usodi družine in v prvih letih vojne slabše organiziran odpor na določenih območjih. Kot v zgornjem primeru, je tudi v primeru prebega k partizanom odločitev postajala vedno lažja, saj sta glavni oviri počasi slabeli, ko se je vojna razvijala.

Pogosto se je dogajalo, da so dopustniki iz nemške vojske iskali stike s partizani in se jim želeli pridružiti, saj si vrnitve v nemško vojsko niso želeli. Včasih so bila takšna prizadevanja uspešna, večkrat tudi ne. Nekateri so zaradi tega samovoljno podaljšali dopust. Zaradi tega so jih nemške vojaške oblasti po vrnitvi v enoto kaznovale. V večini primerov se je zamuda končala z raportom ali nekaj dnevi zapora, nekateri zamudniki pa so morali tudi pred vojaško sodišče.

Zaradi svoje izurjenosti in poznavanja nemškega orožja ter nemškega načina bojevanja so bili ubežniki iz nemške vojske za slovenske partizanske enote dragoceni. Med štajerskimi partizanskimi enotami je imela največ ubežnikov iz nemške vojske Šlandrova brigada, ki so jo zato v šali imenovali tudi »brigada švabskih dezertarjev«.

V zvezi z ubežniki iz nemške vojske je zanimivo poročilo štaba Koroške grupe odredov z dne 2. junija 1944, ki pravi, da pri vojaški vzgoji z dezertarji iz nemške vojske ni nobenih težav, precej drugače pa je z njihovim političnim vzgajanjem, saj prihajajo v partizane skoraj izključno zaradi strahu pred smrtjo na vzhodu: »Ti tovariši radi poudarjajo kameradšaft v švabski vojski, govore o zgledih takega tovarištva na fronti, v boju, o lepih odnosih med švabskimi oficirji in moštvom itd« (Žnidarič, 2001: 75).

Partizanska mobilizacija in mobilizacija v nemško vojsko sta bili močno odvisni ena od druge. Sprva, partizanska organiziranost na Štajerskem ni bila močna in so Nemci uspeli v svoje vrste rekrutirati kar precej slovenskih fantov, saj so se le-ti težje odločali za pobeg k partizanom, toda spomladi leta 1944 je zagotovo prišlo do preloma v korist partizanov in to so spoznali tudi okupatorjevi ljudje. Štajerska domovinska zveza je začela izdajati proglose na ozemljih, kjer je bila partizanska mobilizacija najuspešnejša. Taki oglasi so bili namenjeni prebivalstvu Zgornje Savinjske, Zadrecke ter Šaleške in Mislinjske doline (Ževart, 1991).

Okupatorjeva nemoč pri preprečevanju partizanske mobilizacije se kaže tudi v oceni člana zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze ing. Siegfrieda Tremla, ki je sredi januarja 1945 o političnem položaju na območju okupirane slovenske Štajerske med drugim zapisal: »Zaradi izkoriščanja splošnih političnih in vojaških razmer, katerih razvoj so prikazovali kot jasen predznak bližnjega zloma Nemčije, kakor tudi v zvezi z utrditvijo močnejših banditinih skupin v zaprtih krajih (v mislih je imel partizanska osvobojena ozemlja v Zgornji Savinjski dolini, na Pohorju in na Kozjanskem, op. avtorice), se je nekaj tisoč Spodnještajercev odločilo zapustiti svoja delovna mesta in domove in so odšli k banditom. Drugi pa so bili v velikih skupinah nasilno rekrutirani. Rok 15. september 1944, ki ga je določila boljševiska centrala, do katerega bi se morali vključiti v OF in bande tisti Spodnještajerci, ki doslej niso sodelovali z njimi, je imel močan psihološki učinek« (Žnidarič, 2001: 87).

4.3.8. V ujetništvu

Vojaki so se najbolj bali priti v ujetništvo na ruski fronti, ker se Rusi pogosto niso držali sprejetih konvencij. Vseeno pa je prišlo v sovražnikove roke več sto tisoč vojnih ujetnikov in samo pri Stalingradu več kot 25 tisoč, da ne govorimo o vseh tistih, ki so bili zajeti proti koncu leta 1944 in 1945. Enak strah je veljal za vse tiste, ki bi prišli v ujetništvo odporniških gibanj (Žibert, 1995: 126).

Rusi so v svojih propagandnih akcijah pogosto pozivali preko gigantskih zvočnikov, postavljenih na frontni črti, naj se nemški vojaki predajo, ker se jim ne bo nič zgodilo. Z letali so odmetavali posebne listke, s katerimi so pozivali na predajo. Resnica je bila žal mnogokrat drugačna od obljub. Kljub obljubam so nemški vojni ujetniki pred Stalingradom dobivali tako malo hrane in zdravniške pomoči, da so trumoma umirali. Večina vojnih ujetnikov tudi ni pričakala pomladi. Ruska zima je bila za pol milijona ujetih Nemcev, Italijanov, Madžarov in Romunov nov strahoten sovražnik. V razdobju štirih mesecev, od januarja do aprila 1943, je pomrlo skoraj štiri petine – blizu 400 tisoč mož. Od 100 tisoč nemških vojakov ujetnikov izpred Stalingrada ni niti vsak deseti preživel ujetništva. V mnogih primerih so jih zmagovalci preprosto izstradali do smrti. Zaradi hrane so se ujetniki v taboriščih tudi pobijali med seboj. Kanibalizem se je naglo širil. Ljudožerci so bili vedno bolj drzni in so šli predvsem na trupla, ki se še niso ohladila, ker je bilo meso boljše. Nastopali so v skupinah in so slabotnejšim sami pomagali umreti (Žibert, 1995: 126-129). Bistveno slabši je bil položaj zajetih v Sovjetski zvezi kot tistih, ki so bili ujetniki zahodnih zaveznikov (Dežman, 1990: 13).

V enem takih je kot prebežnik bival tudi Ludvik Puklavec, ki pa kljub razmeram označi rusko ujetništvo kot rešilno bilko. Takoj po prebegu so ga kot dezerterja odpeljali v najbližje poveljstvo, kjer je bil ruski poveljnik navdušen nad njegovim prihodom. Rekel mu je, da bo ostal pri njihovi enoti na fronti kot njihov vojak. Posebno je bil zadovoljen, ker je Ludvik znal ravnati z nemškim orožjem – ročnim netrzajnim metalcem za uničevanje tankov iz bližine. Rusi so očitno imeli zaradi nepoznavanja delovanja tega orožja številne nesreče, zato se je Ludviku obetala takojšnja zaposlitev na sovjetski strani. To pa se ni zgodilo, ker je višje poveljstvo zahtevalo, da ga pošljejo nazaj. Hoteli so pridobiti čim več informacij o tem, kakšno je stanje na nemški strani do vseh podrobnosti, potem pa so ga poslali nazaj v ujetništvo. Pred odhodom v zaledje je dobil še potrdilo, da je prebežnik in ima zato neke posebne pravice, kar pa kasneje ni imelo nobene vrednosti. V njihovem lagerju ¹³ je bilo daleč

¹³ Lager: tabor, taborišče, vojaško ujetništvo (Tavzes, 2002: 643)

največ Nemcev, vsi skupaj pa so marca šteli 3000 mož, od tega je bilo Slovencev 12 in ti so se držali zase, saj so se večkrat znašli v konfliktu z Nemci. Čeprav je bilo poveljstvo ujetniškega taborišča v rokah Nemcev, so se Slovenci kar dobro znašli. Ruščina jim je bila blizu, zato so lahko služili za prevajalce in kot taki uživali določene privilegije. Sovjeti so celo uporabljali prebegle Slovence za nagovarjanje še drugih, naj dezertirajo. Na fronti so ponekod zato postavili močne zvočnike in trosili letake. Ludvik je celo nekaj časa delal v kuhinji. Vseh 12 Slovencev se je prebilo do konca ujetništva, kljub temu, da je bila umrljivost velika. Do oktobra 1945, torej v dobrega pol leta, jih je ostala približno polovica. Na začetku so bile za umrljivost krive predvsem bolezni, kasneje pa podhranjenost. Temeljni problem v ujetništvih je bila namreč lakota. V lagerju so spali na nadstropnih lesenih ležiščih, kar ni bilo več problematično, saj je bila najhujša zima za njimi. Ker je bila nemška vojska proti koncu vojne (1944) mnogonacionalna, tudi jezik ni bil več problem. V vojski je bilo zelo veliko Poljakov¹⁴, Čehov, Francozov, ostalo pa so bili Avstrijci in Nemci. Novembra 1945 so Jugoslovane – Slovence natovorili na transport in jih v štiridesetih dneh pripeljali do Subotice in od tam domov (Puklavec, 2005).

Najhujša izkušnja za Adolfa Čeriča je bila, ko so mu pred očmi ubili kolega s Poljske, ki je poskušal dezertirati. Tudi sam je bil s skupino šestih vojakov v nekem gozdu v Franciji del poskusa dezertacije, ko so jih 13. februarja 1945 ujeli Američani. Odpeljali so jih v ujetništvo v Marseilles, ki je veljalo za najhujšega na zahodu. Tam so bili vsi Slovenci z zahodne fronte, Slovenci in prekmurski Madžari. Slovencev je bilo je okoli 12 tisoč. Obravnavali pa so jih kot nemške vojake Slovence. Prepuščeni so bili samim sebi, Američani so samo zunaj postavili nadzornike. Hrane je bilo dostikrat premalo, za vse obroke so dobivali vodene juhe in kekse. Živel so v šotorih, delali pa niso nič. V ujetništvu je bil do septembra 1945, kar sam označi kot veliko srečo, saj bi ga sicer doma najverjetneje ustrelili. Kot pravi Čerič pa je bil organiziran odpor proti okupatorju v Sloveniji za marsikaterega mobiliziranca prava uganka. Pravi tudi, da partizanov nikoli nikjer ni srečal (Čerič, 2005).

Joža Markun se je predal Francozom in Angležem, ki so že proslavljali zmago, vendar je bil med zadnjimi ujetniki, ki so najbolj »nastradali«. Ob cesti in v gozdu so morali iskati in pobirati mrtve nemške vojake ter jih vlačiti v jarke, ki so jih skopali drugi ujetniki. Ogromno trupel je ležalo vsevprek. Nekatera so bila brez rok, nog ali glave. Tega groznega prizora niti ni mogel opisati. S prej omenjenim poljskim kolegom Jaruševicem sta delala skupaj, vleklo pa se je kar polnih devet dni. Prehranjevali so se s pobiranjem rezervne hrane mrtvih vojakov.

¹⁴ Del Poljske – Pomorjansko – je bil pred prvo svetovno vojno del Nemčije, zato so tudi ta del mobilizirali.

Z vsakega mrtvega vojaka so morali sneti vojaško razpoznavno tablico in jo vreči v neko veliko posodo, vojaške čelade pa metati na poseben kup. Vseskozi so trepetali za svoja življenja. Kamorkoli in kadarkoli se je kdo obrnil, že je zagledal puškino cev. Vse njihovo delo, od kopanja jarkov, iskanja in pokopavanja mrtvih so Francozi vestno beležili s snemanjem na filmski trak. Pri tem delu je našel tudi nekega slovenskega vojaka, ki je nosil tablico z imenom Marjan Belec, doma iz Kamnika. Na bojišču mu je odtrgalo nogo in gotovo je na mestu izkrvavel. Po vojni je vest o njegovi smrti sporočil njegovi družini. Po pokopu nemških vojakov so ujetnike s kamioni odpeljali na nek travnik v bližino mesta Rochefort, ker so se aprila 1945 srečali z drugimi ujetniki. Približno štirinajst dni so ležali pod milim nebom, dokler jih niso preselili v barake in kasarne. V taborišču je srečal dva Slovenca, Francija Kolmana iz Zgoše pri Begunjah in Tomaža Potočnika iz Stare Oselice nad Škofjo Loko. Nekega dne je pri jutranjem apelu prišel pred vojake ujetnike francoski oficir Jean Combeau, ki je iskal zanesljivega in močnega človeka za nakladanje prehrane v skladišču. Za to delo je izbral Joža, ki je opravljal to delo od junija do septembra 1945. Oficir Combeau je bil do Joža zelo prijazen in vljuden, razumela sta se več kot odlično. Sicer pa v samem ujetništvu ni imel dobrih izkušenj z drugimi vojaki. Če je ljudem, ki so prišli v skladišče, prišlo na uho, da je Joža Jugoslovan, so ti z odporom gledali nanj, češ da so Nemci morali v vojsko, vsi ostali narodi pa so prostovoljno pristopili. Ozmerjali so jih z »volanterji¹⁵«. Kot ujetnik je doživel veliko šikaniranja. Francozi so vsakodnevno mučili nemške vojne ujetnike. Kdor je storil kakšen prekršek, je moral za kazen poklekniti na okrogel, oster kamen in klečati ter gledati v sonce do onemoglosti. Kadar je kakšnemu francoskemu poveljniku prišlo na misel, so ujetnike nagnali iz barake in jih na soncu preštevali toliko časa, da jih je skoraj polovica padla v nezavest. Med starejšimi ujetniki se je pri mnogih pojavila vodenica, zvečer so jim otekle noge, naslednjega dne pa niso mogli več vstati in kmalu so umrli. Sam Joža pri tem ni skoraj nikoli sodeloval, kajti imel je srečo, da je lahko delal v vojaškem skladišču in imel protekcijo oficirja Jeana Combeauja. Ob nedeljah je bilo skladišče zaprto, zato je z ostalimi taboriščniki hodil na teren. Neke nedelje se je v bližini letališča, kjer so običajno pobirali in odnašali ostanke municije, pojavila Francozinja srednjih let, ki je iskala nekoga, ki bi ji znal popraviti in urediti parket v njeni hiši. Kot priučen mizar se je takoj javil za delo, dobil pa je seveda tudi dovoljenje pristojnih. Tri dni je brusil in lakiral parket, takrat pa je prvič jedel francosko juho in bel kruh. Omenil ji je, da bi on in še dva Jugoslovana radi odšli domov, kar jim je francoska gospa tudi uresničila. Nek alžirski vojak je prišel po njih ter jim

¹⁵ Prostovoljci - volontee

naročil, naj poberejo svoje stvari in takoj odidejo z njim na vlak. Potovali so dva dni brez hrane in pijače ter na prvo nedeljo septembra 1945 prispeli v francosko mesto Metz. Pošteno so jih nahranili in nastanili po kasarniških sobah. Velika kasarna v Metzju je bila zbirno taborišče ljudi različnih jugoslovanskih narodnosti, od jugoslovanskih oficirjev, izseljencev, domobrancev, dezertarjev in taboriščnikov. Nek jugoslovanski oficir je pozval vse Slovence, naj ne hodijo domov, ker take kot so bili tam, doma obešajo. Kljub vsemu prepričevanju, da bi odšli v kakšno drugo državo ali se priključili kakšni vojski, so bili vsi trije trdno odločeni, da gredo domov. Po tednu dni se je začelo grupiranje skupin vseh narodnosti. Pred kasarno so se znašli taboriščniki, ki so jih Nemci po kapitulaciji Italije poslali v svoja taborišča, pa delavci, poslani na prisilno delo na kmetije ali v tovarno, ter vsi trije Slovenci Joža Markun, Franci Kolman in Tomaž Potočnik. Precej Jugoslovancev pa je takrat raje ostalo v kasarni, ker niso upali domov. Francoska vojska jih je spremljala na vlak v Metz, na katerem so ležali na golih tleh vse do predmestja Münchna. Tam so zaradi popravila železniških tirov stali dve uri in potniki so poskakali z vagonov in celotni travnik izpraznili, da so do Podrošce (Podrožice - Rosenbacha) ležali na mehkem – na travi (Markun, 2005). S prej omenjenim francoskim oficirjem sta postala prijatelja in to prijateljstvo nadaljevala še v svobodi. Trikrat ga je že skupaj z ženo obiskal v Sloveniji, Joža pa je bil s svojo družino pri njemu v Parizu leta 1977. Še danes si dopisujeta in si pošiljata fotografije (Markun, 2003: 49).

Ujetnik lastne domovine pa je postal Zdravko Ribnikar. Iz nemške tankovske enote se je med nekim ruskim napadom skrival pod betonske jasli v nekem hlevu. Počakal je, da je bila nevarnost mimo. Na kmetiji je spoznal mlade fante in dekleta, ki so bili tam zaposleni, si poiskal civilni obleko in se skupaj z njimi naselil v županovo hišo, kjer je bilo vsega na pretek. Tja so prišli tudi iz ruskega štaba in jih zaslišali. Zdravko je imel srečo, da je vojaško suktnjo, v kateri je imel tudi vojaško izkaznico, na skrivaj odvrigel in se tako dobro »izmazal«. Odločil se je, da odide proti domovini: Blizu češke meje je našel kolo, s katerim se je nameraval podati čez mejo. Srečal je skupino brežiških izseljencev in jugoslovanskih vojnih ujetnikov in se jim pridružil. Šli so v najbližjo zbiralno bazo vseh ujetnikov in izseljencev. Marca 1945 so prišli v Smederevo v Srbiji, kjer so jih popisali. Ko so pošteno povedali, da so bili nemški vojaki, »ne bi moglo biti hujše«, pove Zdravko. V taborišču so vseh 52 »nemških vojakov« zastražili in jih imeli za ujetnike. Na ta račun se danes pošali: »Take ujetnike bi še moja mama imela, ki sami pridejo«. Delali so v neki železarni, kjer so prekrivali plinske generatorje in ob podiranju oblog v plavžu so še vroče obloge nosili ven. Bili so v rokah

UDBE ¹⁶. Ob prvomajski proslavi so jih odpeljali v Smederevo, kjer so jih lahko državljani obmetavali s kamni in jih popljuvali. »Oh, to pa je bilo doživetje! Pa smo preživeli!« z grenkim zadovoljstvom pove Zdravko (Ribnikar, 2005).

Po ocenah naj bi tako na vzhodu kot na zahodu dezertiralo ali bilo zajetih več tisoč Slovencev. Za mobilizirance pa je ujetništvo lahko bilo usodno.

4.4. PRESKRBA V NEMŠKI VOJSKI

V naslednjem poglavju me je zanimalo predvsem to, kako je bilo v nemški vojski poskrbljeno za hrano. V knjigi Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni, avtorjev Marjana Žnidariča, Jožeta Dežmana in Ludvika Puklavca, je namreč zapisano, da se je vojakom slabo godilo že med vojaškim urjenjem, saj so trpeli zaradi dolgih pohodov in slabe prehrane.

Adolf Čerič je označil nemški vojaški stroj kot izjemno dobro organiziran, dodal je celo, da bolje kot današnja organizacija NATO. Logistika v nemški vojski je bila na višku, saj so se Nemci dobro zavedali, da bodo vojaki sposobni za na fronto samo siti, zato se ni nikoli zgodilo, da bi ostali lačni. Adolf se ob tem pošali in pove, da so bili lačni samo v primeru, če je razneslo kotel s hrano. Zgodilo pa se je, da so bili večkrat umazani, ker se niso imeli kje umiti. Sicer pa so dobro poskrbeli tudi za obleko, ki je bila volnena in bombažna, tako da jih tudi pozimi ni preveč zeblo. Naredil je primerjavo z obleko ameriških vojakov, ki je bila najlonska in lepša na pogled, vendar pa še zdaleč ne tako kvalitetna (Čerič, 2005).

Ludvik Merc je pričal o tem, da so bili kdaj tudi lačni, čeprav pa tudi on potrdi, da je bila nemška organizacija povsod odlična (Merc, 2005).

Logistika v nemški vojski je bila zelo dobra, se je strinjal tudi Milan Klemenčič, ki je še dodal, da je bila včasih hrana čudna, predvsem so bile čudne juhe in omake, ki so bile bolj vodene kot omačne, a hrane je bilo večinoma dovolj (Klemenčič, 2005).

¹⁶ UDBA: srbohrvaško – Uprava državne bezbednosti, slovensko – Uprava državne varnosti (Petranović, Zečević: 1988: 1393) Udba je bila jugoslovanska tajna policija, ki je po drugi svetovni vojni opravljala podobno vlogo kot KGB v Sovjetski Zvezi. UDBA je v določenem času svojega delovanja, posebej po resoluciji Informbiroja leta 1948, pogosto zapirala (na Goli otok) državljane na podlagi nezadostno utemeljenih obtožb. Nekateri obtoženci so v postopku celo izgubili življenja.

Jože Ogrinec pa se spomni, da je bila hrana pri umikih zelo neredna in je niti ni bilo dovolj, vendar je bila misel na prazen želodec takrat zadnja. Takrat na to niso niti pomislili (Ogrinec, 2005).

Tudi Miro Prešeren je imel izkušnjo z zelo neredno hrano na fronti. Zgodilo se je, da je bil tudi sedem do deset dni brez vsake hrane. Imeli so le eno do dve konzervi sardin in žganje, saj hrane na fronto ni bilo mogoče pripeljati. Na frontah pa tudi niso čutili ne lakote ne žeje, ampak strah na kvadrat (Prešeren, 2005).

Hrana je bila v veliki večini slaba, pripomni Zdravko Ribnikar. »Kar si dobil, pa si pojedel, saj je bilo treba preživeti.« V bližini tovarne ribjih konzerv so ves čas jedli ribje konzerve in Zdravko priznava: »še danes jih ne maram« (Ribnikar, 2005).

Prehrana tudi po besedah Emila Kranjca na frontah ni bila redna. Imeli so točno določene ure in ne glede na to, kolikokrat so jih spremenili, je bil konvoj s hrano vedno tarča napadov. Nad fronto je namreč ves čas krožilo letalo, t.i. štorklja, ki je nasprotnika zelo dobro obveščalo. Emil je povedal, da je bil velikokrat zelo lačen, zato je nekoč kar na cesti pobral hrano, ki je bila sicer že zelena, vendar mu k sreči po zaužitju ni bilo nič. Posode s hrano so bile razbite in ostala jim je samo gosta hrana (Kranjc, 2005).

Na urjenju je bilo kosilo vedno za vse pripravljeno v jedilnici. Oficirji in moštvo so dobivali enako hrano. Dežurni so že pred obedom pripravili mize, jih pogrnili s prti, razdelili po dva krožnika, pravilno zložili jedilni pribor in prticek. Hrano so servirali na mizo. V jedilnici je moral biti popoln mir. Vsi so čakali komandanta in šele ko je ta prišel in je nekdo povedal geslo, potem je komandant voščil »dober tek« ter sam prijel za žlico, se je obedovanje začelo. Takoj ko je komandant žico odložil, so jo morali odložiti tudi vsi drugi. Kosilo je bilo tako končano. Ko so oficirji odšli, so smeli ostali vstati od mize, se zbrali pred jedilnico in se čisto tiho po parih odpravili v barake (Žibert, 1995: 30).

Vojaško vzgojo – »dril« - je bilo lažje prestajati s kancem humorja. Seveda je bilo varneje pozabavati se na račun prehrane kakor ljudi. Po zaslugi Leona Kerna se je ohranila štirivrstična pesem, ki jo je Marija Stanonik zapisala v knjigi Slovensko pesništvo pod tujimi zastavami: »V krompirju najdemo uteho, Kartofel daje nam pogum, Erdepfel zmage pot nam kaže, če ga v lušini koh pokaže« (Stanonik, 1999: 73). Sploh pa je bila hrana v vojni praviloma pogost predmet debate.

Izkušnje so bile torej različne, vendar pa je povsod strah premagal morebitno lakoto.

4.5. ODNOSI SLOVENSКИH VOJAKOV V RAZLIČNIH OKOLIŠČINAH Z NADREJENIMI, SOVOJAKI TER VOJAKI NASPROTNE STRANI

Vključevanje Slovencev v nemške vojaške enote je potekalo po podobnih tirnicah kot vključevanje nemških kolegov. Vsi so bili deležni trdega urjenja, za poveljujoči kader pa je veljalo, da je bil manjši del človeški, vendar je bila to bolj izjema kot pravilo.

V večjih enotah, kjer so bili slovenski vojaki razpršeni po četah in bataljonih, so se med seboj obiskovali in družili, med njimi so se tkale tesne prijateljske vezi. Ob prostih sobotah ali nedeljah so se zbirali v »svojih« gostilnah, v katere Nemci niso smeli. Na druženjih pa so govorili o domovini in o možnostih za dezertiranje, predvsem pa so gojili goreče upanje za skorajšnji konec vojne. Razpravljali so o trenutni situaciji, o dogodkih po svetu in na Hitlerjevih frontah. Drug drugemu so poročali razne novice, tudi o partizanskem gibanju na domačih tleh. Z domačimi so bili večinoma vsi stalno povezani, da so jim poročali o dogodkih v domačem kraju in o tistih, ki se z orožjem upirajo nacizmu. Posebno boleče je bilo za nekatere, ko so s časom spoznal tovariše, po rodu Slovence, ki pa niso hoteli govoriti slovensko ali pa si niso upali (Stanonik, 1999: 29).

Med sabo so govorili slovensko. Jože Poznič takole opisuje razmere v vojašnici v Kromerizu na Moravskem: » V kasarni nas je spalo po deset v eni sobi. V vsaki sobi je bil po en nemški vojak – Gefreiter kot starešina sobe ali desetine rekrutov. Med sabo smo lahko govorili slovensko. V službi smo morali biti tiho in poslušati nemška vojaška povelja. V času vaj so starešine (podoficirji) pazili na nas in takrat nismo smeli med sabo govoriti slovensko. Disciplina je bila zelo stroga. Slovenci smo se med sabo zelo dobro razumeli. Peli smo slovenske pesmi, kar je predpostavljenim nemškimi oficirjem zelo ugajalo. Tako toleranten odnos do vojakov, ki niso bili nemškega porekla, pa je bil bolj izjema kot pravilo« (Žnidarič, Dežman, Puklavec, 2001: 96).

Nemški oficirji so se bali neposlušnosti predvsem v enotah, kjer je služilo več Slovencev, zato so spremljali vsak njihov korak, jim nalagali najtežja in najbolj umazana opravila in posledično najhujše kazni. Nemški oficirji pa se v takih enotah zaradi velikega števila slovenskih vojakov tudi niso počutili tako varne kot v drugih enotah. To pa je bil razlog, da so bili kdaj pripravljene tudi malce popustiti. Kot sem že zapisala, so naši fantje občasno smeli zapeti slovensko pesem in tako izraziti svoj odpor do tuje vojske, v kateri so bili proti svoji volji.

Jože Lorenčič je takole opisal položaj v nemški vojski: »Za vse to, kar se je okrog mene in z mano dogajalo na fronti, moram reči, da je bila zelo velika sreča v nesreči. Marsikateremu ni bilo dano, da bi se srečno vrnil, ali pa se je vrnil kot invalid z večjimi ali manjšimi posledicami. Odnosi v enoti do mene osebno so bili nekako takšni: od strani oficirskega kadra nisem zaznal kakšnega očitnega in konkretnega nasprotovanja ali šikaniranja. Medtem ko sem spoznal, da med podoficirji in moštvom nisem obravnavan enakovredno z drugimi. Vendar je bilo vse storjeno dokaj pritajeno in na prefinjen način. Javno in očitno sovraštvo je bilo nevarno, saj se je tistega, ki je sovraštvo očitno pokazal, med napadom in umikom z lahkoto »znebilo«. Neenakost se je kazala v tem, da sem bil pogosteje od drugih zunaj reda dodeljen na stražo, v izvidnico, kontrolo na minskem področju, da sem bil določen za izvršitev kakšnih resnejših in nevarnejših nalog in še kaj podobnega. Takšni so bili tudi do Francozov (Alzaških in Lotaringiških), Čehov, Poljakov in južnih Tirolcev in še koga, ki ni bil »čistega« nemškega porekla. Vsega tega pa niso počeli očitno, da bi poveljujočim lahko bilo v škodo. Nepošteno bi bilo, da bi vse trpal v en koš – med njimi so bili tudi pošteni in do vseh enako pravični (Stanonik, 1999: 63).

Kot sem predhodno že omenila, je Franci Šrimf nemški vojski služil 38 mesecev. Med pripovedovanjem svoje zgodbe se je zamislil in povedal, kaj je zanj pomenila sreča. Ko so nekega dne polagali mine, sta bila sovojak pred njim in sovojak za njim neprevidna in oba sta padla, sam pa je k sreči ostal brez praske. Pri umikih ranjenim sovojakom ni mogel pomagati, saj jih je bilo preveč, umik pa bi bil še nevarnejši, predvsem zaradi ruskih ostrostrelcev. Drugi vojaki kot tudi nadrejeni so ga spoštovali, ker je bil dosleden in je imel dobre delovne navade. Ranjen je bil trikrat, vendar so ga vedno za silo pozdravili in takoj poslali nazaj na fronto. Sam pravi: »Vedno sem se izlizzal kot maček« (Šrimf, 2005).

Adolf Čerič je služil z Bavarci in Francozi, s katerimi je imel same dobre izkušnje. Med seboj so govorili nemško. Postal so dobri prijatelji, poudaril pa je, da ni spoznal nobenega Bavarca, ki bi imel rad Hitlerja. Bolj nevarni so bili severnjaki - Prusi. Z Bavarci je bil tudi v ujetništvu, s to razliko, da je bil on navaden vojak, Bavarci pa so imeli vsaj za en čin višji položaj. Če prej niso občutili razlik zaradi narodnosti, so se te začele kazati v ujetništvih. Odnos do nadrejenih in sovojakov – Nemcev – je bil samoumevno kolegialen. Družila sta jih uniforma in boj za preživetje. Adolf pravi, da je bila pomembna samo uniforma, in da je tam pozabil na to, da je Slovenec. Z nikomer ni vzpostavil posebne prijateljske vezi in hkrati je bil prijatelj z vsemi: »Nisem imel občutka, da bi moral imeti prijatelja.« Neposredno nadrejeni mu je bil Bavarec stotnik Ruprecht, ki je opravljal svojo vojaško službo brez političnih ambicij. V spominu mu je ostal kot zelo korekten vodja, ki ni delal razlik med vojaki. Spomni

se tudi profesionalnosti ostalih nadrejenih do svojih podrejenih, med drugim pa tudi med njimi ni bilo nikakršne tekmovalnosti ali rivalstva. Adolf je bil edini Slovenec v bavarski diviziji in trdi, da tudi postavitve na bojiščih ni bila pogojena z narodnostjo. Nadrejeni so jih določali kot številke na lotu. Najbolj srečen je bil, da so ga z vzhodne poslali na zahodno fronto. Kdo ve, če bi bil še med nami, če ga ne bi (Čerič, 2005)?

Ko so jih februarja 1944 transportirali v vzhodno Prusijo, je Štefan Esih po operaciji slepiča leta 1942 posledično dobil reakcijo v črevesju. Odložili so ga v dežurni ambulanti v Vilni, kjer so ga takoj napotili na operacijo, po operaciji pa so ga prestavili v Varšavo. Spomin na okrevanje in zdravljenje v Varšavi je lep: »Hrana je bila zelo dobra. Čeprav so bili zdravniki Nemci, so lepo ravnali z vsemi pacienti. Med njimi niso delali razlik. Zdravnik, ki ga je operiral, ga je po operaciji tudi večkrat obiskal. Iz bolnišnice je moral v novo enoto v Prusiji, tam pa je zaradi slabega fizičnega stanja dobil mesec dni bolniškega dopusta. Tako je šel za veliko noč 1944 domov na Ponikvo. Ko se je vrnil, je na neki veliki kmetiji nadzoroval pet Rusov, ki so tam delali. Z njimi je imel dobre odnose, pri lastnikih pa so ga obravnavali kot družinskega člana. Hrana je bila zadovoljiva, lačni niso bili nikoli. Čez čas so nezdrave poslali na priprave za vzhodno fronto. Na bojišču pri Litvi je bil edini Slovenec med Nemci, kjer je bil tudi ranjen. Zdravil se je jugovzhodno od Berlina, kjer je bila oskrba čudovita (Esih, 2005).

V enoti, kjer je bil Ludvik Merc, je bilo več Slovencev, vendar vedno manj, saj so jih premeščali in popolnoma razkropili. Na Krim je odšel s štirimi vojaki, s katerimi je imel dobre odnose. Kot že znano, so v enote SS sprejemali samo popolne fante, od popolne višine, teže, telesne pripravljenosti do umske zrelosti. Ludvik je imel srečo, da je imel ploska stopala, kar ni zadoščalo za SS. Ludvik in njegov nadrejeni, ki je bil po narodnosti Nemeč, po činu pa nižji oficir, sta se zelo dobro razumela, Ludvika je imel celo rad kot svojega sina, zato mu je bilo žal, da se Ludvik ne more pridružiti SS. Za usposabljanje so bili določeni Nemci, ki so imeli možnost pokazati svoje sposobnosti, da te čimbolj uničijo. Rusi so bili znani po tem, da so izredno precizno streljali in ob ruskem napadu se je zgodilo, da je eden od Slovencev pohvalil ruske vojake, že naslednji dan pa je bil pogrešan. Ko je Ludvika zanimalo, kje je Hanzi, je dobil odgovor: »Drži gobec, da ne bomo jutri vprašali, kje si ti?« To je pomenilo, da je bilo med vojaki polno ovaduhov, vendar niso izvedeli, da bi bil med njimi tudi kateri od Slovencev. Ludvik še danes ne verjame, da je bil kakšen Slovenec vohun. Ludvikovo enoto so poslali na zahodno fronto v Normandijo, kjer je 6. julija 1944 izgubil sluh in kasneje prišel v francosko ujetništvo. Septembra 1944 je bil prestavljen v bolnišnico na Jesenicah, kjer so mu

vzeli vse vredne stvari, ki jih je še hranil pri sebi. Vzeli so mu tudi njegov dnevnik, ki ga je pisal skrivaj, in ga vrgli stran (Merc, 2005).

Ludvik Puklavec pa ni imel te sreče, da bi imel v enoti kakšnega sonarodnjaka, večina je bila Nemcev, vendar se z njimi ni preveč družil. Posebnega zavračanja kot Slovenec ni doživljal, verjetno tudi zato, ker je dobro govoril nemško: »Jaz sem bil ves čas vojak brez čina, ki se drži temeljnega principa: ne izstopaj! Živel sem normalno vojaško življenje, ker sem znal nemško iz šole, nisem izstopal v nobenem pogledu.« Ko so bili še v severni Italiji, je imel kolega Slovenca Maksa Pena v sosednjem vodu, ki je nekega dne izginil. Po štirinajstih dneh je Ludviku eden od Nemcev zabrusil, da je tudi on obravnavan kot Maks. Po nekih virih je izvedel, da so ga poslali na vojno sodišče. Šele po vojni pa je izvedel tudi to, da je bil nekje v Slovenskih Goricah Pen vključen v odporiške enote OF, o čemer se Ludviku ni niti sanjalo, zato so ga poslali na vojno sodišče, kjer so ga obsodili na smrt. Po aretaciji edinega kolega Slovenca je padel sum tudi na Ludvika. To je bilo julija 1944 po atentatu na Hitlerja, ko so razglasili amnestijo. Maksu so sodbo spremenili in ga določili za kazensko enoto, ki je nato na zahodni fronti čistila minska polja. Tam je prebegnil k zaveznikom in prišel v ujetniško taborišče v Marseille. Vojno je preživel, doštudiral medicino in postal zelo dober kirurg v Mariboru. Ludvik pove, da so do tega dogodka dokaj normalno živeli, saj nihče ni nikogar spraševal, od kod je kdo. Razumeli so se, nekateri boljše drugi manj. Od takrat naprej pa so pazili na vsako besedo. V tistem času je tudi domačim napisal pismo in jih opozoril, naj tudi oni pazijo na svoje besede in samo v treh besedah napišejo, kaj se dogaja. Oddal pa ga je v mestu. Po tem dogodku pa pisem sploh ni več pisal. Stike je prekinil z razlogom, da je bil varen. Ludvik je imel v vojski edinega kolega prej omenjenega Maksa Pena. Na splošno pa so imeli slabe izkušnje s Poljaki. Ludvik razmišlja, da verjetno zaradi značajskih potez. Slovenci so bili karakterno najbolj blizu Avstrijcem. Ob nedeljah, ko so odhajali v mesto, so se pogovarjali normalno, kot ljudje komuniciramo tudi danes. Glavna tema njihovih pogovorov je bilo ugibanje, kam jih bodo poslali. Kdo so bili ovaduhi, niso vedeli. Tudi nemški vojaki so bili večinoma prisilno mobilizirani, zato so tudi oni trpeli. Letniki, ki so bili primerni, so bili pač vpoklicani brez izjem. Tudi oni bi raje bili doma ali vsaj šli domov. Za razliko od teh, pa so bili nekateri strašno nacistično usmerjeni. Z njimi se ostali niso niti pogovarjali in tudi sporov z njimi ni bilo, ker so se jim raje izogibali. Z drugimi pa je tekla normalna komunikacija, saj so bili v vojski vojaški kolegi. Posebnega zaupnika ni imel tudi zato, ker so enote razbili in pošiljali na fronte (Puklavec, 2005).

V Nemčiji, kjer je bil Milan Klemenčič na usposabljanju, je bilo največ nemških vojakov, Francozov – Alzačanov, precej je bilo Poljakov, nekaj Luksemburžanov in tudi kar nekaj

Slovencev. Slovenci med seboj ne bi smeli govoriti slovensko, vendar so nadrejeni nekako tolerirali. Na prvem usposabljanju je bila tradicija, da so vadili korakanje in za spremljavo petje nemških koračnic. Slovenci niso hoteli peti. Imeli pa so dobrega predpostavljenega, kateremu so povedali, da so Spodnještajerci, in da govorijo slovensko, nemško pa ne znajo. Nadrejeni ni imel nič proti slovenskim koračnicam. Še eno pričanje v prid temu, da je bilo vse odvisno od nadrejenega. Neposredno nadrejeni mu je bil Nemec. Po njegovih besedah pa naj bi bili med nadrejenimi najhujši Avstrijci. Z Nemci se je po njegovih besedah dalo dogovoriti, medtem ko se z Avstrijci ni dalo. Vsa komanda na Spodnjem Štajerskem je bila avstrijska. To so bili nemčurji iz Gradca, nemčurji, ki so pobegnili iz Slovenije v Avstrijo med leti 1919 in 1920 in se naselili med Šentiljem in Gradcem. Z njimi so imeli slabe izkušnje, bili so grozni, saj so le-ti imeli leta 1941 največje apetite po slovenskem ozemlju. Sicer pa je bilo 80 odstotkov funkcionarjev iz Avstrije. Z ostalimi vojaki so se dobro razumeli, razen s Poljaki, ki so imeli po Milanovih besedah nekaj v sebi in niso bili prijetni sotovariši. Včasih se je zgodilo, da je prišlo tudi do spora z njimi. Med Slovenci in tudi med Nemci je bilo nekaj takih, ki jim je Milan lahko zaupal. Lahko bi rekli, da je bilo 15 odstotkov Nemcev takih, ki so bili močni antinacisti in ki jim je lahko zaupal ter se z njimi normalno pogovarjal. Po približno mesecu in pol v nemški vojski je bil enkrat sredi noči zbor za celo divizijo. Malo po polnoči so jih vse skupaj z alarmom pozvali na dvorišče in dobili so ukaz, da se pripravijo za odhod v Rusijo. Milan je brez razmisleka rekel: »Kako v Rusijo?«, ko pa so iz Spodnje Štajerske in so nemški državljani na preklic. Komandant ga je malo čudno pogledal in rekel: »Saj ste Nemci«. Milanu pa ni dalo miru in je povedal, da tega ne smejo zahtevati od njih, ki imajo zelene izkaznice – legitimacije, kar je pomenilo državljanstvo na preklic, nemški državljani na Spodnjem Štajerskem pa so imeli rdeče. V Rusijo jih tako niso smeli poslati, ker je bil tudi to slovanski narod. Komandant jih je poslal nazaj v postroj in pozval vse, ki so bili s Spodnje Štajerske, naj stopijo iz vrste. In tako so vsi Spodnještajerci ostali v Franciji, ostali vojaki pa so morali v Rusijo. Milan se je šele kasneje začel zavedati, kaj bi lahko pomenilo, ko se je tako izpostavil, vendar sankcij ni bilo. Na tej točki ponovi, da se je z Nemci dalo dogovarjati. Milan je prebегnil k francoskim makijem, od tam pa so bili vojaki poslani v Veliko Britanijo, kjer so bili najprej interniranci, potem pa so imeli na izbiro: iti v zavezniško ujetništvo kot nemški ujetniki ali pa prostovoljno v angleško vojsko. Vseh 12 Slovencev se je odločilo za slednje. Na usposabljanje so jih poslali na Škotsko blizu Edinburga, leta 1944 pa je bil pripravljen za vojaka angleške vojske.

Milan je tako lahko potegnil določene vzporednice in naredil primerjavo med nemško in angleško vojsko. Na usposabljanju je bilo tudi nekaj Čehov, Holandcev, Francozov –

Alzačanov, skratka mešana družčina. Slabih izkušenj s temi vojaki ni imel. »Ukaz je bil ukaz in je veljal za vse enako«, še doda Milan. Nadrejeni v angleški vojski so bili korektni in na njih niso gledali nič drugače. Ko so jih razdelili v enote, pa so jih pomešali z angleškimi vojaki. Milan meni, da primerjave z nemško vojsko ni. Hrana, obnašanje, dril so v vseh vojskah podobni. Sicer pa po njegovem mnenju nobena vojska ni humana, prav tako kot tudi dril ni, ko morajo vojaki skozi blato, čez različne ovire. Druge oskrbe pa se spomni kot boljše in odnosov lepših kot v nemški vojski. Tudi hrana je bila neprimerno boljša. Angleži so bili že takrat kvalitetno oblečeni. Vsaka vojska pa tudi sicer gleda na kvalitetne materiale. Po njegovih besedah velikih razlik pri obleki ni bilo. Nemci pa so imeli neprimerljivo boljše nekatero orožje, na primer brzostrelko, tanke. Omenil je tudi primerjavo z ameriško vojsko. Američani so se bolj mehanizirali šele proti koncu vojne. Ročna strojnica pa je bila angleška boljša, razen po mehanizmu je bila boljša nemška. Slabost nemške je bila v tem, da je bila neuporabna, če je padla v vodo ali blato. Primitivna angleška pa je delala naprej. Razlike so se poznale tudi v količini, pa tudi v tem, da Američani niso napredovali, dokler ni artilerija vse razbila. Nemci pa so bili dosti bolj pogumni. Kot že znano, je bilo v nemški vojski možno napredovati do »obergefreiterja« ali podnarednika, kar je bil še vojaški čin. V angleški vojski pa je bilo možno tudi višje napredovanje. Milan je dosegel čin stotnika. Dalje od stotnika pa najverjetneje tudi ne bi bilo mogoče (Klemenčič, 2005).

Jože Ogrinec se ne spomni, da bi mu kakšen sovojak metal kolena pod noge. S štirimi Tržičani so imeli prijateljske odnose in dva od teh sta še živa. Kolikor jim čas in razmere dopuščajo, še danes ohranjajo stike. Z nadrejenimi v vojski je imel dobre odnose. Neposredno nadrejeni mu je bil Avstrijec, ki je bil zelo korekten. Tudi Jože potrди, da je bilo od nadrejenega odvisno tako rekoč vse, tudi to, kaj je bilo dovoljeno in kaj ne. Med Avstrijci je imel tudi enega kolega z Dunaja. Tudi bolnišničnega zdravljenja, ko je bil ranjen in je skoraj ostal brez noge, se spomni kot zelo korektnega (Ogrinec, 2005).

Miro Prešeren je tri mesece preživel v mestu Reutlingen v Württembergu ob francoski meji, kjer so imeli naporno in zgoščeno vojaško prevzgojo s trdo vojaško disciplino. Vojaški predpostavljeni od podoficirja do oficirjev so jih učili samo vojaških vrlin, kako uničiti sovražnika na fronti. Njihov odnos pa je bil zelo korekten. Neposredno nadrejeni mu je bil Nmec. Miro trdi, da ni bilo razlik med Nemci in Avstrijci in da niti niso vedeli, od kod je kdo. Nadrejeni se niso ločili, tako kot se niso navadni vojaki, v uniformah so bili vsi enaki. V njegovi vojaški enoti je bilo okoli 20-30 Slovencev. Z vsemi se je dobro razumel, le z enim, ki

je bil Kočevar¹⁷, pa ne. Z njim so bili stalno v sporu, saj je dobro znal slovensko in je lahko tožil bataljonskim šefom, kar so se pogovarjali med seboj. Nekoč so dobili opozorilo pred celotnim bataljonom, da so prejeli prijavo, da se Slovenci pritožujejo in govorijo proti nemški vladi. Opozorili so jih, da so v vojski in da jih bodo v bodoče klicali na odgovornost. Od takrat so zelo pazili, kaj je šlo iz njihovih ust v njegovi prisotnosti. Med seboj so lahko govorili slovensko, ker je bil njihov vodja to dovolil. Kot prejšnji sogovorniki, se je tudi Miro strinjal, da je bilo odvisno od posameznega vodje, kaj se je smelo in kaj ne. Na maršu skozi mesto so morali peti nemške pesmi, vendar jih niso znali in to tudi naglas izrazili. Dobili so ukaz, da pojejo slovensko. Vsi so radi prisluhnili slovenskih koračnicam. V enoti je bilo največ Nemcev, nekaj Čehov, Francozov in malo Poljakov. Kadar so bili prosti, to je bilo enkrat tedensko, so se Slovenci držali bolj zase. Februarja 1944 je bil ujet in prišel je v ujetništvo Nettuno Camp v Italiji. Slovence so razdelili v ujetništvu posebej, ker so se dogajali strašni umori. Nemci so se znašali nad Slovenci, Francozi in drugimi, nekaj so jih celo umorili. Po incidentih so jih Američani, ki so vodili kamp, ločili po narodnostih. Sojetnikov od prej ni poznal, vsi pa so se dobro razumeli. Z vsemi je imel korektne stike, prijatelje pa je imel le med Slovenci. Večkrat pa se je vprašal, za koga se borijo? Vse svoje prijatelje Slovence je moral namreč tekom vojne zapustiti, ker so bili večkrat prestavljeni ali razdvojeni v različne bataljone, menjali pa so jih tudi v četah. To taktiko so nemški oficirji uporabljali ničkolikokrat, da bi se Slovenci ne preveč povezali in kovali kakšnih načrtov o zapuščenju nemških čet. V celotnem bataljonu je bilo verjetno več Slovencev, vendar jih Miro ni našel, saj na uniformah ni bila napisana narodnost. Potem ko med vojaki ni več našel Slovencev, mu je bil najbližji vojak v nemški uniformi Francoz Antoine, s katerim sta se težko sporazumevala v nemščini, saj je nobeden ni dobro znal. Govorila sta o bolj preprostih rečeh. Antoine ni razumel slovenskega, Miro pa ne francoskega jezika. Tako mu je Miro večkrat zapel »Moj črni konj« v upanju, da ga nauči slovenske pesmi, vendar mu ni uspelo. Bil je sicer odličen pevec, ampak razumel ga ni ničesar. Kljub temu ima na te trenutke lep spomin, saj sta se dobro zabavala, se tako sproščala in pozabila na težke trenutke vojne. Iz Italije so

¹⁷ »Kočevar« je oznaka, ki se je v teku stoletij uveljavila za nemško govoreče prebivalce jezikovnega otoka na jugovzhodu Slovenije, ki govorijo staro nemško narečje iz začetka 14. stoletja. V tem smislu pomeni »Kočevar« oznako za nacionalno pripadnost. Kočevska je bila zaključeno naselitveno območje, jezikovni otok, približno 60 km jugovzhodno od Ljubljane. Grofje Ortenburžanski so v začetku 14. stoletja na to področje naselili nemške kmete iz Koroške in vzhodne Tirolske. V letih 1941/42 so nacisti na osnovi Hitler-Mussolinijevega pakta preko 12.000 Kočevarjev naselili na Krško-Brežiško območje, od koder so pregnali slovensko prebivalstvo. L. 1945 so ti, na slovenske domove naseljeni Kočevarji, zbežali v sosednje države, predvsem v Avstrijo. Nekateri Kočevarji pa so, kljub fašističnemu pritisku l. 1941 ostali na Kočevskem, na svojih domovih. Kočevarji so danes raztreseni po vsem svetu in organizirani v različna društva. Nemci, torej tudi Kočevarji, v Sloveniji ne uživajo posebnih manjšinskih pravic (npr. nimajo šol v svojem jeziku, vrtcev, dvojezičnih krajevnih napisov ipd.) (www.gottscheer.net).

bili prepeljani v Alžir, kjer je bil sprejet v zavezniško vojsko in tam ostal 1 leto. Imel je angleško uniformo, vendar se je tam vedelo, da so bili nemški vojaki. Sicer pa so bili spet vsi enaki po uniformi, vsi so bili nekje vojaki in nihče ni spraševal, kje je bil kdo (Prešeren, 2005).

Zdravko Ribnikar je bil v enoti, v kateri je bilo precej Slovencev s Štajerske, nekaj z Gorenjske, največ pa bavarskih študentov. Tonček iz Poljanske doline, ki je bil v isti enoti, je bil nepismen in z vlakom se je prvič peljal, ko so šli iz Kranja v Freising. Znal pa je igrati na glavnik, s katerim je dostikrat popestril mirne večere. Pri igranju ga niso smeli gledati, zato se je zavlekel v kot. Dokler so bili Slovenci skupaj, so se družili, pogovarjali in peli slovenske pesmi, potem pa je bilo konec. Na usposabljanju se niso nič učili. Zdravku so bili nadrejeni sami Bavarci. Opiše jih kot kar dobre fante. Služil je v artilerijski enoti, kjer je bil najmlajši med vojaki, razlika v letih je bila tudi 20 let. Bavarci so bili sami starejši možakarji, s katerimi je imel same dobre izkušnje. Tudi on trdi, da so bili najslabši nadrejeni avstrijski vojaki (Ribnikar, 2005).

Emil Kranjc je bil v delovni službi šest mesecev. Februarja 1944 so bili z delovno skupino na treh krajih. Delali so na letališču, postavljali barake in podobno, potem pa so jih enostavno ločili. V skupini so bili skupaj Avstrijci in Slovenci, med seboj so lahko govorili samo nemško. Disciplina je bila stroga. Pravi, da so bili Avstrijci hujši kot Nemci, za nadrejene pa je imel ravno Avstrijce. Med vojaki se je razlika pokazala že po delovni službi. Avstrijci so po šestih mesecih lahko šli domov, Slovincem pa so v barako postavili stražo, da ne bi kdo ušel. Preoblekli so se v civilno obleko, v kateri so bili le dva dni, potem pa jih je straža odpeljala drugam, kjer so spet dobili vojaške obleke, ostali tam dva meseca, od tam pa so šli v Normandijo. Čeprav so se imenovali konjeniki, so dobili kolesa. Par Slovencev kolesa ni znalo voziti, kar Nemce ni zanimalo. Na ukaz so morali sestri na kolo in se peljati. Ti fantje so drago plačali. Najslabši so bili odnosi s Poljaki, še posebej pa si je zapomnil prej omenjeni dogodek, ko je par Slovencev skušalo prebegniti, vodil pa jih je poljski vojak. Za tega Poljaka ne ve, kaj se je zgodilo z njim. Njegov oče, ki je bil v prvi svetovni vojni, mu je že pred odhodom v vojsko povedal, da se s Poljaki ni za družiti. S Slovenci se je Emil zelo dobro razumel, obravnavani pa so bili enako kot Nemci in Avstrijci. Ko jih je nekdo zmerjal s »slovanskim psom«, jim je komandant prepovedal take žaljivke, ker so nosili enako uniformo in zato imeli iste pravice kot drugi. Nadrejeni mu je bil Nmec in z njim je imel dobre odnose. Sovojakom Slovincem pa je večkrat tudi prevajal. Ko se je v Normandiji izgubil, ni imel v bližini nobenega Slovenca več. Tudi z drugimi se je kar dobro razumel, razen s Poljakom. Poljaki so bili sicer čisto posebej v enoti s Čehi in Turkestani in imeli svoje vodstvo. Slovenci

so bili v enotah z Nemci in Avstrijci. Nemški vojaki so bili vpoklicani v redno vojsko, vendar jih ogromno ni sledilo nacistični ideologiji. Po njegovih trditvah so bili Nemci veliko boljši kolegi kot Avstrijci. Slednji so bili bolj zagrizeni kot ostali in na trenutke tudi hudobni. Slovenski vojaki po njegovih besedah niti niso vedeli, kaj se dogaja. Možgane so jim oprali in ubogali so na ukaz. Na koncu pa so bili vsi že vsega naveličani (Kranjc, 2005).

Politična pripadnost kot taka, med nemškimi vojaki ni bila velika, medtem ko nacionalni ponos ni plahnel in to jih je verjetno tudi zadrževalo, da niso kazali pretiranega nezadovoljstva. Ob zmagah so bili navdušeni za marsikaj, ob porazih pa »poklapani«, toda upreti se niso upali, niti drznili, ker niso bili prepričani, kdo in koliko jih misli tako in kdo drugače (Stanonik, 1999: 64). Kot že omenjeno, je bilo precej Nemcev antinacistov, ki so v tej blazni vojni postali del najbolj nesrečnih ljudi. Po duši so bili predvsem ljudje.

4.6. STIKI Z DOMAČIMI

Preizkušnje, v katerih so se znašli mobiliziranci, so bile tako po osebni kot vojaški plati ene najhujših, kar jih je možno doživeti. Iz pogovorov z njimi sem lahko odkrila, da je lažje preživel tisti, ki je bil povezan z družino, z domom, ki je ljubil in veroval. Temeljno podporno okolje, ki so ga imeli mobiliziranci, je bila družina. Družina, ki so jo mnogi s tem, da so proti svoji volji oblekli nemško uniformo, zaščitili pred okupatorskim preganjanjem.

Slovinci so tako kot ostali vojaki stike z domačimi vzdrževali preko dopisovanja, paketov, obiskov in dopustov. Najpomembnejši način komunikacije je bilo seveda dopisovanje, ki je postalo vedno bolj oteženo v zadnjih letih vojne, ko so se prekinile poti med fronto in zaledjem. Številni starši so tudi prosili za odpust sinov iz vojske, a praviloma brez uspeha.

Med vojno je Franci Šrimf domačim pisal pisma, ki so bila tudi cenzurirana. Kadar je sporočal, kje so, so Nemci te vrstice premazali s črno. Mesečno so prejeli tudi liter žganja, kar je zamenjal za cigarete in jih pošiljal mami.

Adolf Čerič je z domačimi ohranjal stik preko pisem in pošiljk, vedno pa je pazil na besede in ni izzival usode. Nikoli ni opazil, da bi pisma staršev odpirali in cenzurirali. Paketov, ki so jih pošiljali domov, niso mogli zapreti, saj so jih pred pošiljanjem pregledali. Očetu je pogosto pošiljal cigarete. Mesečno so prejeli tudi nekaj denarja, sicer pa so imeli vsega dovolj, tako da tega niti niso potrebovali. Nekateri so ga zapravili za cigarete, drugi za

ženske. Sam pravi, da med vojno ni imel stikov z ženskami in da ne pozna Slovenca, ki bi iz zabave hodil k ženskam: »Mogoče starejši, mi smo bili še mulci.« Vsake 14 dni so dobili tudi priboljške kot so čokolada, bonboni, žganje, itd. (Čerič, 2005).

Poleg tega, da je imel Štefan Esih to srečo v nesreči, da je bil dvakrat ranjen in dobil bolniški dopust, si je z domačimi tudi dopisoval. Ker pa je bil še mlad in neizkušen, ni čutil potrebe po pisanju, niti se ni zavedal pomena, ki ga je imelo pisanje za domače. Pisal jim je le obvestila, da so vedeli, da je še živ. Pošiljali so si tudi pakete, za katere pa nikoli ni opazil, da bi jih pregledovali, preden je paket prišel v njegove roke (Esih, 2005).

Zanimivo je to, da so bili vsi sogovorniki še rosno mladi, ko so morali zapustiti dom, sorodnike, kraj in domovino. Nihče še ni imel dekleta, s katerim bi si med vojno dopisoval ali jo pogrešal. Niso pa čutili potrebe, da bi poiskali zabavo pri dekletih v tujini, kamor jih je vodila neprostopoljna pot.

Vseh ponovno ne smemo enačiti. Kar je daleč od oči, je daleč od srca, pravi star slovenski pregovor. Morda je tu iskati odgovor na pozabo domačega okolja in prizadevanje po navezovanju stikov v novih, čeprav tujih krajih. Po prihodu z dopusta teče pogovor med slovenskimi vojaki v tuji vojski. Seveda je bilo tudi govora o dekletih. Veliko so že vedeli, saj so vsi dobivali pošto od doma. Vedeli so, da jih je dosti zapeljanih in izprijenih. Nekatere so odšle v gozdove, druge hodijo z Nemci in vsemogočnimi uniformiranci, Italijani, Madžari, četniki in drugimi. Vseeno je, samo, da diši po uniformi in da imajo hlače. Marija Stanonik v knjigi *Slovensko pesništvo pod tujimi zastavami* povzema enega od anonimnih avtorjev: »Lansko leto so ženske še molile za nas in skorajšnjo vrnitev. Letos se smejejo, pijejo in kadijo, za nas pa se ne menijo več. Prav enake stvari so ugotavljali tudi nemški vojaki in francoski tovariši v nemški vojski.« Da se je ljubezensko čustvo z moške strani tedaj hitreje vnelo ali odzvalo, je mogoče razložiti še s tem, da jim je odgovor nanj ali povod zanj pomenil tudi iskanje nadomestila za bližino doma in toplino domačih (Stanonik, 1999: 88). Drugi avtor priznava, da mu je bila ravno ljubezen opora, da je zdržal v hudem času, toda obdaja ga strah, ali mu je ona ostala zvesta (Stanonik, 1999: 89).

Ludvik Merc je z domačimi ohranjal stike preko pisem, za katere je po vrnitvi domov opazil, da so bila cenzurirana. Cenzurirano je bilo vse tisto, kar vodilnim v nemški vojski ni bilo všeč. Videl je, da so s črno prečrtali določene podatke. Ludvikov brat je bil duhovnik in profesor za jezike. Nemci so se intelektualcev bali, zato je bil odpeljan v Srbijo, kjer se je priključil partizanom. Ludvik z njim sicer ni imel stikov, razen na začetku, ko mu je poslal pismo, da bi rad imel svojo harmoniko in neke ruske knjige, ki mu jih je kasneje Ludvik tudi poslal (Merc, 2005).

Z domačimi si je Ludvik Puklavec redno dopisoval, napisal domačim po nekaj stavkov, da je živ in zdrav, od doma pa so mu tudi pošiljali majhne paketke. Cenzurirati niso imeli kaj, ker jim je Ludvik prepovedal, da bi mu sporočali kaj pomembnega, samo temeljne stvari, saj so do njega postali nezaupljivi takoj po odkritju njegovega kolega Pena kot sovražnika (Puklavec, 2005).

Stike z domačimi je Milan Klemenčič v nemški vojski lahko imel enkrat na mesec. Pisal jim je pisma, ki so bila cenzurirana, cenzurirana pa so bila prav tako tudi pisma od doma. Enkrat mesečno so dobili tudi markice, ki so jih poslali domov, da so jim od doma poslali pakete, kateri so bili lahko težki do kilograma. Največkrat so jim pošiljali hrano. V kasarnah so imeli poseben prostor, v katerem so pregledovali pošto, tudi pakete, ki so jih morali pred nadrejenimi odpreti za pregled. V angleški vojski pa je z usposabljanja lahko pisal domov samo enkrat preko Rdečega križa, da je živ in zdrav v Angliji. Iz vojske pa je spet lahko pisal, pa tudi preko Rdečega križa potem ni bilo ovir. Milan pove, da je bila v vsaki vojni cenzura, in tudi v angleški vojski. Domači pa njemu niso mogli pisati, ker jim ni smel sporočiti, kje se nahajajo (Klemenčič, 2005).

Jože Ogrinec je imel stike le občasno. Ko je bil še v Franciji, je še kdaj pisal domov, potem pa tudi preko vojne pošte. Domači so tudi njemu občasno poslali kakšno pisemce, vendar je bilo dopisovanje težko. Vsak je seveda komaj čakal, da pride domov, saj jih je bilo na smrt strah, da bodo ustreljeni. Dopisovanje na fronti je bilo redko. Bil je opozorjen na cenzuro. Tam je tudi od domačih malokdaj dobil pošto, še manj pakete. Iz štaba nemške vojske pa so njegovim domačim poslali dokument¹⁸, ko je bil ranjen. Na njemu piše, da mu želijo čimprejšnje okrevanje in tudi to, kaj vse je imel pri sebi ob sprejemu v bolnišnico. Zdravil se je devet mesecev, v mavcu je moral biti 6 mesecev (Ogrinec, 2005).

Ko je bil Miro Prešeren v Franciji na vajah, je večkrat pisal domov o tem, kako je, kakšna je hrana in obleka. Misel na to, kdaj bodo poslani na fronto, jih je spremljala noč in dan. Tudi od domačih je kdaj prejel paket s hrano, enkrat pa jim je pisal za nogavice, saj jih je pozimi pogosto zeblo v noge. Ko je bil prestavljen na južno fronto, so se stiki prekinili. Žalosten se spomni, da je na neko nedeljo pred premikom na drugo bojišče podoficir zbranim vojakom iz celotnega bataljona razdelil pošto, ki je prispela v štab. Razdelil je približno 20 pisem in nekaj paketov, vendar Miro ničesar ni bil deležen. Tudi v ujetništvu stikov z domačimi ni imel, zato niso vedeli, da je sploh še živ. Prepričani so bili celo, da je mrtev, saj jim je nemški oficir prinesel vojaško knjižico in jim ob novici, da je njihov sin pogrešan, izrekel sožalje. Seveda

¹⁸ Priloga št. 7: dokument iz bolnišnice

Nemci niso vedeli, da je pogrešan zato, ker je prebegnil v ujetništvo. Domačim je sicer pisal in sporočil, da je živ, vendar pošta ni prišla. Veliko pošte se je namreč izgubilo, ker je potovala čez Ameriko (Prešeren, 2005).

Zdravko Ribnikar pove, da je vojna pošta dobro delovala. Dobili so znamko za eno-kilogramski paket na mesec in znamke za letalsko pošto. Tudi on je opazil cenzuro. V Romuniji so ga enkrat celo poklicali v glavni štab, kjer je bilo njegovo pismo prevedeno. Bavarci so v družbi namreč vedno kritizirali vojsko in v pismu je domačim to omenil, s tem pa povzročil kaos. Moral je tudi na sodišče. S kolesom je moral na zaslišanje in se vrnil. Ko pa je v štabu zagorelo, je tudi ta sodba zgorela. O pismu in kazni ni bilo nobenega govora več. Z domačimi si je pisal v slovenščini, v pismu pa je bil zraven nemški prevod. Od kod je bila pošta se ni vedelo, ker je imela vojna pošta le številko (Ribnikar, 2005).

Emil Kranjc pa se spomni, da pošte na fronti niso dobivali, saj so vse sproti razbili. Ker ni smel napisati z besedo, kje se nahajajo, so z velikimi začetnicami domačim nakazali kraj. Vojna pošta ni imela napisanega mesta, ampak je bila označena s številko (Kranjc, 2005).

Korošec Miha Einspieler nikoli ni tajil, da je Slovenec, kljub temu pa so mu njegovi oficirji zaupali. Imel pa je težave, ker je domov pisal slovensko, kar so mu morali trikrat prepovedati. Ker ni želel, da se po zadnjem opozorilu ukrepa proti njemu, domov ni več pisal, ker v nemškem jeziku ni hotel pisati. Ker pa je bilo že proti koncu vojne, pošte niti niso dobivali več (Stanonik, 1999: 29). Sicer pa so si vojaki prejete pakete delili med seboj, pa tudi pisma niso bila nobena skrivnost.

Nekateri starši so prišli svoje sinove obiskat daleč med tuje govoreče ljudi. Pred izhodom so jih starešine pregledali nohte, ušesa, lase, žepe, denarnico, glavnik, hlače za zarobki in druge predmete. Če so pri komu našli kaj umazanije, mu je bil kljub prošnjam in celo joku izhod prepovedan. Domači so se tako lahko vrnil domov, ne da bi prišli v stik s svojcem. Takih primerov je bilo kar precej (Žibert, 1995: 33).

Poštni univerzum, ki je kot zamenjava vsakdanjega domačega sveta povezoval mobilizirance in njihove svojce ter druge najbližje, je bil izjemno intenziven. Sklepamo lahko, da je večina mobilizirancev prejela toliko paketov, kolikor so dovoljevali predpisi. Poštni informacijski tok pa se je dopolnjeval z obiski in dopusti.

4.6.1. Stiki s civilisti

Pogosto se je zgodilo, da se je po spletu okoliščin mobiliziranec srečal s kakim civilistom. Za nekatere je bilo to le bežno srečanje, ker se niso želeli izpostavljati dodatnim nevarnostim, drugi pa so bili kljub temu priča dobremu odnosu.

Franci Šrimf je povedal, da s civilisti niso imeli nobenih stikov, ker je bilo prenevarno. Rusi so jih zaradi nemške uniforme obravnavali kot Nemce, najnevarnejše pa so bile ruske ostrostrelke, ki niso poznale nobenega usmiljenja. V ruskih hišah torej tudi spali niso, ker ni bilo varno, pač pa so si natrgali smrekovih vej, si lepo postlali in tako ležali zaviti v svoje zimske volnene plašče (Šrimf, 2005). Malce drugačno izkušnjo pa je imel Ludvik Merc, ki sicer s sovojaki tudi ni imel dosti stikov s civilisti, če pa se je vendarle zgodilo, so si Rusi dali dopovedati, da niso sovražniki, da niso Nemci, ampak le prisilno mobilizirani vojaki v nemški uniformi (Merc, 2005).

Na zahodni fronti je imel Joža Markun dobro izkušnjo s civilisti, vendar se njihova zgodba ni dobro končala. Spomladi leta 1944 so na utrjenem obrambnem področju vojaki dobili povelje, da morajo v mesto Angoulême, od vojaškega oporišča oddaljeno 70 kilometrov, kjer je bilo nemško vojaško letališče. Tja naj bi šli po ostalo municijo in gorivo, vendar so jim na poti nazaj zaprli pot Francozi s podrtimi drevesi. Zbrati so morali okoliške prebivalce, da so ovire odstranili ovire s ceste. Po odstranitvi le-teh pa je razjarjeni nemški oficir dal brutalno povelje, da jih v zahvalo postrelijo. Nekateri so na njihovo srečo uvideli oficirjevo namero in so popadali po tleh ter se naredili mrtve (Markun, 2005).

Če se vrnemo nazaj na vzhodno fronto, nam bodo besede Zdravka Ribnikarja dokazale, da so bili tudi Rusi lahko prijazni »stanodajalci«. Konec septembra se je klima spremenila, pihal je močan veter, temperature pa so padle na deset do petnajst stopinj pod lediščem in v šotorih ni bilo za zdržati. Odpeljali so jih v skladišče bombaža, kjer so bili nadaljnjih deset dni, temperatura pa se je vztrajno nižala in dosegla tudi minus osemindvajset stopinj. Postal je nevdržno, zato so jih nastanili po dva po tamkajšnjih hišah pri civilistih – Zdravko je bil z že omenjenim gostilničarjem Tonetom Kunstljem iz Radovljice. V skromni hiši sta vegetirala kakšen mesec dni, že kmalu po prihodu pa sta zaradi nečistoče v hiši postala ležišče uši, ki se jih nista znebila do konca bivanja tam. Za njiju pa so sicer dobro poskrbeli (Ribnikar, 2005).

Ko so enoto prestavili v Romunijo, se je le-ta od aprila do avgusta 1944 premikala sem in tja, levo in desno. Zunaj mesta so našli vodnjak, v katerega je vsak dan šel nekdo po vodo. Ob vodnjaku se je Zdravko srečal z ruskim civilistom, ki pri sebi ni imel orožja. Kljub dvomu in

strahu sta šla vsak v svojo smer s svojimi porcijami vode. Dobro izkušnjo je imel tudi s fanti in dekleti na kmetiji, kjer se je skrtil pred ruskimi vojaki ¹⁹ (Ribnikar, 2005). Adolf Čerič se spominja takole: »Rusi so nas imeli za Nemce. Gledali so samo na uniformo« (Čerič, 2005).

V času služenja nemški vojski je imel Jože Ogrinec stik z neko veliko francosko družino v Grenoblu, ki mu je pomagala. Nekoč sta se z moškim iz te družine srečala v mestu po raciji in ta moški mu je dal celo denar, ki ga je težko skrtil. Po naključju sta se še kdaj občasno srečala, Francoz mu je dal tudi vizitko, vendar predolgo ni imel stika. Šlo je namreč za neke sabotaže, ko naj bi sodelovali s Slovenci in jim dostavljali orožje, kar pa je bilo za nemško vojsko nedopustno in zato za vojake smrtonosno. Kontakti s takimi ljudmi so bili usodni, vsak dokaz je pomenil smrt. Danes mu je žal, da nima več stikov z njimi (Ogrinec, 2005).

Z domačini pravi Miro Prešeren, da niso imeli pogostih stikov. Domačinom so predstavljali nemške vojake, saj so bili v njihovih uniformah. Domačini so potem preko podobnosti jezika vedeli, da so drugih narodnosti (Prešeren, 2005).

Civilisti so torej vojake prepoznavali le po uniformah, zato so bili Slovenci enaki drugim v nemški vojski. Če je do srečanja vendarle prišlo, pa je bil razpoznavni del jezik, ki je na vzhodu hitro povezal ljudi slovanskega izvora.

4.7. TOLAŽBA V NAJHUJŠIH TRENUTKIH

V ekstremnih vojnih razmerah so psiho slovenskih fantov prevevali motivi preživetja, ki so jih videli v zvestobi domovini, v stikih s svojci ter v veri. Slednja je bila večini mobilizirancev vir notranje moči, s katero so premagovali fizične napore in psihične stiske. Če so jim možnosti dopuščale, so se udeleževali tudi verskih obredov, molitev pa je bila njihova stalna spremljevalka pri premagovanju vsakodnevnih težav in skušnjav (Žnidarič, Dežman, Puklavec, 2001).

Adolf Čerič je med pogovorom večkrat poudaril, da v vojski občutkov ni: »Čez noč si pozabil na vse, kar se je dogajalo prejšnji dan. Tu si pomemben samo ti! Kako sem se prebil? Tudi strahu nisem občutil. Kako sem se izmazal? Ne vem. Mama je molila k bogu, sami pa smo molili, da bi nas ranili, da bi lahko šli v zaledje ali na bolnišnični dopust. Po drugi strani pa smo molili, da ne bi bili ranjeni premočno, bodisi mrtvi ali invalidi.« Spominja se, kdaj ga je spremljala največja sreča med vojno: »Za izvidnico čez reko je nadrejeni določil in pokazal

¹⁹ Več pod točko 4.3.8. V ujetništvih

s prstom: ti greš, ti greš, ti greš...pri meni pa je rekel, ti pa ne greš. Ostali smo trije ali štirje vojaki. Ko so izbrani fantje prišli do čolna, jih je s čolnom vred razneslo. To je bila moja največja sreča!« Med vojno nikoli ni bil ranjen, kar pogojuje z materino molitvijo in pomočjo svete Marije (Čerič, 2005).

Najhujše, česar se spomni Štefan Esih, pa se je zgodilo v Celju, ko so partizani delali z domobranci to, kar so počeli Nemci z neposlušnimi. Epilog se je zgodil v Celju, ko so partizani vodili domobrance v Teharje (Esih, 2005).

Nihče od sogovornikov nikoli v času služenja v nemški vojski ni pomislil na to, da bi raje zamenjali z nekom, ki je padel, in se tako rešil trpljenja. Ohranjala jih je samo želja po preživetju in močna vera.

Ludvik Merc ni bil pobožen. V trenutkih, ko mu je bilo hudo, pa se je zatekal h knjigi z naslovom Učbenik življenja, ki ga je dobil že pred vojno. Pomagal si je z avtosugestijo in vero. Prepričan je, da je imel veliko srečo (Merc, 2005). In s čim se je tolažil Ludvik Puklavec? Kako je bilo v težkih trenutkih? Njegov temeljni interes je bil, kako preživeti, se prebiti brez ali s čimmanj šikaniranja? V vojski je veljalo, če si bil dober vojak, si bil v povprečju, kar je Ludvik po svojem mnenju bil. Meni, da so čisto slučajno preživeli (Puklavec, 2005). V najtežjih trenutkih je Jožeta Ogrinca ohranjala pri močeh močna volja in želja po preživetju (Ogrinec, 2005). Mira Prešerna pa je držalo upanje, da bo kmalu konec vojne. Veren ni bil preveč, v mislih pa si je stalno ponavljal in premišljeval, kako naj se reši, kako preživi, ali naj pobegne...? V zadnjem primeru bi ravno tako tvegala, saj so bila povsod minska polja. Sicer pa pravi: »Človek je kot vojak prilagodljiva žival in se počasi navadi tudi na takšno usodo.« Večkrat se je zamislil, kaj bo prinesel naslednji dan (Prešeren, 2005). Velika razlika je bila med poročenimi moškimi in tistimi, ki so že imeli družine, ter njimi, ki so bili sami. Sreča je bila, da so bili mladi in niso imeli drugih problemov in skrbi. Ostali so skoraj ves čas razmišljali, kaj je doma. Ostali pa le to, kje bodo dobili kaj za pod zob in to, da so pravočasno našli zaklon. Zdravko Ribnikar potrди, da so pogosto molili ob božjih podobnicah, ki so jim jih poslali starši. O tem, da so se borili na sovražnikovi strani, niso razmišljali. »Bili smo še mulci, ko so prišli Nemci in nas odpeljali. Vsa mladost nam je bila vzeta.« Po vojni pa je sledila spet nova tragedija (Ribnikar, 2005). Emil Kranjc prizna: »Včasih sem malo zajokal. Tudi Marijo Pomagaj sem včasih poklical« (Kranjc, 2005).

Prisilni mobiliziranci v nemško vojsko so obdržali v sebi domačo pesem. S seboj so nosili slovenska pisma domačih in ljubljjenih, nekateri celo miniaturo Prešernovih Poezij v naprsnem žepu in svetinjico Marije z Brezij poleg spoznavne značke okrog vratu (Stanonik, 1999: 32). Nam se morda zdi, da je na fronti dolgočasno, ko se samo ruši, požiga in ubija.

Vendar ni čisto tako. Bile so tudi mirne, krasne noči z vsem svojim čarom, nebo posijano z milijon zvezdicami. Tedaj je vladala poezija in melanholija. Včasih so v bunkerjih radi brali pisma, ki so jih dobili vojaki in so jim jih vzeli, ko so bili težje ranjeni ali preden so jih pokopali. Prav zato tudi ni bilo mogoče točno določiti, kdaj in kje so bile posamezne pesmi napisane. Pesmi, ki so za koga brez vrednosti, so vojakom mnogo pomenile, saj so bile neke vrste dnevnik o težkih in hudih časih in o lepih trenutkih. Pesem je bila tolažba in izpoved samemu sebi. Z njo so si razbremenili dušo in vest. Večina soborcev ni smela vedeti o tem, saj bi jih lahko kakšen prenapetež prijavil in jim povzročil sitnosti. Pisanje pesmi, črtic in člankov ni bilo prepovedano, celo zaželjeno, vendar v nemškem jeziku in tako, da je v prid nemštvu (Stanonik, 1999: 73).

Zaradi razmer doma se je marsikdo vse bolj zapiral vase in postal samotar, svoje občutke in dileme pa je zaupal le svojemu dnevniku. Gre za rezultat znanja in občutkov v trenutku, ko so nastajale. Pesmi so zvest zapis takratnih občutkov in razmer, ki jih mlajši težko ali pa sploh ne moremo razumeti.

Zanesljivo avtentičen vir je pesem zgolj po obliki, po vsebini in namenu pač pismo: najprej z zahvalo za prejeto pošto, omemba vremena, sledi kratka predstavitev okolja, v katerem se odpošiljatelj kot vojak giblje, trdota vojaškega ni prikrita. Misli na dom, za komaj opazno ironijo se skriva globoko hrepenenje po njem, tudi prehrana ni izvzeta. Nova pojma za domače sta lahko »vodka« in avtomobili za vojake, vpraševanje po dekletih, sanjarjenje o dopustu. Iz besedil kljub hoteni vedrosti veje neka utrujenost in zdi se, da so sinovi skušali domačim prikriti svoj nezavidljiv položaj. V položaju stroge podrejenosti ironija pomeni redko priložnost za distanco od njega in dokazuje napor po osvobojenosti od njega (Stanonik, 1999: 78). Kaže, da po dolgi odsotnosti od doma misel na domovino, kakor da bi bledela, postaja nekam abstraktna. Lirski subjekt motri njeno daljno in bližnjo preteklost, pri čemer ne spregleda tragike položaja slovenskih mobilizirancev: »Zemlja naša s krvjo in znojem prepojena, sad pradedov naših neprestanega boja, proti napadom predrznega Turka, proti ponemčevanju Habsburžana, Narod Slovenski, mnogo si moral prestati, ko našo so zemljo delili na dvoje, ko tvoji najdražji so padli pod streli in Nemeč je mladež mrščal med svoje« (Stanonik po Logar, T.: Tam daleč na jugu, 1999: 62).

Sicer pa vojaku ni bilo dovoljeno misliti s svojo glavo, še toliko manj, kadar je šlo zares. Zares je tudi tvegati, kdor si je to dovolil, četudi le v pesmi (Stanonik, 1999: 91).

4.8. VRNITEV IN BOJ ZA PRAVICE V LASTNI DOMOVINI

Povojne oblasti so ustvarile vrednostni sistem, ki je postavil mobilizirance v sramotni položaj »švabskih vojakov«. Večinoma dogodki o mobilizaciji in njenih posledicah tudi dolgo niso bili raziskani in dokumentirani. Spomniti se moramo na to, da je nemška mobilizacija Slovencev prizadela poleg samih vojakov neposredno še njihove družine, posredno pa prostor, v katerem so živeli. To je več sto tisoč Slovencev, to je prostor vse severne Slovenije. Zato je to nacionalno pomemben segment slovenske zgodovine, ki je doslej le delno poznana in ni predstavljena po objektivnih izsledkih ter ocenjena z vrednotami demokratičnih načel in slovenske kulturne tradicije.

»Nisem pričakoval, da me bodo v domovini sprejeli »z muziko«, nisem pa pričakoval, da me bodo sprejeli kot »hudodelca«. Tja, kamor smo bili poslani na silo, nismo šli prostovoljno, hote, ampak smo morali, da nismo ugonobili tistih, ki so za nas podpisali, saj to bi bile nedolžne žrtve, kajti Nemci niso poznali »pardona«. Zakaj izbrani, kako izbrani, ne bi znal povedati« (Lorenčič v Stanonik, 1999: 23, 24).

Po prihodu čez mejo na domača tla je sledilo zaslišanje. Zasliševanje je bilo podobno nemškim metodam, zasliševali pa so predvsem, zakaj in kako so se odzvali nemški mobilizaciji, o delovanju na fronti, kje vse so se bojevali in podobno. Najbolj nečloveško vprašanje, vsaj za Jožeta Lorenčiča, je bilo: Kako to, da nisi padel, da si vojno preživel? Zaključek zasliševalcev je bil, da so vojaki služili nacistično, fašistično, po vrhu pa še kapitalistično vojsko, zato so storili zelo velik in neodpustljiv greh. Za takšen greh pa se dela pokora. Okupator je bil poražen, toda storil nam je veliko krivico, ki se je po vojni še nadaljevala, vendar v drugačni obliki. Mobilizirani vojaki so bili krivi, ker so sodelovali z okupatorjem. Ta greh ni bil izbrisan. Nihče pa ni hotel vedeti in ne slišati, zakaj in kako so prišli med nemške vojake, vzroki in razlogi niso bili pomembni za nikogar, ki se dejstev niso hoteli zavedati, ker niso bili prizadeti. O prisili nihče ni hotel nič slišati, poudarjalo in govorilo se je le, zakaj niso Slovenci šli v partizane? Niso pa povedali, kam in med katere partizane, saj jih v določenem času in v določenih pokrajinah niti poznali niso (Lorenčič v Stanonik, 1999: 24).

Tik pred ciljem, ko so se že opajali z bližino domov, jih zadane klobuta: »Kot strela vest nas obleti: za nas v Sloveniji prostora ni! Pripadate vi prvi Armiji. In smo se odpeljali mi, kot psi do kože vsi poparjeni. Ves čas se ti govori, da za Slovenijo se vsak bori, nazadnje se te pa

spodi: za vas pri nas prostora ni! Vi iz vzhoda ste prišli. Saj vendar nismo janičarji bli« (Stanonik, 1999: 145, 146)!

Vračajoči se vojaki so se po ob vrnitvi v domovino morali najprej javiti v zbirnih centrih, kjer so jih popisali ²⁰ in jim je dovoljeval prosto pot domov. Usodo ljudi, ki so se vrnili domov, so odločilno krojili vodilni ljudje v krajevnih ljudskih odborih, saj je predvsem od njih bilo odvisno, ali bodo dobili zaposlitev, se smeli šolati oziroma se enakopravno vključiti v dogajanje v domačem kraju. Odnos do prisilnih mobilizirancev je bil od kraja do kraja, od občine do občine drugačen, praviloma bolj odklonilen kot korekten.

4.8.1. Vključitev v mirnodobno življenje

Prava vojna se je za prisilne mobilizirance v nemško vojsko po njihovih besedah začela leta 1945 z borbo za svoje pravice. Že med vojno so dezerterje iz nemške vojske v partizanih večinoma odstranili iz nekaterih služb v politiki in politični policiji. Še trše so ravnali s tistimi, ki so ostali v nemški vojski. Vendar večina, kljub odriivanju na rob družbe, ni imela zapletov s tragičnimi posledicami. Skoraj vsi sogovorniki so morali na dosluženje v jugoslovansko vojsko za vsaj nekaj mesecev, vsi so si ustvarili svoj dom z družinami, marsikdo pa je imel v povojnem času še težave pri iskanju prve službe. Prav vsi so se zelo dobro znašli in dokazali svoje sposobnosti za odgovorna in tudi vodilna delovna mesta. Postalni so nekateri zelo, drugi še bolj uspešni. Danes so prav vsi srečni, da so preživeli vojno morijo in povojni čas, ki je bil za njih najtežji. Ljubezen do življenja pa jim daje iskro v očeh.

Ravnanje z mobiliziranci je bilo po vojni vse prej kot pravično. Malo je bilo prostovoljcev za nemško vojsko, vsi pa so bili označeni zanje in bili mnogokrat drugovrstni državljani. Danes prav radi delijo resnico s širšo javnostjo in z njo razsvetljujejo najtemačnejše dele slovenske zgodovine.

²⁰ Glej **Prilogo št. 8**: Dokument, ki so ga vojaki prejeli ob vrnitvi v domovino.

4.8.2. Dosluženje vojaškega roka

Nikakor pa ne smemo pozabiti na to, da je velika večina mobilizirancev v nemško vojsko po vrnitvi domov morala še na t.i. dosluženje vojaškega roka v JLA (Žnidarič, Dežman, Puklavec, 2001: 131, 132).

Po vojni je jugoslovanska oblast razglasila, da se morajo vsi fantje in moški stari od 18 do 60 let javiti v jugoslovansko vojsko. Nekaterim vojakom, ki so bili del vojaškega stroja tretjega rajha, so del vojaške obveznosti priznali. Marsikdo pa ni upal pošteno napisati, kako dolgo je bil v nemški vojski, zato so nekateri po vojni morali odslužiti vojaško obveznost v jugoslovanski vojski, nekateri celo dve do tri leta. Adolf Čerič je moral doslužiti še šest mesecev, tega časa pa se dobro spominja: »V jugoslovanski vojski smo videli, kje je hudič doma« (Čerič, 2005).

4.8.3. Urejanje statusa

V Jugoslaviji veteranskih vprašanj, povezanih s prisilno mobilizacijo, niso urejali. Po sprejetju Zakona o žrtvah vojnega nasilja v Republiki Sloveniji v letu 1995 bi morali upravičenci dokazovati prisilno mobilizacijo. Na več tisoč primerih se je pokazalo, da v Sloveniji o tem niso urejeni dokumenti. Pri izvajanju Zakona o žrtvah vojnega nasilja se je pokazalo, da ne obstaja zakonodaja za zakonsko zaščito žrtev prisilne nemške mobilizacije. Invalidi in sirote so bili še v letu 1999 brez zakonske zaščite (Stanonik, 1999: 8).

Štefan Esih razmišlja, da se morda dogaja tudi politikom, gospodarstvenikom in drugim, ki pozabljajo, da so stvari ostale nedorečene. Nedorečen je že predolgo tudi status mobilizirancev. Letos je minilo 60 let od konca druge svetovne vojne, pa je status urejen le do te mere, da so mobilizirani fantje, danes možje, pridobili ustrezne legitimacije, ki jih označujejo za žrtve vojnega nasilja. Priborili so si tudi brezplačno socialno zavarovanje. Od Republike Slovenije so prejeli odpravnino, ki jim je priznana le do 15. maja 1945. Na podlagi legitimacije o žrtvah vojnega nasilja želijo, da se mobilizirance izenači v rentah glede na dolžino služenja in starost. Status prisilnih mobilizirancev je urejen tudi do te mere, da jim nihče nikjer in nikoli več ne sme reči, da so »švabski vojaki«, ker je sedaj tudi to protizakonito. Poleg tega pa se vsi strinjajo, da bi morali tudi nekateri politiki spremeniti svoj

žargon, saj se vedno pojavi kakšen Jelinčič, ki pravi, da so bili okupatorjevi sodelavci (Esih, 2005).

Ob osamosvojitvi se je leta 1990 mobilizirancem pridružil Ludvik Puklavec in sodeloval pri oblikovanju temeljnih dokumentov. Ljudi so morali prepričevati z resnico, v Ljubljani pa niso imeli pojma o tem, kaj se je dejansko dogajalo. Zgodovina je bistvena dejstva prikrila ali pozabila. Nek diplomirani pravnik je celo trdil, da »njihove« resnice niso slišali nikjer, niti v šolah (osnovnih, srednjih ali na univerzi), zato za njih ni bila smiselna. Zgodovine dejansko niso poznali. Člani Zveze društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941-1945 so morali s temi informacijami in dejstvi začeti graditi od samih temeljev. Društvo, kasneje Zveza, je zbrala ljudi, ki so preštudirali tematiko in jo potem na štirih simpozijih (v letih 1992, 1994, 1996 in 1998) predstavili, kaj se je pravzaprav dogajalo. Štirje simpoziji so bili na Štajerskem in eden na Gorenjskem, z vseh pa je izšel tudi zbornik obravnavanih tem (Puklavec, 2005). Velik problem po mnenju Jožeta Ogrinca je in še predstavlja slovenska zakonodaja. V Sloveniji se po Zakonu o vojnih invalidih ²¹ priznava 20 odstotna invalidnost, v Nemčiji pa 30 odstotna. V Zvezi si prizadevajo za izenačenje kriterijev, vendar vedno ko pride predlog na dnevni red v državnem zboru, ostane pri rdeči luči. Vlade se menjajo, leta minevajo, na predlogu pa se zadnjih 20 let nabira prah (Ogrinec, 2005).

Miro Prešeren meni, da jih je jugoslovanska oblast na splošno zatirala in bolje, pa tudi varneje je bilo, da so bili tiho. Nihče ni smel govoriti o tem, da so bili nemški vojaki, da so odšli prisilno. Današnja oblast pa se prav tako obnaša mačehovsko, po njegovem mnenju zato, da jih ne bi enačili s partizani. Tudi partizani jih namreč gledajo drugače, kot da so drug narod. Do njih nimajo zaupanja, saj bodo v njihovih očeh za vedno nemški vojaki. Ponavlja zgodovinsko dejstvo, da so bili v to prisiljeni in so morali iti (Prešeren, 2005).

Posebej v Ljubljani, pa tudi drugod, so mnogi prisilno mobilizacijo na Štajerskem in Gorenjskem hote ali nehote zelo enostavno ocenjevali po svoje ter močno obsojali. Prizadete je bremenil madež izdajstva. Očitali in spraševali so, zakaj so se odzvali nemškemu pozivu, niso pa odšli v partizane. Vprašanje in očitki so ironični, saj mladi fantje niso vedeli ne kod ne kam, poleg tega pa so morali sorodniki s podpisom jamčiti za ceno posledic, da se bodo pozvani resnično odzvali pozivu mobilizacije. Srčika takratne tamkajšnje motivike je strnjena

²¹ Vojni invalid je oseba, ki je v okoliščinah po tem zakonu, kot neposredno posledico teh okoliščin brez svoje krivde dobila najmanj 20% okvaro zdravja zaradi poškodbe ali bolezni ali poslabšanja bolezni, ki jo je imela že prej, ali za katero sicer ni mogoče zanesljivo ugotoviti, da so jo povzročile te okoliščine, vendar je mogoče sklepati, da so vojne razmere znatno vplivale, da se je poslabšala. Vojni invalid je vojaški vojni invalid, vojaški mirnodobni invalid in civilni invalid vojne (Uradni list RS 63/1995).

v verzih, ki govorijo o tem, kako težka je bila odločitev, ki niti ni bila njihova: »Upirajoč se vesti – šel bom pokorno, a srce mi v prsih – bije uporno« (Stanonik po F. Fideršek, 1999: 73).

V našem zgodovinopisju je bil problem nemških mobilizirancev sicer večkrat osvetljen, vendar je bilo vse premalo poudarjeno dejstvo, da gre za nasilno in protizakonito dejanje in potemtakem za žrtve nemškega okupacijskega sistema. Povojno zgodovinopisje tega segmenta zgodovine ni zabeležilo. Šele v času proti letu 1990 in v samostojni Sloveniji so posamezni zgodovinarji, predvsem pa neposredno in posredno prizadeti prebivalci Slovenije spodbudili raziskave tega dela slovenske zgodovine. Sledili so posveti na temo o nemški mobilizaciji in posledicah, kar je predstavljeno v zbornikih, v periodiki in časopisih, posamezniki in skupine so izdali spominska pričevanja (Stanonik, 1999: 8).

Franci Šrimf poudari: »Jasno mora biti vsem, da smo bili v vsaki zgodovini in državi Slovenci. Če se ne bi odzvali na mobilizacijo, bi Štajerska skupaj s Koroško pristala v Ukrajini« (Šrimf, 2005).

Volitve v slovenski parlament, kjer so soodločali tudi mobiliziranci, so prinesle bistvene spremembe v politični oblasti, ki so jih ocenili kot ugodne. Obljubljeno jim je bilo, da bodo njihova stališča in zahteve podprte. Pomembno je predvsem stališče državnega pravobranilstva, ki je bilo v preteklosti za njih povsem negativno. Predsedniku vlade Janezu Janši so predlagali, naj Slovenija zaradi protipravne prisilne mobilizacije Slovencev zahteva od Nemčije odškodnino v višini, ki bo ustrezala višini že izplačane odškodnine mobilizirancem v zahodnih državah. Če bo država Slovenija zagotovila odškodnino iz Nemčije, mobiliziranci ne bodo nadaljevali zahteve po odškodnini od Slovenije. Še vedno upajo na ugoden sklep in akcijo vlade RS ter resnice o zločinu okupatorja nad slovenskimi fanti. Sicer pa je predsednik vlade Janez Janša v javni izjavi že 29. februarja 2004 zagotovil podporo žrtvam nacizma in fašizma.

4.9. ZGODOVINA IN PREDSTAVITEV ZVEZE DRUŠTEV MOBILIZIRANIH SLOVENCEV V NEMŠKO VOJSKO 1941 – 1945²²

Ideja za ustanovitev društva mobilizirancev je padla 2. februarja 1991 in tega dne je bilo društvo ustanovljeno v Muzeju novejše zgodovine v Celju. Na tem zbor se je zbralo okrog 25

²² Poglavje povzeto po internetnem viru: <http://www.zveza-mobilizirancev.si/zveza.html>

– 30 članov. Prvi predsednik je bil tam izvoljeni Rudi Markovič dipl.iur., kateremu gre tudi glavna zasluga za kasnejšo uveljavitev društva in sprejem zakona. Primarni cilj tega društva je bil doseči pravico, da mobiliziranci niso več drugorazredni državljani, kot so to bili do sprejetja zakona junija 1996. Za sedež društva je bilo zaradi najprimernejše geografske lege določeno Celje, ki je združevalo 22 območnih odborov. V tem času je bilo na mestnem pokopališču v Celju zgrajeno spominsko obeležje za vse padle mobilizirance, med in po drugi svetovni vojni. Društvo je izdalo tudi spominske značke, jubilejno značko ob 10. obletnici društva ter spominske plakete posameznim članom. Organiziranost mobilizirancev je do leta 1995 temeljila na dveh samostojnih društvih: Društvu mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941-45 iz Celja, in Združenju mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1941-45 iz Kranja. V sklopih obeh društev sta delovali tudi sekciji vojaških vojnih invalidov, ki pa so bili brez vseh pravic vojnih invalidov.

Novo poglavje v zgodovini organiziranosti mobilizirancev se je začelo 19. januarja 1995, ko je bila ustanovljena Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 45. Obe samostojni društvi sta se združili pod okriljem nove krovne organizacije. Sekciji vojaških vojnih invalidov sta se izločili iz obeh društev in se združili v novo-ustanovljeno Društvo vojaških vojnih invalidov mobiliziranih Slovencev 1941 – 45 v okviru Zveze. Predsednik Zveze je postal dosedanji predsednik »Društva mobiliziranih Slovencev« Markovič, na njegovo predhodno mesto pa je bil izvoljen dotedanji podpredsednik dipl.ing. Puklavec. Druga zamenjava vodstva se je zgodila, ko je Markovič odstopil s položaja predsednika Zveze, njegov položaj je nasledil Puklavec, medtem ko je položaj predsednika »Društva mobiliziranih Slovencev« prevzel Boris Pšeničnik. Markovič pa je bil izvoljen za častnega predsednika Zveze.

Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945 je danes sestavljena iz:

- Društva mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945, Celje
- Združenja mobiliziranih Gorenjcev v nemško vojsko v času druge svetovne vojne 1941 – 1945, Kranj
- Društva vojaških vojnih invalidov mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945, Celje in
- Društva zgodovinske resnice mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945, Celje.

Organizacijsko pa je razdeljena na vodstvo zveze, vodstva društev zveze in območne odbore.

Ustanavljanje Društva invalidov in Združenja mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko je neločljivo povezano. Že od leta 1947 dalje sta na Štajerskem in Gorenjskem tajno delovali skupini organizatorjev za uveljavitev pravic nekdanjim mobilizirancem v nemško vojsko, posebno pa še invalidom. Skupini sta se zavzemali predvsem za priznanje, da so mobiliziranci žrtve vojne in nasilja, za pravico do zdravstvene oskrbe invalidov in bolnikov, za pravico do socialne pomoči in zaščite najtežjih invalidov ter za pravico do vpisa na višje in visoke šole. Tako Gorenjci kot Štajerci so leta 1952 zaprosili pri upravi za notranje zadeve okrajev, da bi dobili dovoljenje za sklic težjih invalidov na sestanek. Prošnji je bilo treba priložiti točke razgovora in imena oseb, ki so sklicatelji, in ki odgovarjajo za red in mir in morebitne posledice takega sklica. Sestanka so se udeležili le 60-odstotni invalidi.

V glavnem referatu, ki ga je imel Alojz Žibert, je bila prikazana kratka zgodovina kot podlaga za vpoklic, telesne in duševne muke na fronti in veselje, da so spet doma. Prikazana pa je bila tudi problematika najtežjih invalidov glede preživetja, problem zdravstva, posebno za tiste z odprtimi ranami ali epileptičnimi napadi, nabava ortopedskih pripomočkov in ostalo. Dana je bila pobuda, naj oblast prevzame iniciativo in zahteva od Nemcev odškodnino, socialno zavarovanje pa skrb za invalide. Kmalu za tem v Kranju so bili podobni odbori tudi na Štajerskem. Še dvakrat so prosili za dovoljenja za sklic invalidov in mobilizirancev. Šlo je vedno težje, kljub priporočilu Republiškega odbora in okrajnih odborov Rdečega križa, kateremu so obljubili pomoč pri popisu mobilizirancev v vojsko in popisu padlih, ranjenih in izgubljenih ter invalidov, ki so zaradi invalidnosti popolnoma odvisni od pomoči drugih. Dva taka popisa sta bila že opravljena, vendar podatkov ni bilo.

Leta 1953 je Odbor za Štajersko zahteval od Vlade Republike Slovenije, Sveta za ljudsko zdravstvo in socialno politiko, naj se problem invalidov, vdov in sirot rešuje v skladu s človeškimi pravicami, sprejetimi pri OZN 1953. V tistem času naj bi bilo na Štajerskem popisanih že 7000 nad 50 odstotnih invalidov in preko 10.000 drugih upravičencev do podpor, kot lažjih invalidov, vdov in sirot. Podatki pa še niso bili popolni.

V letih 1953 in 1954 so po nalogu Mitje Ribičiča opravili organi za notranje zadeve pri glavnih organizatorjih hišne preiskave, zaplenili popisni in drug material, opravili obsežna zaslišanja v priporu in prepovedovali vsakršno nadaljnje kontaktiranje z bivšim okupatorjem ali nadlegovanjem naših predstavnikov oblasti ali organizacij. Ob slovenski pomladi pa so nekateri še preživeli prvotni organizatorji ponovno začeli misliti na povezavo vseh mobilizirancev.

Prvi zbor mobilizirancev je bil sklican 17. decembra 1990 v Kranju, udeležilo pa se ga je okrog 600 ljudi iz celotne Slovenije, največ z Gorenjske. Glavni referat je predstavil Alojz

Žibert, ki je bil organizator Združenj že leta 1952. Na zboru je bil izvoljen iniciativni odbor, ki je pod vodstvom Alojza Žiberta javno objavil zahteve po priznanju, da so mobiliziranci žrtve vojne, invalidi pa vojni invalidi. Odbor je poslal Izvršnemu svetu Republike Slovenije v obravnavo in sklepanje predlog, naj se razveljavi člen Kazenskega zakona SFRJ, s katerim se omejuje državljansko enakopravnost in pravico pri uveljavljanju delovne dobe pri pokojninskem zavarovanju. Ustanovni občni zbor je bil 19. aprila 1991 v Kranju, kjer je bilo 500 udeležencev in veliko predstavnikov vlade, SPIZ-a, zastopnikov s Štajerske, novinarjev in drugih. Sprejeto je bilo ime Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1941 – 1945. Za predsednika je bil izvoljen Jože Ahačič.

Da bi bila tudi pri invalidih neka enotnost, je bil 31. avgusta 1992 v Ljubljani sestanek iniciativne skupine za organiziranje in ustanovitev enotne invalidske organizacije invalidov, mobilizirancev v nemško vojsko. Komisiji pri obeh organizacijah, Odboru mobiliziranih Slovencev in Združenju mobiliziranih Gorenjcev, sta takoj začeli z delom. Pozvali sta invalide, vdove in druge, ki še niso uredili svojih zahtevkov do Nemčije, naj se prijavijo, Odbor pa jim bo pomagal.

22. oktobra 1992 je bila prva seja že ustanovljenega Odbora invalidov mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945. Pri tem naj poudarim, da invalidi iz nemške vojske še danes nimajo priznanega statusa vojnega invalida, kar pomeni kršitev vseh humanističnih načel in človekovih pravic in predstavlja edinstven primer v Evropi.

Društvo zgodovinske resnice mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945 pa se je izoblikovalo postopoma, sprva kot sekcija, nato odbor, nazadnje pa kot društvo. Do srečanja treh iniciatorjev (Gregor Jerman – dipl.zgod., Marjan Šanc – sin mobiliziranca in Andrej Zorko – zasebni zbiralec) je prišlo povsem slučajno po spletu okoliščin. V vsakem izmed njih so se porajale podobne misli, vezane na nemško mobilizacijo Slovencev v drugi svetovni vojni in jih povezovali skupni interesi. Zato so maja 2003 na Zvezo društev podali pobudo za ustanovitev sekcije v smislu podmladka Zveze. Vodstvo se je z navdušenjem nemudoma odzvalo, tako da so po svojih močeh sodelovali že na srečanju mobilizirancev na Rogli junija 2003. Jeseni istega leta je prišlo v vodstvu Zveze do predloga, da bi se zaradi obsežnosti nalog, ki si jih je sekcija zadala, in pomena, ki ga je vodstvo Zveze sekciji pripisovalo, ustanovil Odbor zgodovinskega spomina, ki bi deloval po internem pravilniku. Takoj za tem pa je predvsem častni predsednik Zveze in njen pravnik, Rudi Markovič, iz navedenih razlogov in zaradi ugotovitve čim večje samostojnosti delovanja, vztrajal, da se ustanovi avtonomna oblika organizacije, in sicer četrto društvo v okviru Zveze. Medtem je odbor pridobil že nekaj novih članov in vsi skupaj smo pristopili k realizaciji zadanega cilja.

Ustanovni sestanek društva je bil tako 17. februarja 2004. Društvo pa je bilo po krajših zapletih okrog formalnosti pri registraciji dokončno registrirano 18. junija 2004 pri Upravni enoti Celje. Društvo je podpisalo tudi pogodbo o pristopu k Zvezi. Naloge Društva so vnos tematike nemške mobilizacije v uradno slovensko zgodovinopisje in šolske knjige, ohranitev spomina na mobilizirance, postavitve spominskih obeležij in skrb za njih, zbiranje imen padlih v vojni in po njej ter umrlih v ujetništvu, zbiranje dokumentov, zapisovanje pričevanj, zbiranje raznovrstnega gradiva in objavljanje člankov v časopisih in revijah, organizacija okroglih miz in učnih ur za dijake, organizacija razstav, objavljanje knjig, priprava internetnih strani ter skrb za arhiv. Pomembnejši projekti, h katerim je Društvo že pristopilo in so v toku realizacije, pa so postavitve spominskega obeležja prisilno mobiliziranim v nemško vojsko v Trbovljah, ki poteka v sodelovanju z Občino Trbovlje, razstava na temo mobilizacije v nemško vojsko v Zasavskem muzeju Trbovlje, sestava zbirke zgodovinskih virov za vnos tematike v uradno slovensko zgodovinopisje in šolske knjige, postavitve internetnih strani, postopen pristop k ostalim zadanim nalogam, ki so že v teku. Posebna in najpomembnejša naloga Društva pa ostaja pridobitev novih članov, saj je delovanje Društva namreč zamišljeno po območnih odborih, katerih razdelitev sovпада s teritorialno organizacijo odborov ostalih treh društev, česar pa zaradi maloštevilnosti članov ne morejo v popolnosti uresničevati.

Najpomembnejša naloga Zveze je nadaljevanje izdajanja publikacij, s pomočjo katerih se bo s pomočjo bodočih generacij zgodovinarjev pisala prava slovenska zgodovina. Letos je izšla nova zgodovinska knjiga z naslovom Resnice v novejši slovenski zgodovini, ki je dokaj obsežna, saj vsebuje poleg dokumentiranega gradiva še številne zabeležke o mobilizaciji, vojaškem življenju na frontah in v ujetništvu ter povojno problematiko.

Jože Ogrinec še dodaja, da članstvo temelji na prostovoljni bazi, družijo pa jih isti interes in sicer pomoč drug drugemu (Ogrinec, 2005).

5. VERIFIKACIJA HIPOTEZ

Hipoteza 1: V strategiji ponemčenja, ki je obsegala vsa področja življenja in vse strukture slovenskega prebivalstva, so okupacijske oblasti namenile mobilizaciji posebno vlogo. Čeprav zasedena ozemlja niso bila formalno priključena nemškemu rajhu, so postopoma uveljavljali nemško zakonodajo. Tako so tudi na slovenskem ozemlju veljali nürnberški rasni zakoni od jeseni 1942. V nasprotju z mednarodnim pravom so s podelitvijo nemškega državljanstva vsilili prebivalstvu vse državljske dolžnosti, predvsem vojaško obveznost. Mobilizacija je tako povzročila drugo fazo izganjanja in uničevanja slovenskega prebivalstva (Stanonik, 1999: 21). Tragedija slovenskih izgnancev, vključno z mobiliziranci, internirancev in ukradenih otrok je bila predmet sojenja tudi na enem od tako imenovanih nadaljnjih nürnberških procesov pred ameriškim vojaškim sodiščem, in to proti vojnim zločincem, ki so raznarodovali in zganjali rasizem. Izgon Slovencev v nemška taborišča je bil po sodbi nürnberškega sodišča okvalificiran kot vojni zločin in kot zločin proti človeštvu.

Hipoteza 2: Ocenjeno je, da je iz nemške vojske prebegnila nekako polovica vpoklicanih, nekateri že pred mobilizacijo. Večina jih je dezertirala v partizane, ko so prišli na dopuste, vendar nekaj sogovornikov z Gorenjske dopusta ni dobilo, češ da »oberkrainerjem« ne pripada. Njihove misli so uhajale in razmišljali so o prebegu, vendar pa so bile možnosti preživetja v frontnih razmerah enake ničli. Vsakodnevne izgube so bile takšne, da so lahko statistično predvideli, da ni možnosti preživetja. Kako izvesti prebeg, je bila precejšnja umetnost, saj so na eni strani s smrtjo kosili Rusi, na drugi pa stregli po življenju Nemci. Podnevi je bil prebeg praktično nemogoč, ponoči pa se ruski vojaki niso ukvarjali z dezertjerji, ker je bilo prenevarno, zato so streljali. Nekaj fantov je bilo zaradi neuspešnih poskusov pobega kaznovanih s smrtjo, med načini usmrčitve je bilo tudi obglavljanje. Le redki prijete so jo ceneje odnesli.

Hipoteza 3: V samostojni Sloveniji so mobiliziranci začeli prizadevanja za priznanje statusa žrtve vojnega nasilja za prisilne mobilizirance. V Jugoslaviji so jih še zmerjali s »švabskimi« vojaki. Sprejetih je bilo nekaj zakonov, ki so jim priznali zahtevani status in nekatere pravice (pravico do odškodnine, priznanje delovne dobe med vojno, posebno zdravstveno zavarovanje in pogojno pravico do oskrbe v zdravilišču). Ostali pa so edina skupina med priznanimi žrtvami vojnega nasilja, ki ji zakonodaja ne priznava pravice do dosmrtna mesečne rente, kar

je največja boniteta. Najpomembneje zanje pa je to, da jim je bil priznan status žrtve vojnega nasilja. V teku je še vedno prizadevanje upravičencev ali njihovih dedičev za odškodnino oziroma mesečno rento, ki jo prejemajo vse ostale žrtve vojnega nasilja. Že dolga leta pa potekajo tudi prizadevanja za priznanje vojne invalidnosti. Doslej jim invalidnosti ni priznala niti jugoslovanska niti slovenska oblast. Jugoslovanska država je z glavnim zagovornikom Mitjem Ribičičem tudi preprečevala, da bi delno oskrbovalnino invalidi dobili iz Nemčije. To je zločin, ki je več kot 20.000 invalidov in njihove družine postavil v bedo. Danes ima na primer status vojnega invalida na Gorenjskem le 312 mož. Šestdeset let po koncu druge svetovne vojne pa mnogi padli v nemški vojski še niso vpisani kot mrtvi v matičnih knjigah.

6. ZAKLJUČEK

Prisilna mobilizacija štajerskih in gorenjskih Slovencev se je začela v letu 1942, ko je nasilje okupatorja v večini slovenskih pokrajin doseglo vrhunec. Okupacijske oblasti so v vojne in paravojne formacije neposredno mobilizirale nad 150.000 Slovencev in Slovenk. Desettisoče fantov in mož je moralo obleči vojaško uniformo nemške vojske. Desettisoči so padli, bili ranjeni in postali invalidi. Bili so žrtve največje svetovne vojne, vendar je njihovo usodo prekril prah molka.

Bajka je, da se dogodke, ki prizadenejo na tisoče ljudi, da skriti. Tudi mobilizacija Slovencev v nemško vojsko je bila tako silovit poseg v družbeno tkivo, da se ga je zavedal sleherni sodobnik. Lahko pa rečemo, da še tako strahovito nasilje ni moglo niti v celoti niti za daljši čas odvrniti prebivalstva od tvornega sodelovanja v boju za svojo narodno in socialno osvoboditev.

Večina mobilizirancev si je po vrnitvi fizično hitro opomogla, veliko hujše pa so bile psihične travme, ki so ostale v njih še desetletja. Trajen pečat so na njih pustili vojni dogodki, dodatno pa jih je psihično obremenjeval odklonilni odnos okolja, v katerega so se vrnili polni upov, pričakovanj in načrtov, ki jih sedaj niso mogli niti smeli uresničiti.

Posledice prisilne mobilizacije Slovencev v nemško vojsko so bile večplastne. Občutna je bila demografska izguba, ki je nastopila zaradi nekaj generacij mladih fantov in mož, ki so izginili brez potomcev, pa tudi zaradi občutno manjše natalitete v letih, ko so bili moški v vojaški suknji. Posebno poglavje predstavlja gorje in prizadetost otrok padlih prisilnih mobilizirancev, ki niso bili prikrajšani samo za očetovsko ljubezen in vzgojo, ampak zaradi tega tudi za možnost enakopravne družbene uveljavitve z vrstniki, katerih očetje niso bili stigmatizirani s »švabskim vojakom«. Močno je bilo čustveno odtujevanje deklet od fantov zaradi fizične oziroma prostorske ločitve mobilizirancev od deklet. Iz istega razloga pa je pri fantih prihajalo do nestanovitnosti in nezvestobe (Žnidarič, Dežman, Puklavec, 2001: 133). Niti izmeriti niti ovrednotiti pa se ne da izgubljenih let, neuresničenih sanj in talentov, izgubljene mladosti in zapravljenih življenjskih priložnosti te generacije.

Ljudje doma vedo, da korita ostajajo, prašiči pa se menjajo. Ali res ni slovenske pravice, ki bi bila pravična? Pravica brez privilegijev, brez »izvoljenih in zaslužnih«. Bog nam je podaril Triglav in nebesa pod njim, zakaj se trudimo za pekel v tem rajju? Koliko časa še bo naš narod – hlapec Jernej iskal svojo pravico? Koliko časa še (Korošec, 1996: 10)? Po

šestdesetih letih po vojni je večina mobilizirancev že pomrla. Kdaj lahko računajo ostanki prisilnih mobilizirancev na rešitev odprtih in perečih vprašanj?

Povabilo k razumevanju vojnih dogodkov na Slovenskem in s tem k prenehanju delitve med Slovenci na naše in nenaše v prihodnjih generacijah je na mestu. V tistih nesrečnih časih so se vsi znašli med kolesjem strahotnega vojnega stroja. Vsi so imeli enako pravico do življenja, enako pravico do mladosti in do svojih idealov. Vendar so se morali vdati v usodo, ki jim je s hudimi krivicami in krvavimi posegi kruto rezala v telesa in duše in puščala za seboj neozdravljive rane, tako telesne kot duševne.

Peščica vojakov se je vrnila domov, vsak s svojo pretresljivo zgodbo. Obiskala sem enajst preživelih mobiliziranih Slovencev in zapisala njihove zgodbe, ki bodo postale nepozabne za vse bralce. Naj bo tudi to diplomsko delo eno od dejanj, ki bodo naslednjim generacijam pričale o takih in še boljših pripovedih iz druge svetovne vojne, saj si to zaslužijo. Zaslužijo pa si tudi odgovore na vsa zastavljena vprašanja.

Da se pokoplje resnica, je potrebno veliko lopat, se glasi nemški pregovor. Na svetu jih ne premoremo toliko, da bi prekrili tudi ta zgodovinska dejstva.

Nič zato, če na marsikaj gledamo drugače, da le ne bi pozabili na korenine in semena svojega drevesa.

7. LITERATURA

7.1. *Knjige:*

1. DEŽMAN, Jože (1990): Po sili vojak, Celje: Muzej revolucije Celje, Republiški sekretariat za kulturo Slovenije in Občinski komite za družbene dejavnosti občine Celje.
2. FERENC, Tone (1968): Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941 – 1945, Maribor: Obzorja.
3. FERENC, Tone (1985): Narod si bo pisal sodbo sam, Ljudska oblast na Slovenskem 1941 – 1945: Mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko ter ustanovitev novih enot ter zaledne vojaške oblasti, Maribor: Založba Borec.
4. FERENC, Tone (1977): Tragedija Slovencev na izselitvenem območju ob Savi in Sotli, Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško, Brestanica: Muzej novejšje zgodovine.
5. KLIETMANN, Kurt – G. (1996): Auszeichnungen des Deutschen Reiches 1936 – 1945, Eine Dokumentation ziviler und militärischer Verdienst – und Ehrenzeichen, Stuttgart: Motorbuch Verlag.
6. MARKUN - PETROVČEV, Joža (2003): Spomini na prehojeno življenjsko pot, Zgornja Bela: Samozaložba.
7. PEČAR – GRIESSER, Tamara (2004): Razdvojeni narod – Slovenija 1941 – 1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija, Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
8. RAK, Konrad (1996): Kolesje usode, V nemški uniformi od Moskve do Marseille-a, Maribor: Samozaložba.
9. STANONIK, Marija (1999): Slovensko pesništvo pod tujimi zastavami – Pesnjenje slovenskih prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko v drugi svetovni vojni od 1941 do 1945, Poezija konteksta III, Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945.
10. TOMAŽIČ, Bojan (1994): Mobiliziranci: Pričevanja slovenskih mobilizirancev v nemško vojsko v letih 1941 – 1945, Maribor: Založba Frontier.
11. ŽEVART, Milan (1991): Izganjanje Slovencev na Štajerskem in Koroškem 1941 – 1945, Maribor: Muzej narodne osvoboditve.
12. ŽIBERT, Alojzij (1995): Pod Marijinim varstvom, Spomini Slovenca – nemškega vojaka na drugo svetovno vojno v letih 1941 – 1945, Kranj: Gorenjski glas Kranj.

13. ŽNIDARIČ, Marjan (1. del); DEŽMAN, Jože (2. del); PUKLAVEC, Ludvik (3. del) (2001): Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni, Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945.
14. ŽNIDARIČ, Marjan (1997): Do pekla in nazaj: nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941 – 1945, Maribor: Muzej narodne osvoboditve.
15. ŽNIDARIČ, Marjan (1975): Okupacija in okupatorjevi ukrepi v Mariboru leta 1941, Maribor: magistrsko delo.

7.2. Zborniki:

1. PUKLAVEC, Ludvik (urednik) (1996): Zbornik referatov, Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945, Maribor: Muzej narodne osvoboditve.
2. PUKLAVEC, Ludvik; HARTMAN, Bruno; PRESKER, Albin (uredniki) (1992): Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni 1942 - 1945, Zbornik posveta o nemški mobilizaciji Slovencev v 2. svetovni vojni, Maribor: 14. maja 1992, Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945, Maribor: Muzej narodne osvoboditve.
3. PUKLAVEC, Ludvik (urednik) (1994): Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni 1942 – 1945, Zbornik 2. posveta o nemški mobilizaciji Slovencev v 2. svetovni vojni 10. maja 1994, Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945, Maribor: Muzej narodne osvoboditve.
4. PUKLAVEC, Ludvik (urednik) (1996): Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni 1942 – 1945, 3. posvet o nemški mobilizaciji Slovencev v 2. svetovni vojni dne 19. septembra 1996, Program posveta s povzetki referatov, Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945, Maribor: Muzej narodne osvoboditve.
5. PUKLAVEC, Ludvik (urednik) (1998): Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni 1942 – 1945, Zbornik 4. posveta o nemški mobilizaciji Slovencev v 2. svetovni vojni, Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945, Maribor: Muzej narodne osvoboditve.

7.3. Leksikoni, enciklopedije, slovarji:

1. BAJEC, Anton, JURANČIČ, Janko, KLOPČIČ, Mile, LEGIŠA, Lino, SUHADOLNIK, Stane, TOMŠIČ, France (1994): Slovar slovenskega knjižnega jezika, izdala Slovenska

akademija znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana: DZS.

2. DOLINAR, Ksenija, KNOP, Seta (1994): Leksikon Cankarjeve založbe, 3. izdaja, Ljubljana: Cankarjeva založba.

3. DOLINAR, Ksenija (1976): Leksikon Cankarjeve založbe, 2. – pregledani natis, Ljubljana: ČGP Delo.

4. PETRANOVIĆ, Branko, ZEČEVIĆ, Momčilo (1988): Jugoslavija 1918 – 1988: Tematska zbirka dokumenata, 2. izdaja, Beograd: RAD.

5. ŠAFAR, Franček, SNOJ, Jože (urednika) (1973): Mala splošna enciklopedija, 1. knjiga, Ljubljana: DZS, Beograd: Prosveta.

6. ŠAFAR, Franček, SNOJ, Jože (urednika) (1975): Mala splošna enciklopedija, 2. knjiga, Ljubljana: DZS, Beograd: Prosveta.

7. ŠAFAR, Franček, SNOJ, Jože (urednika) (1976): Mala splošna enciklopedija, 3. knjiga, Ljubljana: DZS, Beograd: Prosveta.

8. TAVZES, Miloš, ADLEŠIČ, Gregor, PREŠERN, Janez, (2002): Veliki slovar tujk, 1. izdaja, 1. natis, Ljubljana: Cankarjeva založba.

7.4. Članki:

1. FIDERŠEK, Franc: Po sili vojak: Predstavljamo avtorja nadaljevanke Topovska krma v nemški vojski Franca Fiderška, Tednik, Let. 44 - 45, Št. 33 – 51 (22. avgust – 27. december 1991), Št. 1 – 52 (9. januar – 30. december 1992), Maribor 1991 – 1992.

2. MATOS, Urša: »Zmerjajo nas z nacisti«, Društvo Kočevarjev staroselcev proti politizaciji zgodovine, Mladina, Št. 36 (4. sept. 2000).

3. NEČAK, Dušan: O problemu »razseljenih oseb«, Zgodovinski časopis, Let. 50, Št. 4, Ljubljana 1996.

4. ŽEVART, Milan: Nemška mobilizacija na okupacijskem območju Spodnje Štajerske, 7D, Let. 20, Št. 43 (30. oktober 1991).

5. ŽEVART, Milan: Nemška mobilizacija na okupacijskem območju Spodnje Štajerske, 7D, Let. 20, Št. 48 (4. december 1991).

7.5. Bilteni:

1. Bilteni Zveze društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945:

- številka 27, Celje 2003;
- številka 28, Celje 2004;
- številka 30, Celje 2005.

7.6. Dokumenti:

1. Muzej moderne zgodovine Celje, Arhiv: Druga svetovna vojna 1941 - 1945, F:106 (m: 5, 8, 9, 10, 11, 15, 16, 18, 19, 20, 31, 35, 39, 41, 43).
2. Muzej moderne zgodovine Celje, Arhiv: Druga svetovna vojna 1941 – 1945, F: 107 (m: 8, 9, 11, 14, 16, 21, 29, 34).
3. Muzej moderne zgodovine Celje, Arhiv: Druga svetovna vojna 1941 – 1945, F: 115.
4. Muzej narodne osvoboditve Maribor, Arhiv: Druga svetovna vojna 1941 - 1945, Fond: StHb, F: 12 (m: 4)

7.7. Uradni list:

1. Zakon o vojnih invalidih (12.09.2005):

<http://www.uradni-list.si>:

- Uradni list RS 63/1995 z dne 6. 11. 1995, 2916. Zakon o vojnih invalidih (ZVojI), stran 4917;
- Uradni list RS 14/2000 z dne 18.2.2000, 635. Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o ugotavljanju odstotka vojne invalidnosti (EVA 2000 – 2611 – 0003), stran 1869.

2. Zakon o žrtvah vojnega nasilja (12.09.2005):

- http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r01/predpis_ODLU161.html
- <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199563&stevilka=2917>, 2917. Zakon o žrtvah vojnega nasilja (ZZVN), stran 4930, Uradni list RS 63/1995 z dne 6. 11. 1995.
- <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=19968&stevilka=381>, 381. Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o žrtvah vojnega nasilja (ZZVN-A), stran 618, Uradni list RS 8/1996 z dne 12.2.1996.
- <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199644&stevilka=2702>, 2702. Zakon o dopolnitvah zakona o žrtvah vojnega nasilja (ZZVN-B), stran 3800, Uradni list RS 44/1996 z dne 9.8.1996.

- <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199770&stevilka=3372>, 3372. Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o žrtvah vojnega nasilja (ZZVN-C), stran 5479, Uradni list RS 70/1997 z dne 14.11.1997.
- <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199943&stevilka=2110>, 2110. Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o žrtvah vojnega nasilja (ZZVN-D), stran 5089, Uradni list RS 43/1999 z dne 4.6.1999.
- <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=20011&stevilka=12>, 12. Odločba o razveljavitvi 16. člena zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o žrtvah vojnega nasilja in 3. člena zakona o spremembi in dopolnitvi zakona o žrtvah vojnega nasilja, stran 17, Uradni list RS 1/2001 z dne 8.1.2001.
- <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200019&stevilka=871>, 871. Odločba o ugotovitvi, da je zakon o žrtvah vojnega nasilja v neskladju z ustavo, stran 2642, Uradni list RS 19/2000 z dne 3.3.2000.
- <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200568&stevilka=3005>, 3005. Odločba o razveljavitvi 14. člena Zakona o žrtvah vojnega nasilja in o zavrnitvi pobude za začetek postopka za oceno ustavnosti 36., 177. in 276. člena Zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju ter 8. in 19. člena Zakona o žrtvah vojnega nasilja, stran 7027, Uradni list RS 68/2005 z dne 18.7.2005.

7.8. Internetni viri:

1. Kočevarji (14.8.2005): www.gottscheer.net, Društvo Kočevarjev staroselcev.
2. Francoski makiji (09.08.2005): www.slovarji.com/slovarji/slovarji-09/9m.html

7.9. Drugi viri:

Intervjuji s preživeli mobiliziranimi Slovenci v nemško vojsko, člani Zveze društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945:

1. ČERIC, Adolf: 02.06.2005, Maribor. V besedilu: (Čerič, 2005)
2. ESIH, Štefan: 02.06.2005, Maribor. V besedilu: (Esih, 2005)
3. KLEMENČIČ, Milan: 11.08.2005, Maribor. V besedilu: (Klemenčič, 2005)
4. KRANJC, Emil: 07.09.2005, Kranj. V besedilu: (Kranjc, 2005)
5. MARKUN, Joža: 07.09.2005, Kranj. V besedilu: (Markun, 2005)
6. MERC, Ludvik: 11.08.2005, Maribor. V besedilu: (Merc, 2005)

7. OGRINEC, Jože: 07.09.2005, Kranj. V besedilu: (Ogrinec, 2005)
 8. PREŠEREN, Miro: 07.09.2005, Kranj. V besedilu: (Prešeren, 2005)
 9. PUKLAVEC, Ludvik: 11.08.2005, Maribor. V besedilu: (Puklavec, 2005)
 10. RIBNIKAR, Zdravko: 07.09.2005, Kranj. V besedilu: (Ribnikar, 2005)
 11. ŠRIMF, Franc: 02.06.2005, Maribor. V besedilu: (Šrimf, 2005)
- Zapise hranim avtorica diplomskega dela.

8. PRILOGE

PRILOGA ŠT. 1: Popis prebivalstva novembra 1942 je pokazal naslednje številčno stanje članstva v Štajerski domovinski zvezi (Žnidarič, Dežman, Puklavec, 2001: 20)

Št.	Okrožje	Dokončni	Začasni	Skupaj	Nečlani
1.	Celje	2.245	71.241	73.486	15.349
2.	Ljutomer	2.715	18.275	20.990	4.203
3.	Maribor podeželje	2.702	52.015	54.717	14.647
4.	Maribor mesto	7.800	30.730	38.530	11.050
5.	Ptuj	1.367	50.686	52.053	13.177
6.	Brežice	66	13.907	13.973	4.088
7.	Trbovlje	237	21.378	21.615	5.764
	Skupaj	17.132	258.232	275.364	68.278

PRILOGA ŠT. 2: Razvrstitev prebivalstva na slovenskem Štajerskem v politične in skladno temu tudi v državljske kategorije. *Sorazmerni delež nemških državljanov po okrožjih slovenske Štajerske (v %) po štetju prebivalstva z dne 29. novembra 1942* (Žnidarič, Dežman, Puklavec, 2001: 26)

Št.	Okrožje	Dokončni	Na preklic	Zaščitenci	Tujci	Brez državljanstva	Skupaj
1.	Celje	3,1	82,6	13,3	0,8	0,2	100
2.	Ljutomer	7,6	77,6	14,2	0,6	0	100
3.	Maribor podeželje	3,2	77,7	18,0	1,0	0,1	100
4.	Maribor mesto	18,8	66,7	11,7	2,4	0,4	100
5.	Ptuj	2,4	79,7	16,7	1,0	0,2	100
6.	Brežice	0,6	80,0	18,6	0,8	0	100
7.	Trbovlje	1,6	79,8	18,2	0,3	0,1	100
	Skupaj	5,1	78,2	15,5	1,0	0,2	100

PRILOGA ŠT. 3: Odredba o uvedbi državne delovne službe v Spodnji Štajerski (Muzej moderne zgodovine Celje, F106/9, Celje 1941 – 1945)

Odredba o uvedbi državne delovne službe v Spodnji Štajerski

V soglasju z državnim ministrom za notranje zadeve odrejam na osnovi pooblastila, ki mi je bilo dodeljeno:

Čl. 1

- 1) V Spodnji Štajerski se uporabi pravo o delovni službi, ki velja v Reichstagu Štajerska.
- 2) V kolikor neposredna uporaba določil, ki so stopila v veljavo, ni možna, jih je treba uporabiti po smislu.

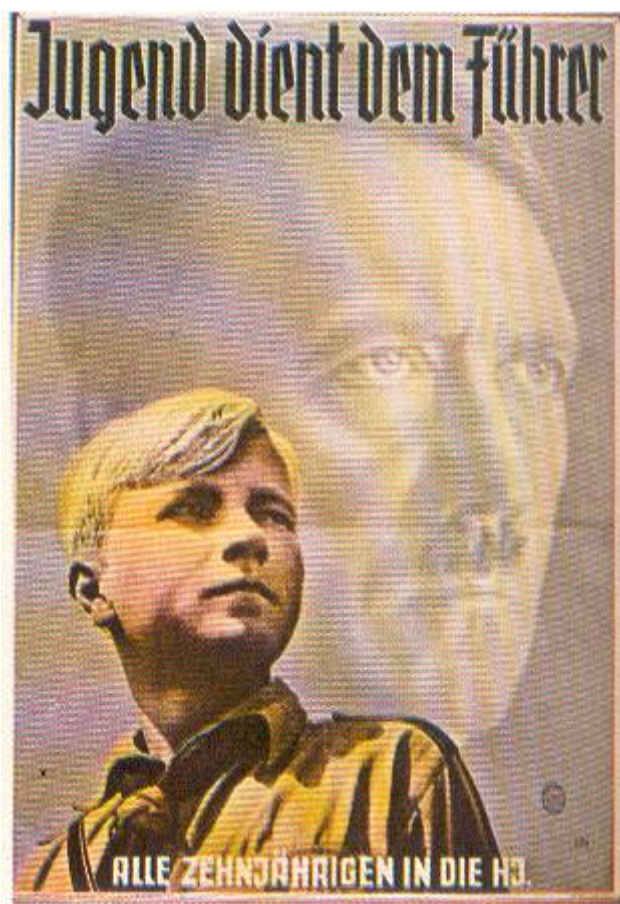
Čl. 2

- 1) Šef civilne uprave določi v dogovoru z državnim ministrom za notranje zadeve obseg in čas vpoklicev v državno delovno službo v Spodnji Štajerski.
- 2) V kolikor pri uporabi uvedenega prava nastopijo posebne težave, lahko le-ta v dogovoru z državnim ministrom za notranje zadeve od njega odstopa.

Graz, dne 24. marca 1942

Überreither

PRILOGA ŠT. 4: Propagandni plakat: *Mladi, služite vodji*; spodaj: *Vsi desetletniki v Hitlerjevo mladino* (www.wikipedia.org/wiki/Hitlerjugend)

PRILOGA ŠT. 5: Slovenski vojaki so lahko dobili različna priznanja, tudi v primeru, ko so bili ranjeni. Jože Ogrinec je bil ranjen tretjič, ko je dobil naslednje priznanje (last Jožeta Ogrinca, 2005):

BESITZZEUGNIS

DEM

Geleiteten Josef O g r i n e t z
(NAME, DIENSTGRAD)

1./ Gren. Regt. 284
(TRUPPENTEIL, DIENSTSTELLE)

IST AUF GRUND

SEINER AM 8. September 1944 ERLITTENEN
drittmALIGEN VERWUNDUNG-BESCHÄDIGUNG

DAS

VERWUNDETENABZEICHEN

IN Silber

VERLIEHEN WORDEN.

Sec H^{err}in, DEN 9. Jan 1945

(UNTERSCHRIFT)

Oberfeldarzt und Chefarzt
(DIENSTGRAD UND DIENSTSTELLE)

Ranjeniški znak (odlikovanje) – Wervundetenabzeichen: Odlikovanje je obstajalo v treh barvah, ki so bile razvrščene v različne kategorije. Črno odlikovanje spada v tretjo kategorijo, dobili so ga tisti, ki so v boju utrpeli eno do dve rani. Sledilo je srebrno odlikovanje, ki spada v drugo kategorijo, dobili pa so ga tisti, ki so v boju utrpeli tri do štiri rane. Najvišje je zlato odlikovanje, prejeli so ga tisti, ki so v boju utrpeli trajne poškodbe – invalidnost ali smrt (v slednjem primeru je bilo odlikovanje poslano svojcem umrlega). Te znake je bilo potrebno nositi na levi strani prsi, podeljevati pa so jih začeli že 1. septembra 1939 (Klietmann, 1996). Fotografirana znaka črne in zlate barve sta last Jožeta Ogrinca (2005):

Jurišno pehotno priznanje (odlikovanje) – Infanterie – Sturmabzeichen: Odlikovanje je bilo uvedeno 20. decembra 1939, podeljevalo pa se je za udeležbo v treh pehotnih napadih, in sicer v treh različnih dneh. Poznamo tri vrste teh odlikovanj. Bronasto se je podeljevalo motorizirani diviziji od 1. junija 1940. Srebrno odlikovanje se je podeljevalo gorski diviziji. Kot jurišno odlikovanje se je podeljevalo tudi protiletalski topniški enoti. S podeljevanjem tega odličja so pričeli 18. julija 1941, dobili pa so ga tisti vojaki, ki so se med svojim služenjem v tej enoti uspešno spopadli z letalom nasprotnika (Klietmann, 1996). Fotografirano odlikovanje srebrne barve je last Jožeta Ogrinca (2005):

PRILOGA ŠT. 6: Razpoznavna tablica ali Erkennungsmark, na kateri so bili podatki o številki vojaka (Jože Ogrinec je imel št. 1288), o enoti (1.St.Kp.Gr.E.Btl.217 – Erste Stantn Kompania Granadier Ersatz Bataillon 217) in še podatek o krvni skupini. V primeru smrti so tablico prelomili in jo polovico poslali v urad v Berlinu, njegovim domačim pa so poslali obvestilo (last Jožeta Ogrinca, 2005).

PRILOGA ŠT. 7: Dokument iz bolnišnice, ki so ga poslali Jožetovim staršem; spodaj popis lastnine, ki jo je imel s seboj (last Jožeta Ogrinca, 2005).

Reservo-Lazarett X
Moltko-Kaserne
in Schwerin
"a.v.- Station "

B e s c h e i n i c u n g

Der Gefreite Josef Ogrinetz

geb. am: 20. 2. 1925 in Podgler

befand sich vom 14. 5. 45 bis 11. 6. 1945 auf der "a.v.-Ent-
lassungsstation des Res.-Lazarett X Moltko-Kaserne in Schwerin.

Er wird zwecks Durchführung der Entlassung in die Heimat wegen
seines Leidens: Zustand nach Gr. Sp. Verletzung rechter Ober-
schenkel, Versteifung Knie, Streckstellung.

.....
heute dem Kriegsgefangenenlager überwiesen.

Schwerin, den 11. Juni 1945

Der leitende Arzt:

Herrmann
Stabsarzt

Dienststelle der
F.P.Nr. 34729 B

Im Osten, den 21. 11. 1944

Eigensachen verwundeter
des Gefr. Ogrinetz
der Einheit 34729 B

Herrn
August Ogrinetz
Münkendorf Nr. 30
=====
Ob. Krain

Sehr geehrter Herr Ogrinetz!

Die Einheit übersendet Ihnen oben durch Wertpaket die
Eigensachen Ihres Sohnes:

- 2 Taschentücher
- 1 Kamm
- 1 Paar Sockenhalter
- 1 Armbanduhrriemen
- Rasierklingen
- Seife, Creme, Alaunstein

Die Einheit wünscht Ihnen guten Empfang der Sachen und
baldige Genesung Ihres Sohnes.

A. B.

Herrmann
Hauptfeldwebel

PRILOGA ŠT. 8: Dokument, ki ga je vojak prejel ob vrnitvi v domovino, ko se je javil repatriacijskim organom (last Jožeta Ogrinca, 2005).

**ŠTAB ZA REPATRIACIJO
VOJNIH UJETNIKOV IN INTERNIRANČEV**
št. **10873 3**
Kranj 18. 9. 1945
LJUBLJANA

Velja za brezplačno voznico z dovoljenjem G. U. S. štev. 1867-45 od postaje *Kranj*
do postaje *Kamnik*
za 15 dni od dneva izdaje.

Objava

Za tovariša *Ogrinac (August) Jožet*
roj. v *Podgorica*, okraj *Kamnik*, leta *1925*
ki se vrača iz *Schwetina*
Iz taborišča v *Schwetina* gra tovariš v *Mekinje*
okraj *Kamnik*, na _____ dnevni dopust.

Po prihodu v določeni kraj se je javiti Krajevnemu narodnemu odboru, po preteku dopusta pa svoji pristojni vojaški komandi področja.
Častniki se javijo štabu za repatriacijo.

Smrt fašizma - Svoboda narodu!

Svojeročni podpis: _____

Načelnik štaba, *18. 9. 45*
kapetan
[Signature]

